

Vilniaus universitetas
Filologijos fakultetas
Lietuvių kalbos katedra

Simona Mačėnaitė
Bendrosios kalbotyros studijų kryptis

**Šnekamosios lietuvių kalbos intonacijos tyrimas.
Prozodinės pokalbio organizavimo priemonės**
Magistro darbas

Darbo vadovas prof. dr. Vytautas Kardelis

Vilnius, 2016

Simona Mačėnaitė, *Šnekamosios lietuvių kalbos intonacijos tyrimas. Prozodinės pokalbio organizavimo priemonės*. Magistro darbas, vadovas prof. dr. Vytautas Kardelis, Vilniaus universitetas, Lietuvių kalbos katedra, 2016, 88 p.

Raktažodžiai: pokalbio dalyvių keitimasis vaidmenimis, sklandus eilės perdavimas, ankstyva pradžia, paskutinis galimas akcentas, baigtinis tonas, pabaigos tonas, intonacija.

Anotacija

Darbe aprašomas prozodinių priemonių, vartojamų sklandžiai perduodant kalbėjimo eilę ir ankstyvos pradžios atveju, tyrimas. Jo tikslas yra nustatyti intonacijos ir intensyvumo tendencijas, kurias galima būtų sieti su eilės perdavimo vieta (EPV). Ieškant lietuvių kalbos intonacijos variantiškumo, nagrinėjami rytų aukštaičių vilniškių tarmės ir bendrinės lietuvių kalbos pavyzdžiai. Remiantis prozodinių EPV signalų tyrimais kitose kalbose ir pirmine turimos medžiagos analize, iškeltos dvi hipotezės: 1) paskutinis galimas akcentas yra svarbesnis EPV rodiklis nei pabaigos tonas; 2) eilės pabaigoje vartojamas baigtinis tonas. Atlikta prozodinių požymių analizė, kurios rezultatai tikrinti nagrinėjant konkrečius pavyzdžius, leido paneigti pirmąją hipotezę. Antrosios hipotezės visiškai paneigti nepavyko. Suformuluota tokia galima tendencija: EPV lietuvių kalboje signalizuoja paskutinis galimas akcentas ir krintanti arba lygi intonacija pabaigoje, bei intensyvumo mažėjimas. Dviejų lietuvių kalbos variantų intonacijos lyginimas parodė tam tikrus galimus skirtumus, tačiau manoma, kad jie galėjo atsirasti dėl nagrinėto pokalbio pobūdžio – interviu.

TURINYS

ĮVADAS.....	4
TEORINIAI KLAUSIMAI	8
1. INTONACIJOS SĄVOKA.....	8
2. INTONACIJOS TYRIMŲ RAIDA	10
3. INTONACIJOS TYRIMAI INTERAKCINĖJE LINGVISTIKOJE.....	20
4. LIETUVIŲ KALBOS INTONACIJOS TYRIMAI	22
PROZODINIŲ EPV SIGNALŲ TYRIMAS.....	25
1. METODIKA.....	25
2. REZULTATAI.....	34
2.1. Sklandus eilės perdavimas. Rytų aukštaičiai vilniškiai.....	34
2.2. Sklandus eilės perdavimas. Bendrinė kalba	46
2.3. Ankstyva pradžia. Rytų aukštaičiai vilniškiai	60
2.4. Ankstyva pradžia. Bendrinė kalba	68
IŠVADOS	78
LITERATŪRA	79

PRIEDAS

INTENSYVUMO GRAFIKAI.....	3
SKLANDUS EILĖS PERDAVIMAS	3
Rytų aukštaičiai vilniškiai (1–6 paveikslai)	3
Bendrinė kalba (7–14 paveikslai).....	5
ANKSTYVA PRADŽIA.....	9
Rytų aukštaičiai vilniškiai (15–18 paveikslai)	9
Bendrinė kalba (19–22 paveikslai).....	11

IVADAS

Intonacija yra svarbi pokalbio organizavimo priemonė, padedanti jo dalyviams keistis kalbėtojo ir pašnekovo vaidmenimis (Couper-Kuhlen 2001a: 16). Dažniausiai šis keitimasis vyksta taip: kalbėtojas baigia savo eilę ir perduoda kalbėtojo vaidmenį pašnekovui. Paprastai tarp pokalbio dalyvių eilių yra tik labai trumpa pauzė arba nebūna jokios pauzės (Zuraidah, Knowles 2006: 495). Tokie atvejai vadinami sklandžiu eilės perdavimu. Pašnekovas taip pat gali kalbėtojo vaidmenį perimti prieš kalbėtojui baigiant savo eilę. Tuomet kalbama apie ankstyvą pradžią (Selting 1996a: 382, 383).

Abi šios pokalbio situacijos rodo, kad kalbėtojas ir pašnekovas operuoja išankstiniais eilės pabaigos signalais. Vieta kalbėtojo eilėje, kur vartojami tokie signalai, yra eilės pasikeitimo vieta (EPV) (Zuraidah, Knowles 2006: 492). Jos rodymas vadinamas eilės pabaigos projekcija (Steensig 2004: 259; Fox 2004: 288, 289; Zuraidah, Knowles 2006: 495; plg. *prozodinė projekcija, sintaksinė projekcija* Selting 1996a: 359). Vienais ryškiausių eilės pabaigos signalų laikomi paskutinis galimas akcentas ir pabaigos tonas (Steensig 2004: 267; Selting 1996a: 372, 378, 379; Fox 2004: 287). Taip pat minimi intensyvumo mažėjimas ir garsų ilginimas pabaigoje (Zuraidah, Knowles 2006: 497).

Taigi, šio darbo **objektas** yra EPV rodantys signalai, padedantys pokalbio dalyviams keistis vaidmenimis. Tiriama intonacijos signalai, kadangi jie minimi kaip vieni svarbiausių aptariant kalbos pabaigos projekciją ir EPV (Selting 1996: 386; Zuraidah Knowles 2006: 510; Steensig 2004: 267). Papildomai aptariami intensyvumo požymiai, nes į juos buvo atsižvelgta transkripcijoje skaidant kalbą į eilės tęsimo vienetus (ETV). Remiantis požiūriu, kad intonacija kalboje veikia ne viena, o su visu prozodinių priemonių rinkiniu, manoma, kad intensyvumo požymiai gali vertingai papildyti intonacijos tyrimo rezultatus (Couper-Kuhlen 2001a: 16).

Tyrimo **tikslas** yra išryškinti intonacijos tendencijas, kurias būtų galima sieti su EPV. Remiantis turima medžiaga siekiama nustatyti tokius požymius, kurie nepriklausytų nuo situacijos, nereikalautų identifikuoti pokalbio dalyvių, nurodyti pokalbio turinio ir konteksto detalių (Sacks et al. 1974: 699).

Analizei panaudota valandos trukmės natūralaus pokalbio įrašų **medžiaga**, kuriuose užfiksuoti 6 tarminės (rytų aukštaičių vilniškių) ir 5 bendrinės kalbos atstovai. Tarmės ir bendrinės kalbos analizės rezultatai lyginami ieškant lietuvių kalbos intonacijos variacijų (plg. Wells, Peppé 1996; Asu 2005; Asu, Salveste 2012; Öhman 1967). Nedidelės apimties tyrimas atliekamas todėl, kad nesiekiami nustatyti tikslių EPV rodiklių, bet išryškinti galimas tokių signalų tendencijas.

Tikslui pasiekti buvo išsikelti šie **uždaviniai**: 1) remiantis kitų kalbų analizės pavyzdžiais nustatyti prozodinių EPV signalų tyrimo metodiką; 2) transkribuoti natūralaus pokalbio įrašus

atsižvelgiant į tyrimo tikslą; 3) iš transkribuotos medžiagos atrinkti eilės pabaigos projekcijos tyrimui tinkamus tarminės ir bendrinės kalbos pavyzdžius; 4) atlikti prozodinę analizę: apibūdinti paskutinio galimo akcento ir pabaigos tono ypatybes, papildomai aptarti intensyvumo charakteristiką.

Apžvelgus įvairių kalbų eilės pabaigos projekcijos tyrimus ir atlikus pirminę turimos medžiagos analizę, keliamos tokios **hipotezės**: 1) svarbiausias EPV signalas yra paskutinis galimas akcentas, o pabaigos tonas nėra toks svarbus; 2) eilės pabaigos projekcija susijusi su ryškiu intonacijos nuolydžiu arba pakilimu eilės pabaigoje, įvardijamu kaip baigtinis tonas.

Šnekamosios lietuvių kalbos intonacija kol kas nėra nagrinėta, todėl nustatant tyrimo tikslą, darbo metodiką ir keliant hipotezes remtasi malajų, vokiečių, danų, turkų, anglų ir estų kalbų pokalbio intonacijos tyrimais (Zuraidah, Knowles 2006; Selting 1996a; Steensig 2004; Wells, Peppé 1996; Asu 2006). Dėl tos pačios priežasties vartojama daug terminų, kurie versti iš anglų kalbos. Jie aiškinami čia:

Akcentas – remiantis M. Grice ir S. Baumannu tai frazės lygmens išryškinimas (Grice, Baumann 2007: 3). Čia jis laikomas ryškiausiu elementu ETV (plg. Toivanen 2006: 164).

Ankstyva pradžia – (angl. *early start* Selting 1996a: 328) atvejai, kai pašnekovas perima kalbėtojo vaidmenį prieš kalbėtojų baigiant savo eilę.

Baigtinis tonas¹ – (angl. *final intonation* Steensig 2004: 267) tai toks pabaigos tonas, kuris siejamas su užbaigta kalba. Remiantis kitų kalbų tyrimų pavyzdžiu ir apibendrintais pastebėjimais lietuvių kalboje, laikoma, jog tai labai aukštai kylantis arba labai žemai krintantis pabaigos tonas (Steensig 2004: 267; Kazlauskienė, Raškinis 2013: 108; Girdenienė 1971: 39).

Eilė – (angl. *turn* Fox 2004: 55) pokalbio vienetas, apimantis visą vieno kalbėtojo kalbą. Jos dydis nėra nustatytas ir gali apimti vieną ETV arba kelis (Sacks et al. 1974: 701; Fox 2004: 57).

Eilės pabaigos projekcija – (angl. *projection of turn-completion* Zuraidah, Knowles 2006: 495) išankstinis signalizavimas, jog kalbėtojas ketina baigti savo eilę ir perduoti kalbėtojo vaidmenį.

Eilės pasikeitimo vieta (EPV) – (angl. *turn relevance place (TRP)* Zuraidah, Knowles 2006: 495; plg. *transition relevance place* Selting 1996a: 357; Couper-Kuhlen, Selting 2004: 6) kalbėtojo eilės atkarpa, kurioje signalizuojama, kad kalbėtojas ketina baigti savo eilę ir artėja momentas, kai pašnekovas turės perimti kalbėtojo vaidmenį.

¹ I. Balčiūnienė ir L. Kamandulytė-Merfildienė vartoja terminą *baigtinė intonacija* apibūdinamos pasakymo požymius, tačiau nepatikslina tokios intonacijos požymių (plg. Balčiūnienė, Marfildienė 2016: 3). Čia, apibūdinant intonaciją, siejamą su kalbos pabaiga, taip pat vartojamas terminas *baigtinis/nebaigtinis tonas*.

Eilės tęsimas vienetas (ETV) – (angl. *turn continuation unit (TCU)* Lindström 2009: 98) pagrindinis pokalbio analizės vienetas. ETV gali apimti žodį, frazę, sakinio dalį ar jų junginį (Ford 2004: 56, 58).

Keitimasis vaidmenimis – (angl. *turn-taking* Sacks et al. 1974: 696) pokalbio dalyvių pasikeitimas kalbėtojo ir pašnekovo vaidmenimis.

Nebaigtinis tonas – (angl. *non-final intonation* Steensig 2004: 267) tokiam pabaigos tonui priskiriamos visos pagrindinio tono moduliacijos pabaigoje, kurios neatitinka baigtinio tono apibūdinimo.

Pabaigos tonas – (angl. *terminal pitch movement* Selting 1996a: 372) ETV pabaigos intonacija, kuri gali apimti ir baigtinį ir nebaigtinį toną.

Paskutinis galimas akcentas – (angl. *possible last accent* Selting 1996a: 379) paskutinis akcentas kalbėtojo eilėje, po kurio nebeprasakoma jokių išryškintų elementų ir prasideda pabaigos tonas.

Persidengianti kalba – (angl. *overlapping talk* Zuraidah, Knowles 2006: 494) pokalbio atkarpa, kai pokalbio dalyviai kalba kartu.

Pokalbio dalyvių vaidmenys – pokalbyje dalyvauja aktyvus kalbėtojas ir pasyvus pašnekovas (angl. *interviewer, interviewee* Zuraidah, Knowles 2006: 493). Nepaisant pokalbio dalyvių skaičiaus, remiantis pokalbio principais, vienu metu gali būti tik vienas kalbėtojas (Sacks et al. 1974: 699).

Seka – (angl. *sequence of turns* Couper-Kuhlen 2001a: 18, plg. Fox 2004: 55) pokalbio dalyvių pasikeitimas eilėmis.

Sklandus eilės perdavimas – (angl. *turn completion* Zuraidah, Knowles 2006: 495) pašnekovų pasikeitimas vaidmenimis be pauzės arba su minimalia pauze.

Šnekamosios kalbos intonacijos tyrimų trūkumas lietuvių kalbotyroje lemia atlikto tyrimo **naujumą**. Šis darbas yra pirmasis prozodinių pasikeitimo vaidmenimis priemonių tyrimo etapas, kuris galėtų būti tęsiamas tikslinant nustatytas tendencijas su didesnės apimties tyrimo medžiaga, detaliau nagrinėjant intensyvumo ir ypač trukmės požymius (plg. Couper-Kuhlen 2001a: 29, 30; Fox 2004: 287; Selting 1996a: 368).

Darbo **aktualumą** lemia tokių tyrimų reikšmė lietuvių kalbos kaip svetimšios mokymui ir kalbos atpažinimo bei sintezavimo programų kūrimui. Svetimos kalbos intonacija yra vienas sudėtingiausių kalbos mokymo aspektų. Šnekamosios kalbos prozodijos tyrimai atkreipia dėmesį į jos komunikacinį aspektą ir suteikia pagrindą intonacijos mokymo metodikai (Chun 2002: 82). Be to, lyginant su kitų kalbų rezultatais galima pastebėti prozodinių priemonių vartosenos pokalbyje skirtumus. Tai svarbu kuriant šnekamosios kalbos natūralumo modelį, kuriuo remiantis galima vertinti svetimkalbio akcentą (plg. Asu 2009; Toivanen 2006). Sintezavimo programoms šnekamosios kalbos intonacijos tyrimai reikšmingi todėl, kad suteikia duomenų apie intonacijos

vartoseną dialoge. Į šį aspektą svarbu atsižvelgti siekiant sintezuotos kalbos natūralumo (Tatham, Morton 1995; Botinis et al. 2001: 287). B. Wellsas ir S. Peppé, apibūdina technologinį tarminės kalbos intonacijos tyrimų taikymą: gauti rezultatai svarbūs tobulinant sintezavimo sistemas ir tikslinant kalbos atpažinimo programas (Wells, Peppé 1996: 101).

Šį darbą sudaro penkios dalys. Pirmiausia pateikiamas įvadas, kuriame aptariamas objektas, tikslai ir uždaviniai, iškeliamos hipotezės, paaiškinamos vartojamos sąvokos bei aptariamas darbo naujumas ir aktualumas. Antroji dalis yra teorinė apžvalga. Ji skyla į keturis skyrius: pirmiausia apibrėžiama intonacijos sąvoka; toliau apžvelgiama intonacijos tyrimų raida užsienio kalbotyroje; atskirai aptariamos naujausios intonacijos tyrimų kryptys; galiausiai pateikimas lietuvių kalbos intonacijos tyrimų kontekstas. Trečioji dalis skirta atlikto tyrimo aprašui. Ji dalinama į du skyrius: pirmajame detalai apibūdinama darbo metodika ir eiga, o antroje aptariami gauti rezultatai. Pastarasis skyrius dalinamas į poskyrius: sklandus eilės perdavimas rytų aukštaičių vilniškių tarmėje, sklandus eilės perdavimas bendrinėje kalboje, ankstyva pradžia rytų aukštaičių tarmėje ir ankstyva pradžia bendrinėje kalboje. Ketvirtoje darbo dalyje pateikiamos išvados, o penktoji skirta literatūros sąrašui. Atskirai pateikiami priedai.

TEORINIAI KLAUSIMAI

1. INTONACIJOS SĄVOKA

§1.1. Prieš pradėdant intonacijos tyrimų raidos apžvalgą svarbu apibrėžti, kas yra intonacija ir kaip ši sąvoka bus toliau vartojama. Problemų šiuo atveju kelia tai, jog intonacija gali būti tapatinama su supersegmentinių elementų rinkiniu, kalbos prozodija arba su pagrindinio tono moduliacijomis (Hirst, Di Cristo 1998: 3, 4; Couper Kuhlen 2001a: 16). Svarbu apibrėžti kiekvieną iš šių reiškinių ir nurodyti jų santykį su tuo, ką laikome intonacija.

§1.2. Supersegmentiniai yra tokie elementai, kurie neatsiejami nuo segmentinio pagrindo ir apibūdina ilgesnę kalbos atkarpą nei fonema. Tokių elementų pavyzdys yra kirtis, priegaidė, tonai (Girdenis 2003: 238). Plačiai apibrėžiant intonaciją, šie elementai suvokiami kaip jos sistemos dalis. Antra vertus, tokie požymiai apibūdina pirmiausia žodžio reikšmę, tai yra, jie veikia leksiniame lygmenyje, o intonacija laikoma postleksinio lygmens elementu, būdingu visai frazei ar pasakymu (Hirst, Di Cristo 1998: 4).

Apibrėžiant supersegmentinius elementus taip pat svarbu atriboti lingvistines kalbos melodijos kūrimo priemones nuo paralingvistinių, tokių kaip balso charakteristikos (šnabždesys, gergždžiantis balsas) ir balso išraiškos (juokas, kūkčiojimas ir t.t.) (von Heusinger 2003: 16). Šie elementai taip pat apibūdina didesnes už fonemą kalbos atkarpas ir siejami su visa fraze, o ne su vienu žodžiu. Tačiau, priešingai nei intonacijai, jiems nebūdinga lingvistinė reikšmė (plg. Falé, Faria 2006; Schneider, Linfert 2003; Savino, Grice 2007; Crespo-Sendra et al. 2010).

§1.3. Antroji perskyra yra tarp intonacijos ir kalbos prozodijos. Ribą tarp šių reiškinių iš dalies priklauso nuo to, kaip suprantama prozodija. Viena vertus, ji gali būti apibūdinama kaip akustinių elementų rinkinys. Panašiai gali būti suvokiama ir intonacija, tokiu atveju abu reiškiniai tapatinami (von Heusinger 2003: 50, plg. Grice, Baumann 2007: 1, 2). Antra vertus, prozodiją galima apibrėžti plačiau, intonaciją nurodant kaip vieną iš jos aspektų (plg. Cruttenden 1997: 1–8; Hirst, Di Cristo 1998: 4, Chun 2002: 4). D. M. Chun teigia, kad prozodija apima platų funkcijų ir efektų kontinuumą, kurio priešinguose poliuose yra lingvistinės ir nelingvistinės reikšmės, o tarp jų išsidėstę paralingvistiniai elementai. Lingvistinės reikšmės perteikiamos intonacija kartu su kirčio ir tono sistemomis. Šiuo atžvilgiu prozodija laikoma supersegmentinių elementų sistema, o intonacija – viena iš jos dalių. Ji skiriama nuo nelingvistinių ir paralingvistinių kalbos melodijos kūrimo priemonių kaip perteikianti kategorines reikšmes (Chun 2002: 3, 4).

D. Hirstas ir A. Di Cristas papildė tokį prozodijos apibūdinimą į jį įtraukdami perskyrą tarp fizinio ir lingvistinio kalbos lygmenų. Pirmasis apibūdinamas kaip fiziniai parametrai, kurie gali būti užfiksuoti įvairiais matavimo prietaisais. Antruoju atveju kalbama apie abstraktų fonologinį lygmenį, kurio tikslas yra atspindėti, kaip kalba vartojama. Šiuo atveju paprastai kalbama apie įvairias formalias lingvistines kategorijas, tokias kaip fonemos, distinktyviniai požymiai ir kt. Bandymai aprašyti fizinę intonacijos pagrindą visuomet įtraukia ir abstraktų aprašą. Taigi, prozodijos apibūdinime turėtų atsispindėti abu šie aspektai (Hirst, Di Cristo 1998: 4, 5).

Problemų kelia tai, jog santykis tarp fizinių parametrų ir lingvistinių kategorijų nėra tiesioginis. Pavyzdžiui, kalbant apie anglų kalbos intonaciją plačiai pripažįstama, kad pagrindinis tonas yra vienas iš svarbiausių elementų. Teigiama, kad vien pagrindinio tono požymiai aiškiau signalizuoja kirtį negu intensyvumo ir trukmės charakteristikos kartu. Nepaisant to, pastebėta, kad intensyvumas ir trukmė dažniau siejami su kirčiu tokiose kalbose kaip anglų. Šis neatitikimas aiškinamas asimetrija tarp produkcijos ir percepcijos: nors kalbos produkcijoje intensyvumas ir trukmė yra sistematiškiausi kirčio rodikliai, tačiau ryškiausias percepcinis požymis yra pagrindinis tonas (Hirst, Di Cristo 1998: 5, 6). Erdvę tarp kalbos produkcijos ir percepcijos, pasak autorių, užpildo kalbos fonetika. Taigi, fonetiniai požymiai kuria ryšį tarp fizinių ir lingvistinių elementų (Hirst, Di Cristo 1998: 7).

Apibendrinami D. Hirstas ir A. Di Cristas siūlo vartoti prozodiją bendriausia reikšme, kaip apimančią tiek fizinius kalbos parametrus (pagrindinį toną, intensyvumą, trukmę, spektrą), tiek fonologinius vienetus, tokius kaip kirtis, tonas, kiekybė ir intonacija, kurie toliau dar skaidomi į leksinius ir neleksinius. Intonacijos sąvoką autoriai siūlo vartoti kaip fonetinę pasakymo charakteristiką, jungiančią kalbos produkcinę ir percepcinę aspektus (Hirst, Di Cristo 1998: 7).

§1.4. Trečioji riba – tarp intonacijos ir pagrindinio tono – susijusi su kalbos prozodijos ir intonacijos perskyra. Viena vertus, pagrindinis tonas įvardijamas kaip ryškiausias ir svarbiausias intonacijos požymis (Hirst, Di Cristo 1998: 4; Chun 2002: 21; Rossi 1997: 6; Cruttenden 1997: 3; Couper-Kuhlen 2001b: 36; Grice 2006: 779; Roach 2009: 119). Kita vertus, pagrindinio tono moduliacijos gali būti tapatinamos su kalbos intonacija, priešinant ją kalbos prozodijai, apimančiai visą akustinių priemonių rinkinį (*t Hart et al. 2006: 2; Couper-Kuhlen 2001a : 16; Grice, Baumann 2007: 2). Pastarasis variantas būdingas, pavyzdžiui, E. Couper-Kuhlen darbuose, skirtuose interakcinės lingvistikos principais paremtai prozodijos analizei natūraliame pokalbyje (plg. Couper-Kuhlen 2001a: 16; Couper-Kuhlen 2001b: 51; Couper-Kuhlen, Selting 2004: 8; Couper-Kuhlen, Selting 1996: 11; Couper-Kuhlen 1996: 367). Šiame darbe siekiama panašių tikslų, todėl perimama ir intonacijos, kaip pagrindinio tono moduliacijų, samprata. Pagrindinis tonas jai priešinamas remiantis percepcijos–produkcijos perskyra. Intonacija laikoma percepciniu pagrindinio tono aspektu, o terminas *pagrindinis tonas* vartojamas įvardinant akustinę intonacijos

pagrindą, kuris gali būti užfiksuotas ir išmatuojamas (Chun 2002: 4, 5). Prozodija tokiu atžvilgiu suvokiama kaip akustinių elementų (intensyvumo, trukmės, intonacijos) rinkinys (Couper-Kuhlen 2001a: 16).

§1.5. Apibrėžus sąvokas, tolesnėje dalyje aptariama intonacijos tyrimų raida, atspindinti, kaip keitėsi jos samprata, plėtėsi funkcijos ir tobulėjo sistemos aprašas palaipsniui einant link šnekamosios kalbos intonacijos tyrimų.

2. INTONACIJOS TYRIMŲ RAIDA

§2.1. Vienus pirmų intonacijos apibūdinimų galima rasti Platono ir Aristotelio darbuose, kur keliami kalbos prozodijos ir frazės kirčio klausimai. Vėlesniais amžiais ji buvo minima kalbant apie tartį, skyrybą, retoriką, o nuo XIX a. aptariama fonetikos darbų prozodijos skyriuose (Cruttenden 1997: 26, 27). Tik susikūrus struktūralistų mokyklai intonaciją pradėta nagrinėti atskirai nuo kitų kalbos sričių, ji tapo savarankišku lingvistinių tyrimų objektu. Ypač reikšmingi buvo amerikiečių struktūralistų darbai, kuriuose pasiūlytas fonologinis intonacijos sistemos modelis. Pagrindiniai Europoje fonologijos disciplinos kūrėjai – Prahos mokykla – nepateikė aiškaus intonacijos sistemos apibūdinimo. Tai susiję su redukcionistiniu požiūriu, kuriuo remiantis manyta, kad supersegmentinės fonemos nėra reikšmingos kalbos aprašui (Rossi 1997: 2).

§2.2. Patys pirmieji struktūralistų bandymai apibūdinti intonaciją rėmėsi diferencinių požymių analize, kuri leido sėkmingai nustatyti įvairių kalbų fonemų rinkinius. Tačiau, pasitelkiant vien stebėjimus, o ne duomenų analizę, buvo nurodomi tik stambiausi intonacijos kontūrai – kylantis ir krintantis, atitinkantys klausimo ir teiginio intonaciją. Tokie rezultatai akivaizdžiai buvo per daug bendri, neatsižvelgta į įvairias kalbos melodijos ypatybes. Taigi, ieškota kitų būdų aprašyti intonacijos fonologinius elementus (’t Hart et al. 2006: 3, 4).

§2.3. Išsamesni apibūdinimai pateikti nuo XX a. vidurio. Viena labiausiai amerikiečių lingvistikoje paplitusių ankstyvųjų intonacijos teorijų pasiūlyta struktūralistų L. Bloomfieldo (Bloomfield 1933), K. L. Pike’o (Pike 1963), G. L. Tragero ir H. L. Smith’o (Trager, Smith 1951) darbuose. Autoriai rėmėsi foneminio kalbos aprašo pavyzdžiu: skirtingi pagrindinio tono aukščiai ir sandūros² (angl. *terminal junctures* Cruttenden 1997: 38) suvokti kaip prozodinės fonemos, o jų seka – kaip morfemos, sudarančios intonacijos kontūrą (Cruttenden 1997: 28). Kalbos melodija aprašyta remiantis trimis viena nuo kitos nepriklausančiomis sistemomis: tonų, kirčio ir sandūros. Kiekvienai iš šių sistemų būdingas tam tikras skaičius fonologinių elementų (von Heusinger 2003: 59; Chun 2002: 24).

² Sandūros čia apibūdinamos kaip pagrindinio tono kryptis paskutiniame intonacinės grupės skiemenyje. Nurodoma, kad gali būti skiriamos trys sandūros tipai, kiekvienas iš jų atspindimas tam tikru žymėjimu: krintantis tonas (žymima [#]), kylantis (žymima [/]) ir lygus (žymima [/]) (Cruttenden 1997: 38).

1-a ir 2-a ištraukos iliustruoja, kaip intonaciją žymėti siūlė K. L. Pike'as. Skaičiai po skiemenimis nurodo vieną iš keturių galimų tono fonemų. Mažesnis skaičius nurodo aukštesnį toną, didesnis – žemesnį. 1-oji ištrauka atspindi paprastą krintančią frazės intonaciją. Frazės kirtį turi žodis *Robert*, taigi, kirčiuotas jo skienu šiuo atveju žymi pirminio kontūro pradžią. 1-oje ištraukoje nurodyti du kontūro taškai, kadangi intonacija nekeičia krypties. 2-oje ištraukoje intonacijai apibūdinti pasitelkiami trys kontūro taškai: pagrindinio tono aukštis kontūro pradžioje ir pabaigoje, papildomai pažymėtas pirminio kontūro pagrindinio tono aukštis. Šiuo atveju intonacija yra krintanti-kylanti.

Keturių tono lygmenų teorija sulaukė daug kritikos. Pagrindiniai diskusijų objektai buvo tono aukščių reliatyvumas ir jų skaičius. Teigta, kad kalbant apie visiškai reliatyvius aukščius intonacijos analizė būtų labai subjektyvi. Taip pat pastebėta, kad toks pagrindinio tono aukščių skaidymas nepaaiškina atvejų, kai labai mažas jo pokytis keičia prasmę, o dideli judesiai tam neturi jokios įtakos. Taigi, pagrindinio tono aukščio lygmenų skyrimas laikytas visai nemotyvuotu (Cruttenden 2002: 38).

Taip pat kritikuotas ir konkretaus tono fonemų skaičiaus pasirinkimas. Pasak K. L. Pike'o, „aprašas, paremtas trimis tono aukščiais, neapimtų dalies kontūrų, pavyzdžiui, trijų kontūrų, prasidedančių žemu tonu ir kylančių iki skirtingo aukščio kiekvienu atveju. Aprašas, paremtas penkiais ar šešiais tono aukščiais, paliktų daug nepanaudotų teoriškai galimų kontrastinių tono kombinacijų. Keturių tono lygmenų pakanka norint apibūdinti visus kontūrus, kurie skiriasi reikšme, atsižvelgiant į tai kad papildomai žymimi tokie elementai kaip kirtis, kiekybė, pauzė, bendras balso aukštis ir kokybė ir t. t.“ (Pike 1963: 26)⁴. Nepaisant to, toks skaičiaus atrodą gana nemotyvuotas – nėra jokios priežasties, kodėl turėtų būti skiriami būtent keturi, o ne trys ar penki tono aukščiai (Cruttenden 1997: 28, 38).

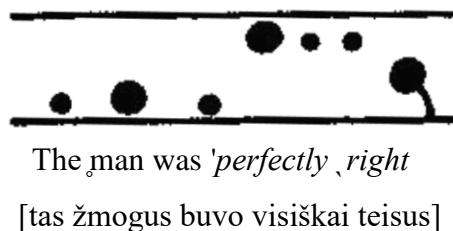
§2.4. Amerikiečių tono fonemų teorijai oponavo britiškoji prozodinė mokykla, kurios pradininku laikomas H. E. Palmeris. Toliau ji buvo plėtojama J. D. O'Connoro ir G. F. Arnoldo (O'Connor, Arnold 1978) bei M. A. K. Halliday'aus (Halliday 1967) darbuose. Apibūdinant intonaciją šiuo atveju svarbiau ne pagrindinio tono aukštis ar diapazonas, bet jo kreivės judesys, todėl pagrindiniais mažiausiais intonacinės struktūros vienetais laikyti pagrindinio tono kreivės pakitimai – pakilimas ir nuolydis (von Heusinger 2003: 51, 59, 60). Kalba dalinama į žodžių grupes (angl. *word groups* O'Connor, Arnold 1978: 2), kurias vieną nuo kitos skiria intonacija ir pauzės

⁴ „A description in terms of three levels could not distinguish many of the contours – for example, the three contours beginning on low pitch and each rising to a different height. A description in terms of five or six levels would leave many theoretically possible contrastive combinations of pitch unused. The four levels are enough to provide for the writing and distinguishing of all of the contours which have differences of meaning so far discovered, provided that additional symbols are used for stress, quantity, pause, general height of the voice, general quality of the voice and so on“ (Pike 1963: 26).

(O'Connor, Arnold 1978: 2–4). Būtina tokio vieneto dalis yra frazės akcentas⁵ (angl. *nucleus* O'Connor, Arnold 1978: 13). Tai – paskutinis labiausiai išryškintas skiemuo žodžių grupėje ir pats svarbiausias, kadangi lemia visos grupės melodiją (O'Connor, Arnold 1978: 13). Skiemens, einantys po šio elemento, bet neturintys akcento, sudaro pabaigą (angl. *tail* O'Connor, Arnold 1978: 14, 15). Žodžių grupės tonas, prasidedantis frazės akcentu ir besitęsianti iki pabaigos, laikomas visos grupės intonacijos pagrindu. Teigiama, kad anglų kalboje visos frazės, nepaisant jų ilgio, akcentuotų elementų skaičiaus ir pradžios tono, visada baigsis vienu iš septynių galimų tonų: žemas kritimas, aukštas kritimas, pakilimas-kritimas, žemas pakilimas, aukštas pakilimas, kritimas-pakilimas⁶ (O'Connor, Arnold 1978: 13).

Be frazės akcento ir pabaigos dar galima skirti tokias intonacijos kontūro dalis: pradmuo (angl. *head* O'Connor, Arnold 1978: 17) ir prieškirtis (angl. *pre-head* O'Connor, Arnold 1978: 17). Jos būdingos žodžių grupėms, turinčioms daugiau nei vieną ryškiai ištartą elementą. Pradmuo prasideda pirmo ryškiau ištarto žodžio kirčiuotame skiemenyje ir tęsiasi iki pat frazės akcento. Prieškirtis apima visus neišryškintus skiemenis, esančius prieš pradmenį. Skiriami trys galimi pradmens tonai: žemas, kylantis ir besileidžiantis (angl. *low, stepping, sliding* O'Connor, Arnold 1978: 15–20) ir du prieškirčio tonų variantai: žemas ir aukštas (angl. *low, high* O'Connor, Arnold 1978: 21–25). Žodžių grupės intonacijos analizė šiuo atveju atrodytų taip (žr. 3 ištrauką, iš O'Connor, Arnold 1978: 24):

3 ištrauka

⁵ Lietuviškus J. D. O'Connoro ir G. F. Arnoldo vartojamų terminų atitikmenis žr. Katinaitė-Kalčiūnienė 2010: 23. Kitaip šiame darbe verčiamas tik angliškas terminas *nucleus*, kurį E. Katinaitė-Kalčiūnienė įvardina kaip *pagrindinį toną*. Šiame darbe toks vertimas sukeltų daug painiavos, kadangi pagrindinis tonas tapatinamas su akustiniu intonacijos pagrindu. J. D. O'Connoro ir G. F. Arnoldo darbuose šis elementas laikomas svarbiausiu žodžių grupės elementu, kuris lemia pabaigos toną ir turi didžiausią informacinę krūvį (O'Connor, Arnold 1978: 14). Lietuvių kalbotyroje informatyviausias elementas siejamas su frazės kirčiu (Girdenienė 1971: 39 plg. Pakerys 2003: 232 *loginis kirtis*), todėl čia vartojamas šis terminas.

⁶ Šie tono modeliai apibūdinami taip:

1. žemas kritimas (angl. *Low Fall*) – balsas krinta nuo vidutinio iki labai žemo pagrindinio tono;
2. aukštas kritimas (angl. *High Fall*) – balsas krinta nuo aukšto iki labai žemo tono;
3. pakilimas-kritimas (angl. *Rise-Fall*) – balsas pirmiausia kyla nuo gana žemo iki aukšto, tuomet staiga krinta iki labai žemo tono;
4. žemas pakilimas (angl. *Low Rise*) – balsas kyla nuo žemo iki vidutinio arba truputį aukštesnio tono;
5. aukštas pakilimas (angl. *High Rise*) – balsas kyla nuo vidutinio iki aukšto tono;
6. kritimas-pakilimas (angl. *Fall-Rise*) – balsas pirmiausia krinta nuo gana aukšto iki gana žemo tono, o tada, vis dar tame pačiame žodyje, kyla iki vidutinio tono (O'Connor, Arnol 1978: 8, 9).

3-ioje ištraukoje pavaizduota J. D. O'Connoro ir G. F. Arnoldo intonacijos užrašymo sistema. Ryškiausiai ištariamas kursyvu išskirtas priešpaskutinis žodis *perfectly*. Kirčiuotas skiemuo yra *per-*, taigi, jis yra frazės akcentas grupėje. Visi likę skiemenys sudaro pabaigą. Pirmas ryškiai ištartas žodis čia yra *man*. Jis akcentuojamas, todėl nuo jo prasideda pradmuo, besitęsiantis iki pat frazės akcento. Žymimasis artikelis *the* šiuo atveju yra vienintelis skiemuo einantis prieš pradmenį, jis sudaro prieškirtį.

Intonacija žymima dvejopai: pirmiausia brėžiamas grafikas, po juo diakritiniais ženklais nurodoma, kaip kontūras išsidėsto kalbos atkarpoje. Taškai grafike atspindi skiemenis. Didesnis taškas nurodo, kad skiemuo yra pabrėžiamas. Taško padėtis grafike atspindi pagrindinio tono aukštį, o nubrėžta linija – jo pokyčio kryptį ir pobūdį. Taškų padėtis rodo, kad prieškirčio ir pradmens pagrindinis tonas yra žemas, tačiau frazės akcento skiemenyje pakyla ir vėl nukrinta tik paskutiniame skiemenyje, kur nuolydį žymi nubrėžta linija (O'Connor, Arnold 1978: 24). Tekste, ženklas [.] prieš žodį *man*, žymi, jog pradmuo turi kirčiuotą skiemenį, o tolesni ženklai ['] ir [.] prieš žodžius *perfectly* ir *right* nurodo pagrindinio tono pokyčio kryptį šiuose elementuose (O'Connor, Arnold 1978: 288, 289).

§2.5. Amerikiečių struktūralistų ir britiškajai mokykloms bendra tai, jog remtasi pagrindiniu tonu kaip išskirtinai intonacijos požymiu, šiuo atžvilgiu priešinant ją su kirčio, ritmo ir sandūros sistemomis. Kitokį požiūrį pasiūlė D. Bolingeris. Autoriaus manymu, šios prozodinės sistemos yra glaudžiai susiję, be to, pagrindinis tonas yra esminis kirtį rodantis elementas (Chun 2002: 24). Todėl intonacijos kontūrus reikia aprašyti atsižvelgiant į kirtį. Autorius siūlė modeliuoti intonaciją remiantis pagrindinio tono akcentais (angl. *pitch accent* Chun 2002: 21). Siūloma skirti tris pagrindinius tono profilius: A – skiemuo išryškinamas krintančia intonacija, nesvarbu, ar kritimas vyksta skiemens pradžioje ar pabaigoje, B – skiemuo išryškinamas intonacijos pakilimu, toliau nekirčiuotų skiemenų intonacija kyla arba lygi, C – priešingas profiliui A, kai intonacija krinta iš aukštos į žemą skiemens pradžioje. Taip pat pateikiama ir keletas tarpinių profilių, pagrindinių profilių kombinacijų (Chun 2002: 22). D. Bolingerio teorija žinoma dėl originalios intonacijos užrašymo sistemos – pagrindinio tono judesį jis parodydavo ne atskiru grafiku, bet pačiu sakiniu (žr. Bolinger 1998: 46 ir 4–6 ištraukos iš Chun 2002: 22, 23).

4 ištrauka

(profilis A)

Jó

It's

hn.

[tai Džonas]

5 ištrauka
(profilis B)

It's J ó h n.
[tai Džonas]

6 ištrauka
(profilis C)

It's
J ó h n.
[tai Džonas]

4–6-oje ištraukose iliustruojami trys pagrindiniai D. Bolingerio intonacijos profiliai, apibūdinantys frazę *tai Džonas* (angl. *It's John*). Profilis A yra pats dažniausias. Jo požymis yra santykinai aukštas pagrindinis tonas, kurį seka staigus nuolydis. Beveik taip pat dažnai pasitaiko ir profilis B, kuris prasideda kiek aukščiau nei ankstesnio elemento pagrindinis tonas ir kyla toliau. Šiam profiliui nebūdingas nuolydis. Profilis C yra retesnis negu du pirmieji, jam taip pat visai nebūdingas kritimas (Chun 2002: 22, 23).

§2.6. Apibūdintos teorijos atspindi skirtingus požiūrius į intonacijos kontūrų struktūrą, tačiau joms bendra tai, kad intonacija sieta pirmiausia su emocijų ir kalbėtojo požiūrio rodymu. J. D. O'Connoras ir G. F. Arnoldas nurodo, kad anglų kalboje yra dešimt skirtingų tono grupių, perteikiančių skirtingus kalbėtojo požiūrius. Šias grupes sudaro kontūrai, turinys panašias pagrindinio tono kreives (O'Connor, Arnold 1978: 39, 40). K. L. Pike'as skiria emocinius ir bespalvius intonacijos kontūrus. Pirmieji susiję su tam tikromis emocijomis ir požiūriais, o antrieji atlieka mechaninę funkciją ir sudaro terpę emociinių kontūrų išryškėjimui (Pike 1963: 20, 21). Emociinius kontūrus sudaro šeši pirminio kontūro tipai ir trys prekontūrų variantai. Kiekvienas iš jų siejamas su tam tikrais kalbėtojo požiūrio aspektais (Pike 1963: 44–68). Panašiai intonacijos reikšmę apibūdina ir D. Bolingeris. Jo teigimu, intonacija kalboje pasitelkiama rodant emocijas ir požiūrius (Bolinger 1998: 49). Be to, aptartų teorijų autoriai atsieja intonaciją ir gramatiką, t. y. teigiama, jog negalima tapatinti konkrečios intonacijos ir sintaksinių sakinio tipų (Pike 1963: 23; O'Connor, Arnold 1978: 46; Bolinger 1998: 49).

§2.7. Tolesnė intonacijos tyrimų raida susijusi su instrumentinės analizės priemonių tobulėjimu. Atsiradus pagrindinio tono ir intensyvumo matavimo prietaisams ir suklestėjus

eksperimentinei fonetikai, pamažu augo domėjimasis įvairiais intonacijos aspektais. Buvo nagrinėjamos tokios sritys kaip intonacijos fiziologija, akustinė sudėtis, percepcija. Ypač daug tyrimų skirta intonacijos funkcijoms, mikroprozdiniams aspektams (Botinis et al. 2001: 265).

§2.8. Svarbų posūkį intonacijos tyrimams davė J. 't Hart ir R. Collier darbai. Pasak autorių, nei fonetinė, nei fonologinė analizė nėra pakankama norint apibūdinti intonaciją. Pirmuoju atveju aprašas darosi per daug detalus, o antruoju remiamasi nepatikimais audicinės analizės duomenimis. Dėl šios priežasties pasiūlytas perceptinis intonacijos aprašo modelis. Jo tikslas yra aprašyti kalbai reikšmingų intonacijos kontūrų melodiją ('t Hart 1984: 196–198). Tai daroma naudojantis stilizacijos metodu, kurio esmė yra intonacijos kontūrų apibendrinimas remiantis kalbos vartotojų percepcija. Naudojantis kompiuterinėmis programomis reali pagrindinio tono kreivė visiškai išlyginama, paliekant tik būtinus jos pokyčius, kurie leistų ją suvokti taip pat kaip ir originaliai ištartą pasakymą. Tokios stilizuotos kreivės panašumas į tikrą kalbą tikrinamas perceptiniais eksperimentais. Tuomet apibūdinamos jos charakteristikos: pagrindinio tono nuolydis, trukmė, pozicija skiemenyje ir t.t. Remiantis didelės apimties medžiagos analize ieškoma sistematiškų intonacijos vartosenos regularumų ('t Hart 1984: 195, 196).

Pasak J. 't Hart ir R. Collier, tokia analizė padeda nustatyti visas svarbiausias kalbos melodijas ir yra labai svarbi norint aprašyti intonacijos komunikacines funkcijas ('t Hart 1984: 197; 't Hart et al. 2006: 1). Remiantis šiuo modeliu pateikta olandų kalbos intonacijos gramatika, aprašyta prancūzų, japonų, anglų kalbų intonacija ('t Hart, Collier 1975; 't Hart 1984; 't Hart et al. 2006). Ypač perceptinis aprašas reikšmingas tuo, kad atkreiptas dėmesys į fonologinių ir fonetinių pagrindinio tono pokyčių kontrastą. Tai lėmė naują eksperimentinių tyrimų kryptį – pradėta ieškoti skirtumo tarp fonetinių ir fonologinių pagrindinio tono pokyčių (Gussenhoven 2004: 62). Dabar, taikant įvairias metodikas, atliekama nemažai tyrimų šia linkme (Remijsen, van Heuven 1999; Falé, Faria 2006; Schneider, Linfert 2003; Gussenhoven, Rietveld 2000; Savino, Grice 2007; del Mar Vanrell Bosch 2006; Crespo-Sendra, et al. 2010).

§2.9. Įvairių intonacijos aspektų tyrimų gausa padėjo geriau suvokti jos veikimą kalboje, formas ir funkcijas (Botinis et al. 2001: 265, 266). Be to, XX a. aštuntajame dešimtmetyje pastebėta, kad nei amerikiečių struktūralistų, nei britų pasiūlytas aprašas netinka norint apibūdinti šnekamosios kalbos intonaciją. Todėl JAV, vietoje K. L. Pike'o keturių tono fonemų teorijos, nuo 1980 m. paplito generatyvinis modelis. Jo tikslas buvo sukurti reprezentacinę sistemą, siejančią tono vienetus su tekstu. Šį modelį sudaro du aspektai: metrinis, tai yra teksto dalinimas į segmentus, ir autosegmentinis – konkrečių tono sekų priskyrimas segmentams. Dėl to generatyvinis modelis dar įvardijamas kaip autosegmentinis-metrinis (Grice, Baumann 2007: 160). Pastaruoju metu jis pamažu perimamas ir Didžiosios Britanijos lingvistų (Roach 2009: 144; plg. Wells 2006: 261; Cruttenden 1997: 28).

Autosegmentinio-metrinio modelio pradininke laikoma J. B. Pierrehumbert. Mokslininkė siekė pateikti gramatiką, kuri leistų formuluoti įvairias tono sekas, apibūdinančias intonacijos frazę (Chun 2002: 29). Kitaip nei foneminis intonacijos aprašas, autosegmentinis-metrinis remiasi tik dviem pagrindiniais tonais: aukštu (H) ir žemu (L). Tai leido išvengti tono fonemų reliatyvumo problemos. Be to, dviejų tonų modelis tiksliau nei tono fonemos atspindėjo tokius atvejus, kai nedidelis tono pokytis keičia reikšmę, o labai ryškūs ir akivaizdūs pokyčiai visai nedaro įtakos frazės suvokimui (Chun 2002: 30, 31).

Autosegmentinis-metrinis intonacijos aprašas susideda iš trijų dalių: abstrakčių tonų junginių gramatikos, metrinės teksto reprezentacijos ir tono segmentų siejimo su metriniu struktūra taisyklių. Tono junginių gramatika pasitelkiama aprašant frazės melodiją. Šios gramatikos principai yra tokie: 1) kiekviena frazė turi nors vieną frazės kirtį⁷ (angl. *pitch accent*); 2) kiekviena frazė pabaigoje gauna sintagmos kirtį (angl. *phrase accent*), kuris sutampa su paskutiniu frazės kirčiu pasakyme; 3) kiekvienai frazei pabaigoje būdingi ribiniai tonai. Junginiai konstruojami iš dviejų pagrindinių tonų: aukšto (H) ir žemo (L). Nurodoma, kad kalbose frazės kirčiai gali būti perteikiami skirtingais tono modeliais. Pavyzdžiui, anglų kalbai tipiški yra tokie⁸: H*, L*, arba junginiai H*+L, H+L*, L*+H, L+H*, ir H*+H. Sintagmos kirčiai gali būti arba H-, arba L-. Taip pat dvejopi būna ir ribiniai frazės tonai: H%, L%. Šie tonų tipai turi kiekvienam iš jų būdingą poziciją frazėje. Sintagmos kirčiai siejami su ryškesnį toną frazėje turinčiais skiemenimis, frazės kirčio tonas apibūdina atkarpą nuo frazės akcento iki paskutinio intonacijos kontūro skiemens. Taigi, tono vienetai J. B. Pierrehumbert teorijoje traktuojami kaip morfemos, kurios jungiasi ir sudaro didesnius segmentus (von Heusinger 2003: 66, 67).

Vėliau tonų gramatikoje atsirado pakeitimų – pasiūlyta skirti dvejopus ribinius tonus: tokius, kurie rodo intonacinės frazės (IP) pabaigą, ir tokius, kuriais užbaigiamos vidinės kontūro frazės (ip). Vidinės frazės sudaro intonacines frazes (Botinis et al. 2001: 269). Kiekvienai jų būdingas bent vienas frazės kirtis. Taigi, dabar tonų sistemą sudaro tokie frazės kirčiai: H*, L*, arba junginiai H*+L, H+L*, L*+H, L+H*, ir H*+H; ribiniai tonai: H_{IP}, L_{IP} kalbant apie intonacinės frazės ribas ir H_{ip}, L_{ip} nurodant vidinės frazės ribas (von Heusinger 2003: 68).

§2.10. Remiantis autosegmentiniu-metriniu modeliu sukurta šiuo metu viena labiausiai paplitusių intonacijos transkripcijų – ToBI sistema (angl. *Tones and Break Indices*). Jos pagrindas yra keletas intonacijos sistemos užrašymo principų, kurie gali būti pritaikyti prie kiekvienos kalbos

⁷ Frazės kirtis skiriamas nuo frazės akcento. Pirmasis apibūdina vieną iš intonacijos kontūro gramatikos elementų autosegmentiniame-metriniame apraše, o antrasis siejamas su labiausiai išryškintu segmentinio pagrindo elementu, plg. J. D. O'Connor ir G. F. Arnoldo informatyviausią intonacijos kontūro elementą (O'Connor, Arnold 1978: 13).

⁸ Pagrindiniai autosegmentinio-metrinio modelio transkripcijos ženklai:

[*] nurodo kirčiuotą skiemenį;

[-] nurodo, kad kalbama apie toną, kuriuo užbaigiama frazė, bet ne būtinai visas intonacijos kontūras, pvz., H-, L-;

[%] kontūro pabaiga, pvz., H%, L%. Šie tonai kombinuojami su frazės pabaigos tonais, kadangi kontūro pabaiga yra ir frazės, sudarančios kontūrą, pabaiga.

sistemos. Šio aprašo privalumas tas, kad jį lengva naudoti įvairių sričių tyrimams: nuo intonacijos mokymo L2 klasėse iki automatinių kalbos atpažinimo sistemų apmokymo. Tai suteikia galimybę įvairių sričių mokslininkams keistis duomenimis (Beckman et al. 2004: 2).

Pirmiausia ToBI transkripcija buvo skirta amerikiečių anglų kalbos intonacijai, tačiau dabar ToBI jau visiškai pritaikyta ir vokiečių, korėjiečių, japonų kalboms (Grice, Baumann 2007: 17, 18). Taip pat beveik pilnas ToBI aprašas sukurtas graikų, katalonų, portugalų kalboms, ši sistema taikoma serbų, mandarinų, taivaniečių, lietuvių kalboms, įvairiems ispanų kalbos variantams, Glasgo anglų kalbos variantui ir Honkongo kinų kalbos tarčiai, remiantis ToBI sistema pasiūlytas olandų kalbos aprašas. Šios sistemos pagrindu taip pat sukurtas IViE aprašas, taikomas anglų kalbos variantų intonacijai apibūdinti (Beckman et al. 2004: 2; Krapikaitė 2015).

§2.11. Be kitų naujovių, aštuntajame dešimtmetyje taip pat buvo pradėta tirti intonacijos diskurso funkcija. Pirmieji dėmesį į šį aspektą atkreipė kalbų mokytojai. Kalbos pamokose taikant komunikacinius kalbų mokymo principus, pastebėta, kad intonacija ne tik padeda skirti sintaksinius sakinių tipus ir reikšti emocijas, tačiau taip pat svarbi ir sklandžiam kalbėjimui (Chun 2002: 86). Tai buvo svarbus posūkis lėmęs naują požiūrį į intonacijos reikšmę kalboje (Couper-Kuhlen 2001a: 14).

§2.12. Su diskurso intonacijos tyrimais pirmiausia susiję D. Brazilo darbai. Nesiekdamas pateikti intonacijos sistemos modelio, autorius pasiūlė naują požiūrį į jos reikšmes. Atsiribojęs nuo sakinio lygmens reikšmių, tokių kaip „tvirtinimas“ ir „klausimas“, autorius intonaciją apibūdino pagal tai, kokį efektą ji turi diskurse, pvz. „nustebimas“ arba „laukimas“ (Chun 2002: 32).

§2.13. J. B. Pierrehumbert bei J. Hirschberg nurodė, kokias funkcijas diskurse atlieka autosegmentinio-metrinio modelio intonacijos elementai. Pasak jų, frazės kirtis pabrėžia diskurso elementus ir padeda juos išryškinti kitų elementų atžvilgiu, taip parodant jų svarbą, sintagmos kirtis rodo, kaip susiję vidinės intonacijos frazės (ip) ir ar jas reikėtų interpretuoti kartu su kitomis ip ar atskirai, o ribiniai tonai atspindi intonacinės frazės (IP) interpretacijos kryptį – ar ji susijusi su tolesne fraze, ar ne. Bendras intonacijos kontūras rodo, kaip pasakymas susijęs su ankstesniu ir vėlesniu diskursu (Pierrehumbert, Hirschberg 1990: 308).

§2.14. Taip pat buvo išryškinta intonacijos reikšmė teksto diskurso struktūros organizavimui, t.y. informacinės struktūros rodymo funkcija (von Heusinger 2003; 2004; 2007; Grice, Baumann 2007: 8–12). Šiuo atžvilgiu intonacija laikoma viena informacinės struktūros elementų rodymo priemonių (von Heusinger 2003: 101).

Pateikiama daug įvairių teorijų apie tai, kokie yra informacinės struktūros elementai ir kaip jie išdėstomi pasakyme. M. Steedmanas (Steedman 2000) ir M. Grice (Grice 2006) pasakymą pirmiausia dalina į temą ir remą, o šie vienetai toliau skaidomi į informacijos židinį ir foną (angl. *focus* ir *background* Grice 2006: 786). Intonaciškai išryškintas elementas kalboje siejamas su

židiniu, tai yra tuo, į ką norima atkreipti pašnekovo dėmesį kiekvienoje iš pasakymo dalių – temoje ir remoje. Fonas priešpriešinamas židiniui kaip nepabrėžtas elementas pasakyme (Grice 2006: 786; Steedman 2000: 7).

Kita minima perskyra yra duota – nauja (Grice, Baumann 2007: 8; Chun 2002: 58). Duota laikoma tai, kas jau žinoma iš ankstesnio kalbinio arba situacinio konteksto (Chun 2002: 58). Sunkiau apibrėžti tai, kas nauja. M. A. K. Halliday'aus teigimu, nauja yra ne būtinai tai, kas dar nebuvo minėta, bet tai, ką kalbėtojas pateikia kaip dar nežinoma (Halliday 1967: 204). Intonaciškai nauja – duota perskyra perteikiama kontrastu tarp aukšto ir žemo tono (Chun 2002: 58). Pasak M. Grice ir S. Baumanno, duotumui žymėti gali būti pasitelkiami įvairūs frazės kirčio tonai. Pagal tai, kaip išryškinamas elementas galima skirti duotumo laipsnius (Grice, Baumann 2007: 9, Baumann, Grice 2006: 1636).

Kartais linkstama sieti naują informaciją su pasakymo informacijos židiniu, o tai, kas duota – su fonu. Tokį siejimą lemia abiem atvejais pasitelkiamos intonacinės priemonės: tai, kas nauja, kaip ir informacijos židinyje, paprastai išskiriama aukštu tonu. Tačiau šių elementų nereikia tapatinti. Pirmiausia, juos skiria tono kontūras – informacijos židinį perteikiantis elementas visada turės krintantį toną, o nauja informacija pasakoma tiesiog aukštu tonu (Chun 2002: 59, 60). Be to, kai kurias atvejais, pvz., siekiant perteikti kontrastą, pakartojimo klausimuose ar reikalaujant, sakinyje gali būti pabrėžiamas ir iš ankstesnio diskurso jau žinomą informaciją perteikiantis elementas (Cruttenden 1997: 82–86; Grice, Baumann 2007: 10). Taigi, šiuo atžvilgiu perskyra duota – nauja ir pasakymo židinyje atsiejami vienas nuo kito. Tai, koks elementas pasakyme tampa informacijos židiniu, priklauso nuo ankstesnio diskurso ir kalbėtojo intencijų. Kai kur toks išryškinimas dar vadinamas kontrastiniu (Chun 2002: 59). Skiriami siauras ir platus židinyje pagal tai, ar jis sutampa su konkrečiu aukštą pagrindinį toną turinčiu elementu ar apima visą sakinį (angl. *narrow focus*, *broad focus*, Cruttenden 1997: 74–81).

§2.15. Dar vienas intonacijos diskurso funkcijos aspektas yra ilokucinės pasakymo jėgos rodymas. Pasak šnekos aktų teorijos, kiekvienas pasakymas susideda iš trijų lygmenų: lokucijos (lingvistinės išraiškos), ilokucijos (tai, ko siekiama tam tikra išraiška) ir perlukucijos (pašnekovo reakcijos) (Huang 2007: 102, 103). Tai, ko kalbėtojas siekia vienu ar kitu pasakymu, atsispindi intonacijoje. Ypač gausiai tirta, kaip intonacinėmis priemonėmis žymimas siekis gauti informacijos, tai yra klausimų raiška. Intonacija laikoma svarbiausia priemone skiriant klausimus nuo teiginių tais atvejais, kai nėra papildomų leksinių ir sintaksinių priemonių, rodančių ilokuciją (Grice 2006: 787). Tokiais atvejais galima kalbėti apie netiesioginių šnekos aktų⁹ ilokucijos rodymą. Pavyzdžiui, iš

⁹ Tiesioginiai šnekos aktai – tai tokie kalbos aktai, kurių raiška gali būti tiesiogiai siejama su perteikiama ilokucija, netiesioginiai – kai siekiama kitos ilokucijos, negu parodoma sakinio išraiška (Degand 2006: 678).

intonacijos aiškėja, ar pasakymas „čia šalta“ yra teiginys, ar prašymas uždaryti langą (Chun 2002: 60, 61).

Šnekos aktų teorijos pritaikymas visiškai pakeitė požiūrį į intonacijos ir gramatikos santykį. Dabar plačiai priimta, jog norint susieti intonaciją su gramatika, reikia kalbėti apie jos ryšį su įvairiais šnekos aktais, o ne su sintaksiniais sakinių tipais (Couper-Kuhlen 2001a: 15).

§2.16. Taigi, intonacijos įtraukimas į diskurso tyrimus suteikė nemažą stimulą plėsti jos funkcijų aprašą. Tuo pačiu metu ToBI sistema taikoma įvairioms kalboms ir aprašomas fonologinis kalbų intonacijos elementų inventorių. Tolesnis žingsnis susijęs su šnekamosios kalbos tyrimų pradžia ir interakcinės lingvistikos sukūrimu. Šie posūkiai lėmė, jog intonacija tapo vienu svarbiausių lingvistinių tyrimų objektu.

3. INTONACIJOS TYRIMAI INTERAKCINĖJE LINGVISTIKOJE

§3.1. Diskurso tyrimai atkreipė dėmesį į kalbos priemonių funkcijas ir jų vartojimo kontekstą. Tai buvo svarbus stimulus atsirasti naujai lingvistinių tyrimų kryptim – interakcinei lingvistikai. Kitos su tuo susiję priežastys buvo natūralios kalbos tyrimų pradžia, iš socialinių mokslų perimti pokalbio analizės principai ir antropologinės lingvistikos studijos, kuriomis remiantis teigta, kad skirtingų kultūrų atstovai turėtų nevienodai vartoti kalbą organizuodami pokalbį (Couper-Kuhlen, Selting 2004: 1–3). Šių sričių kombinacija lėmė požiūrį, kad lingvistinės priemonės padeda kurti socialinės interakcijos struktūrą. Kartu iškilo naujo gramatinio aprašo poreikis – tokio, kuris suteiktų galimybę apibūdinti kalbą kaip dinamišką ir neatsiejamą nuo konteksto komunikacijos pagrindą, o ne abstrakčią savarankišką sistemą (Laury et al. 2014: 436; Lindström 2009: 97).

§3.2. Laikantis šio požiūrio, lingvistinių tyrimų centre atsidūrė pokalbio struktūra. Nagrinėjama, kaip lingvistinės priemonės organizuoja pokalbį ir kartu siekiama apibūdinti jas pagal vartoseną interakcijoje (Lindström 2009: 96, Couper-Kuhlen, Selting 2004: 1, 3). Pokalbio, kaip socialinės interakcijos, struktūrą lemia tokie aspektai: pokalbio dalyvių keitimasis vaidmenimis, pokalbio seka, pasirinkimų ir pasitaisymų organizacija (Lindström 2009: 98). Kurdami šias organizacijas pokalbio dalyviai naudojami sintaksinėmis, leksinėmis ir prozodinėmis priemonėmis. Jų vartojimas pokalbyje yra interakcinės lingvistikos tyrimų ašis (Lindström 2009: 99, 100).

§3.3. Pokalbio struktūros pagrindas yra kalbėtojo ir pašnekovo keitimasis vaidmenimis. Ši organizacija remiasi keletu nuo konteksto nepriklausančių principų. Dažniausiai vienu metu kalba tik vienas kalbėtojas ir pasikeitimas vyksta be pauzės arba su nedidele pauze (Zuraidah, Knowles 2006: 492). Tokie atvejai laikomi sklandžiu eilės perdavimu. Taip pat, pašnekovas turi teisę įsiterpti. Dėl šios priežasties atsiranda persidengianti kalba. Skiriami keli persidengimo tipai. Visų pirma, pašnekovas gali įsiterpti į kalbėtojo eilę prieš pat šiam baigiant kalbą (Zuraidah, Knowles

2006: 497–499; Steensig 2004: 259). Šiuo atveju taip pat įvyksta kalbėtojo vaidmens perdavimas, tik pašnekovas savo eilę pradeda nelaukdamas kalbėtojo eilės pabaigos. Tai vadinama ankstyva pašnekovo pradžia (Selting 1996a: 382, 383).

Kitais atvejais pašnekovas gali pats perimti kalbėtojo vaidmenį nutraukdamas kalbėtoją. Dėl šios priežasties atsiradęs persidengimas vadinamas konkurencingu. Kalbėtojas tokioje situacijoje gali elgtis įvairiai: užleisti eilę arba ne, o užleidęs turi teisę vėliau ją susigrąžinti pats nutraukdamas pašnekovą. Tokiems atvejams priešingi nekonkurencingi persidengimai, kai pašnekovas įsiterpia į nebaigtą eilę nesiekdamas perimti kalbėtojo vaidmens. Tokio įsiterpimo pavyzdžiai yra trumpi paskatinimai tęsti kalbą, pritarimo parodymas *aha*, *mhm* ir pan. (Zuraidah, Knowles 2006: 493, 503–507; plg. Sacks et al. 1974: 700, 701).

§3.4. Kalbos prozodijai organizuojant pokalbio dalyvių keitimąsi vaidmenimis skiriama ypač daug dėmesio. Jos svarba apibūdinama remiantis kontekstualizacijos teorija. Pasak šios teorijos, visos lingvistinės priemonės veikia kaip signalai, nurodantys kontekstą, kuriame turėtų būti interpretuojamas kalbėtojo pasakymas. Prozodiniai signalai įvardijami kaip vieni svarbiausių tokių signalų. Jie suteikia informacijos apie pokalbio organizaciją ir apie kalbėtojo atliekamus veiksmus (Couper-Kuhlen 2001a: 16). Šiuo atveju kalbama apie visą prozodinių elementų rinkinį, kuris apima intonaciją, intensyvumą ir trukmę (Couper-Kuhlen 2001a: 16).

Nemažai tyrimų skirta intonacijos požymiams, kuriuos pokalbio dalyviai vartoja rodydami eilės pabaigą ir perduodami kalbėtojo vaidmenį. Su eilės pabaiga siejamas paskutinis galimas akcentas ir pabaigos tonas (Steensig 2004: 267).

Paskutinis galimas akcentas – tai eilės pabaigoje pabrėžiamas skiemuo, kurį pašnekovas gali interpretuoti kaip paskutinį išryškintą elementą (Selting 1996a: 383). Teigiama, jog netoli pasakymo pabaigos esantis akcentas rodo kalbėtojo artėjimą link pabaigos ir prisideda prie sąlygų, reikalingų pašnekovui perimti eilę, kūrimo. Paskutinį kalbėtojo eilėje akcentą pašnekovas nustato remdamasis ankstesnės kalbos kontekstu (Selting 1996a: 380–383). Fonetiškai, pasak B. A. Fox, šis akcentas beveik nesiskiria nuo priešpaskutinio akcento charakteristikos. Nepaisant to, autorė neneigia paskutinio galimo akcento svarbos eilės pabaigos projekcijai (Fox 2004: 305, 306).

Aukštas arba žemas pabaigos tonas apibūdina užbaigtą šnekos aktą (Ford, Thompson 1996: 150). Ryškiai pabaigoje kylanti arba krintanti intonacija įvardijama kaip baigtinis tonas. Priešingas jam yra nebaigtinis tonas, kuriam priskiriami visi kiti tono variantai. Toks apibūdinimas taikomas anglų kalbai, taip pat juo remiasi J. Steensigas kalbėdamas apie danų bei trukų kalbų intonaciją (Steensig 2004: 267). Lietuvių kalbai būdinga frazių pabaigos intonacija apibūdinama kalbant apie aktualiąją skaidą. Nurodoma, jog nežymėtos frazės baigiasi tono antikadencija, o ekspresyvi kalba siejama su pabaigos kadencija (Girdenienė 1971: 39).

Be paskutinio galimo akcento ir pabaigos tonų pokalbio organizacijai svarbūs ir kiti prozodiniai aspektai. E. Couper-Kuhlen apibūdina tokias mažiau nagrinėtas, tačiau perspektyvias tyrimo sritis: pradžios tonas, kalbos registras, ritmas, garsumas, balso efektai (Couper-Kuhlen 2001a : 17–30). Iš kitos pusės, taip pat tiriama, kaip prozodija padeda organizuoti kitus pokalbio struktūros aspektus: pasitaisymus (Selting 1996b; Kim 2004; Uhmman 2004; Selting 1988), pokalbio sekas (Scheutz 2004; Mazeland, Huiskes 2004; Hakulinen 2004; plg. Couper-Kuhlen, Selting 2004: 5, 6), pasirinkimus (Selting 1996b).

§3.5. Interakcinėje lingvistikoje atliekant pokalbio organizavimo priemonių tyrimus, remiamasi iš socialinių mokslų perimtos pokalbio analizės principais. Svarbiausias iš jų nurodo, kad turi būti tiriami natūralūs, spontaniški pokalbiai (Lindström 2009: 97; Couper-Kuhlen, Selting 1996: 23, 24; Asu 2006: 1; Steensig 2004: 260; Asu, Nolan 2003: 1251, 1252). Jų video arba audio įrašai kruopščiai transkribuojami. Remiantis užrašytu pokalbiu nustatomi tyrimo tikslai ir kategorijos. Analizė gali būti atliekama dvejopai: 1) nagrinėjama konkrečios lingvistinės formos vartoseną pokalbyje; 2) tiriama, kokiomis priemonėmis pokalbyje atliekama tam tikra funkcija. Svarbu yra tai, kad tiriami aspektai būtų analizuojami kartu su kontekstu, pokalbio sekose, kurių rinkinys iliustruotų tam tikrus pasikartojančius lingvistinius arba interakcinius reiškinius (Lindström 2009: 97–99). Remiantis atlikta analize keliamos hipotezės apie kalbos priemonių vartojimą pokalbyje. Hipotezės tikrinamos nagrinėjant jų atitikimą pokalbio dalyvių elgsenai (Couper-Kuhlen, Selting 2004: 2, 3; Couper-Kuhlen 2001a: 16, 17). Tai, kad spontaniško pokalbio sekos suteikia galimybę nustatyti pokalbio struktūros tendencijas ir kartu jas patikrinti, yra specifinis interakcinėje lingvistikoje atliekamų tyrimų aspektas (Couper-Kuhlen, Selting 2004: 2, 3; Couper-Kuhlen 2001a: 16, 17). Tokia metodika taikoma ir prozodinių pokalbio organizavimo priemonių tyrimui.

§3.6. Taigi, interakcinės lingvistikos sukūrimas lėmė, kad intonaciją imta laikyti viena svarbiausių pokalbio organizavimo priemonių. Siekiant su šiomis tendencijomis palyginti lietuvių kalbos intonacijos tyrimo kryptis, tolesnėje darbo dalyje pateikiama lietuvių kalbos intonacijos tyrimų apžvalga.

4. LIETUVIŲ KALBOS INTONACIJOS TYRIMAI

§4.1. Ankstyvieji intonacijos apibūdinimai lietuvių kalbotyroje siejo ją su sintaksiniais sakinių tipais: klausiamaisiais, tvirtinamaisiais, skatinamaisiais (plg. Jablonskis 1957: 485–488; Žiugžda, Gailūnas 1964: 6). Atskirai intonacijos ypatybes ir struktūros bruožus pirmiausia apžvelgė J. Balkevičius. Autorius skiria kelias balso aukščio ir stiprumo fazes: kilimą, loginį kirtį ir kritimą. Sakinio pabaiga siejama su pauze arba pauze su krintančiu tonu. Nurodoma, kad intonacija dalina kalbą į sintagmas, iš kurių kiekvienai būdingas sintagmos kirtis. Ryškiausias sintagmos kirtis

kalboje tapatinamas su loginiu kirčiu. Kaip ir ankstesniuose paminėjimuose, intonacija laikoma svarbiausia sintaksinių konstrukcijų modalumo raiškos priemone (Balkevičius 1963: 23, 24).

§4.2. Pirmieji eksperimentiniai intonacijos tyrimai taip pat daugiausia nagrinėjo konkrečių sakinių tipų melodiją: analizuotos skatinimų (Bikulčienė 1970a; 1970b; 1972; 1975), alternatyvinių klausimų (Zaperckaitė-Talandienė 1968; Talandienė 1970a; 1970b; 1972; 1974) ir patikrinamųjų klausimų (Pukelis 1968; 1972a; 1972b; 1974) prozodinės ypatybės. Keletas darbų skirta ir kitiems intonacijos aspektams. D. Girdenienė nagrinėjo intonaciją kaip vieną iš pagrindinių aktualiosios skaidos raiškos priemonių (Girdenienė 1971). N. Linkevičienės darbuose analizuota morfologijos statistinė struktūra ir jos ryšys su intonacija šiaurės žemaičių tarmėje bei intonacijos ir kalbos dalių ryšys A. Girdenio transkribuotuose tekstuose (Linkevičienė 1993; 2012). Su intonacijos fonetine charakteristika galima sieti M. Tankevičiūtės ir J. Pabrėžos atliktus mikroprozdinių aspektų tyrimus, kur nagrinėtas intonacijos santykis su kirčiu ir jos įtaka fonetinei garsų charakteristikai (Tankevičiūtė 1982; Pabrėža 1984).

§4.3. Lietuvių kalbos intonacijos aprašui svarbūs A. Girdenio ir A. Pakerio darbai, kuriuose pateiktas išsamus jos apibrėžimas ir pagrindinių aspektų apibūdinimas. Autoriai skiria garsinį (fonetinį) ir funkcinį intonacijos aspektus (Girdenis 2008a: 224; Pakerys 2003: 231). A. Girdenis nurodo, jog pagrindiniai intonacijos požymiai yra sintagmos kirtis, kadencija, antikadencija, ribinė ir neribinė pauzė, bendras tonas ir tembro paaukštinimas, pažeminimas, kalbėjimo tempas ir kt. (Girdenis 2008a: 224). Į šiuos požymius autorius atsižvelgia ir žymėdamas intonaciją žemaičių tarmės transkribuotuose tekstuose (plg. Girdenis 1996: 9, Girdenis 2008b: 26, 27; Girdenis 2012: 35–37). A. Pakerys išvardina fonetinius intonacijos požymius: pagrindinis tonas, intensyvumas, trukmė ir tembras, garsų kokybė. Svarbiausiu iš jų įvardijamas pagrindinis tonas (Pakerys 2003: 233).

Autorių požiūriai skiriasi apibūdinant intonacijos funkcijas. A. Pakerys intonaciją sieja su pasakymo tikslu. Priklausomai nuo jo, skiriama intelektualinė (tvirtinamoji ir klausiamoji), skatinimo (skatinamoji ir neskatinamoji) ir emocinė arba neemocinė intonacija (Pakerys 2003: 231, 232). A. Girdenis išskiria aktualiosios skaidos rodymo funkciją ir papildomai mini, intonacija rodo frazės loginę skaidą, atlieka apeliacinę funkciją, reiškia emocijas, perteikia fonosemantinius aspektus, skiria sakinių tipus (Girdenis 2008a: 224).

Fonetinį ir funkcinį aspektus jungia fonologinis apibūdinimas, taip pat pateikiamas A. Girdenio. Kartu su kirčiu, priegaidėmis ir tonais ji laikoma supersegmentiniu elementu, galinčiu diferencijuoti ištisus sakinius ir kitus už fonemą stambesnius elementus ir jų junginius (Girdenis 2003: 238, 239). Kita vertus, nurodoma, kad intonacija yra dviplanis kalbos sistemos elementas, turintis išraišką ir turinį (Girdenis 2003: 47). Pasak autoriaus, dėl šios priežasties ji artimesnė ne fonemoms ar prozodiniams elementams, bet žodžiams (Girdenis 2008a: 224).

§4.4. Intonacijos sistemos variantą pasiūlė G. Kundrotas. Autoriaus teigimu, lietuvių kalbos intonaciją galima aprašyti remiantis tokiais aspektais: intonacinių tipų septynių vienetų posisteme, intonacinio centro vietos kaita, sintagmine skaida ir pauze (Kundrotas 2004: 16). Kiekvienas iš jų susijęs su įvairiomis funkcijomis. Svarbiausiu intonacijos sistemos vienetu laikomas intonacinis kontūras (Kundrotas 2010: 44). Kiekvieną kontūrą sudaro trys dalys: priešcentrinė, centras ir pacentrinė. Ryškiausiai ištariamas centrinis elementas, jis tapatinimas su loginiu arba sintagmos kirčiu (Kundrotas 2010: 15). Pabrėžiamas žodis turi didžiausią informacinę krūvį, yra svarbiausias pasakymo akcentas. Remdamasis rusų kalbos pavyzdžiu, G. Kundrotas nurodo, kad lietuvių kalbai būdingi septyni intonacijos kontūrai (Kundrotas 1991). Vieną nuo kito juos skiria vartojimo sritis ir pagrindinio tono judėjimo kryptis intonaciniame centre bei jo lygis ir intervalas pokirtinėje dalyje. Tais atvejais, kai sutampa dviejų kontūrų pagrindinio tono kreivės, atsižvelgiama į trukmės, intensyvumo ir tembro požymius. Kiekvienam iš kontūrų būdingas tam tikras „bazinis“ vaizdas, kurį sudaro neutralios ir emocinės jo realizacijos kalboje. Kiekvienai iš jų būdingi tam tikri fonetiniai nukrypimai nuo pagrindinio varianto, tačiau, nepaisant to, jos visos laikomos sinonimiškomis (Kundrotas 2008: 46).

§4.5. Pastaruoju metu lietuvių kalbotyroje atliekama vis daugiau su intonacija susijusių tyrimų, tačiau dėl jų įvairovės sunku būtų nurodyti konkrečią jų kryptį. Nemažai tyrimų, susijusių su teksto diskurso prozodija. Juose nagrinėjami tokie aspektai kaip sakinių ilgis (Bitinienė 2001; 2002; 2003; Leonavičienė 2010; Markūnaitė 2002), frazės ir loginio kirčio (Kazlauskaitė 2015), ritmo ypatybės (Kazlauskienė, Fokaitė 2005; Kazlauskienė 2015, Kazlauskienė 2013). Nuo 2009 m., sukūrus šnekamosios kalbos tekstyną, pradėti ir šnekamosios kalbos diskurso tyrimai, tačiau jie daugiausia skirti leksinėms, morfologinėms ir sintaksinėms šnekamosios kalbos pasakymų ypatybėms (Balčiūnienė, Simonavičienė 2009; Balčiūnienė, Kamandulytė-Merfildienė 2016; Balčiūnienė, Miklovytė 2011). E. Katinaitė-Kalčiūnienė nagrinėja su intonacija susijusius požymius skiemens lygmeniu, siekdama apibūdinti jo sandaros principus lietuvių kalboje (Katinaitė-Kalčiūnienė 2008; 2015). Šių tyrimų fone išskiria darbai, apibūdinantys ToBI sistemos taikymą lietuvių kalbai (Krapikaitė 2015; Kazlauskienė, Raškinis 2013). Toks aprašas svarbus, kadangi jį paprasta naudoti atliekant intonacijos tyrimus, šiuo metu jis taikomas kuriant intonuotą lietuvių kalbos garsyną (Krapikaitė 2015: 73).

§4.6. Pateikta apžvalga sudaro kontekstą tolesnėje dalyje aprašomam intonacijos tyrimui. Apibendrinant ją galima pastebėti, kad atliekami kai kurie šiuolaikiniams intonacijos tyrimams aktualūs darbai: ToBI sistemos taikymas lietuvių kalbos intonacijai, šnekamosios spontaniškos kalbos tyrimai. Tačiau intonacijos priemonės spontaniškoje kalboje kol kas nagrinėjamos negausiai, visai nėra pokalbio organizavimo priemonėms skirtų tyrimų. Tai lemia tolesnėje darbo dalyje aprašomo tyrimo naujumą.

PROZODINIŲ EPV SIGNALŲ TYRIMAS

1. METODIKA

§1.1. Tyrimo medžiaga. Atsižvelgiant į interakcinės lingvistikos principus, nagrinėjami spontaniški pokalbiai. Įrašai daryti dialektologinės ekspedicijos metu. Tarminė medžiaga vertinga tipologiniu požiūriu: tarmėms būdinga savita intonacija, kaip ir skirtingoms kalboms, taigi jų analizė suteikia informacijos apie intonacijos variacijas kalboje ir apie galimus kalbų kontaktus (Savino, et al. 2006: 1; Wells, Peppé 1996: 102, 104; Asu 2005: 107, 108; Asu, Salveste 2012: 171). Pvz., estų kalbos Saaremaa ir Kinhu dialektų tyrimai atskleidė švedų kalbos įtaką jų intonacijai (Asu, Salveste 2012: 171; Asu 2005: 108). Taigi, prasminga lyginti tarminių kalbos variantų intonaciją su bendrinės kalbos ir su kitų kalbų intonacija. Šiame darbe nagrinėjama rytų aukštaičių vilniškių tarmės atstovų kalba, kurios rezultatai lyginami su bendrinės kalbos tyrimo duomenimis.

Įrašyto pokalbio žanras – interviu. Pasak H. Sackso et al., interviu yra vienas iš kontekstų, kuriame ryškus pokalbio dalyvių keitimasis vaidmenimis, todėl jis laikytas tinkamu ETV signalų tyrimui (Sacks et al. 1974: 696). Atliekamai analizei nebuvo svarbūs informantų amžius, lyties skirtumai, atsižvelgta tik į priklausymą tarminės arba bendrinės kalbos vartotojų grupei. Iš viso turimoje medžiagoje užfiksuoti 11 skirtingų kalbėtojų. 5 iš jų buvo VU filologinių specialybių studentai, jie laikyti bendrinės kalbos atstovais. Pokalbio transkripcijoje jie pažymėti K1, K4, K5, K6, K11. Interviu imtas iš rytų aukštaičių vilniškių tarmės atstovų: K2, K3, K7, K8, K9, K10. Ne visų pokalbio dalyvių kalba buvo tirama. Kai kuriais atvejais buvo sudėtinga priskirti kalbėtoją prie vieno iš kalbos variantų. Pavyzdžiui, K8 ir K10 išvažiavo į Vilnių būdami jauni, tačiau vis dar prisimena ir tarmę. Kitais atvejais į pokalbį įsitraukė pašaliniai: K9 ir K11 visame pokalbyje pasako tik po vieną frazę, o daugiau jame nedalyvauja.

Įrašai daryti nešiojamu mikrofonu natūraliomis sąlygomis, ne studijoje, todėl nebuvo galimybės įrašyti kiekvieno žmogaus kalbą atskirai (plg. Lennes & al. 2006: 95). Tai lėmė, jog kai kurios įrašo atkarpos negalėjo būti tiramos dėl per didelio kalbėtojų skaičiaus vienu metu – nebuvo galima atskirti, koks pagrindinis tonas ir intensyvumas būdingas kiekvieno iš jų kalbai.

§1.2. Tyrimo eiga. Remiantis interakcinėje lingvistikoje atliekamos lingvistinių priemonių analizės principais, tyrimas atliktas tokia eiga: turimi įrašai pirmiausia buvo transkribuoti, tuomet analizuoti ieškant tyrimo tikslus atitinkančių pokalbio atkarpų. Nagrinėtos paskutinio galimo akcento ir pabaigos tono ypatybės aptiktuose pavyzdžiuose. Atliktas antrojo pobūdžio tyrimas, t. y.

ieškota, kokiomis prozodinėmis priemonėmis rodomas EPV. Galiausiai, pastebėtos tendencijos tikrintos nagrinėjant konkrečius pavyzdžius.

§1.3. Transkripcija. Pasak J. A. Edwards, diskurso transkripcija yra neišvengiamai ribojama tyrėjo interpretacijos ir tyrimo objekto. Tyrėjas, atsižvelgdamas į tyrimo tikslą, renkasi, kokią informaciją išryškinti, kaip ją grupuoti ir kaip pateikti pokalbį vizualiai. Šie pasirinkimai atspindi ir kartu daro įtaką tam, kaip pats tyrėjas suvokia pokalbio struktūrą. Be to, transkripcija yra atviras pokyčiams procesas – gilinantis į pokalbį tyrėjo suvokimas ir įžvalgos gali keistis, todėl, siekiant, kad nebūtų praleisti subtilūs, tačiau svarbūs, pokalbio aspektai, reikia nuolat pakartotinai tikrinti transkripciją su įrašu (Edwards 2007: 1).

Nagrinėjant pokalbio organizavimo priemones, žymimi tokie aspektai: nenutrūkstama kalba (t. y. ypač trumpos pauzės tarp pokalbio dalyvių eilių), pašnekovo įsiterpimai ir persidengianti kalba (Edwards 2007: 12). Kadangi atlikto tyrimo objektas buvo kalbos pabaigą signalizuojantys prozodiniai požymiai, papildomai žymėti tokie aspektai: frazės akcentas, ilgi garsai, pauzių trukmė, eilės tęsimo vienetų (ETV) ribos (Zuraidah, Knowles 2006: 494).

ETV – tai pagrindiniai pokalbio struktūros vienetai, kuriais remdamiesi pokalbio dalyviai organizuoja keitimąsi vaidmenimis. Šių vienetų požymiai yra gramatinis, pragmatinis ir prozodinis užbaigtumas. Nurodoma, kad vieta, kurioje užbaigiamas ETV, yra potenciali kalbėtojo vaidmens perėmimo vieta (Lindström 2009: 98). Svarbiausi čia aprašomam tyrimui buvo prozodiniai ETV požymiai. Pasak C. E. Ford, tai pats problematiškiausias aspektas, nes kalbėtojas frazės pabaigoje gali pavartoti įvairią intonaciją, rodančią eilės pabaigą (Ford 2004: 56 ir 2 išnaša). J. Lindströmas taip pat teigia, jog ETV prozodinių požymių tyrimų rezultatai yra gana prieštaringi (Lindström 2009: 100). Dėl šios priežasties, atliekamo tyrimo tikslais kiekvienas ETV sietas su griežta pagrindinio tono struktūra, perimta iš britiškojo intonacijos sistemos modelio (plg. Toivanen 2006: 162). Laikoma, kad ETV sudaro bent frazės akcentas, o kitos dalys, tokios kaip pabaiga, pradžia ir kt. nėra būtinos (plg. O'Connor, Arnold 1978: 7–10, 39). Svarbiausi požymiai, skirstant kalbą į ETV, buvo šie: pauzės, ryškūs pagrindinio tono pokyčiai ir viršūnės (Toivanen 2006: 162). Papildomai buvo atsižvelgiama ir į intensyvumo duomenis, kadangi lietuvių kalboje intensyvumas padeda išryškinti akcentą (Pakerys 2003: 233).

Dalinimą į ETV apsunkina medžiagos pobūdis. Pokalbis yra dinamiškas, kintantis ir nuo aplinkybių priklausantis procesas, todėl ETV gali būti įvairaus ilgio. Paprastai laikoma, kad vienas ETV sudaro vieno kalbėtojo eilę. Jis gali apimti žodį, frazę, sakinio dalį ar jų junginį. Tačiau čia turimoje medžiagoje, dėl sprendimo ETV sieti su griežta struktūra, neretai pasitaikė, jog kalbėtojo eilę sudarė ne vienas, o keletas ETV. Tokie atvejai nėra reti ir kitose kalbose. Pvz., C. E. Ford kalba apie skirtingo ilgio eiles, sudarytas iš kelių ETV anglų kalboje. Autorė mini tokius atvejus, kaip

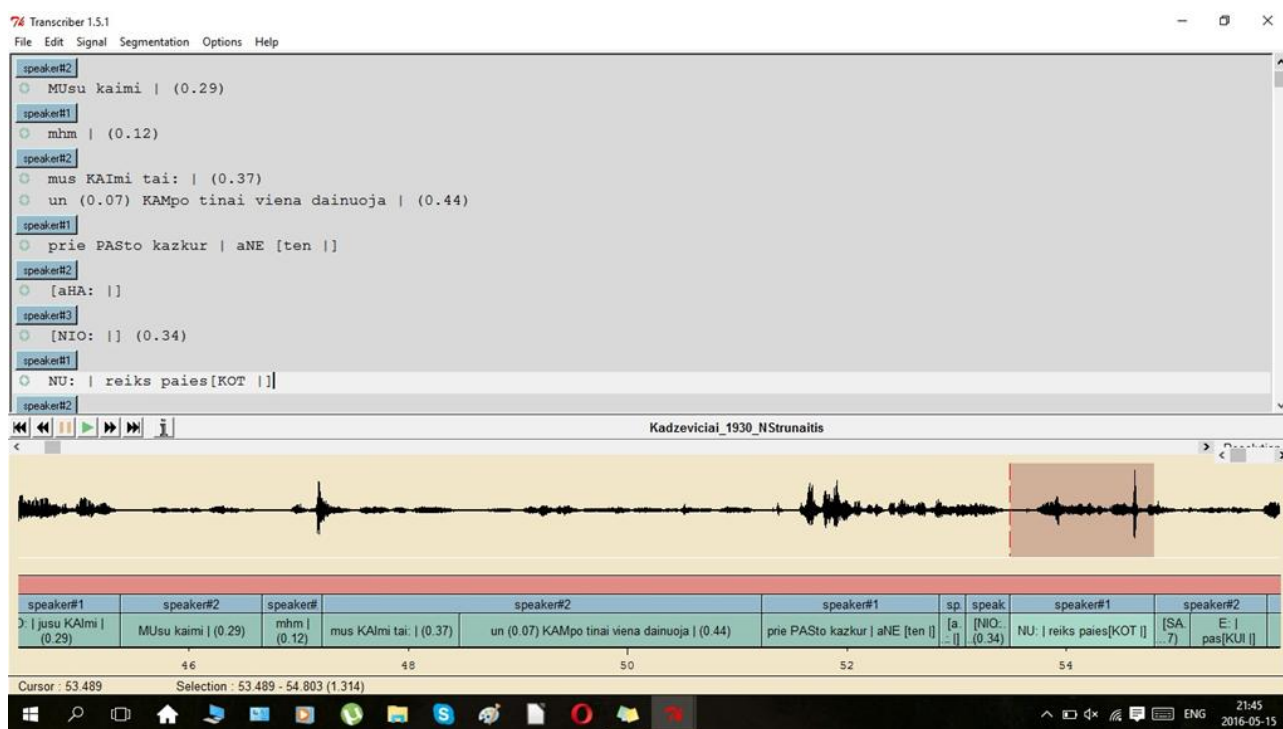
istorijos pasakojimas ir pavyzdžiai, kai klausimą ar neiginį iš karto seka papildymas (Ford 2004: 57).

Transkripcija užrašyta naudojantis programa *Transcriber*. Ji paranki tuo, kad leidžia užrašyti pokalbį vertikaliai – taip, kaip jis vyko, skirti kalbėtojus, be to sieja transkripciją su garso įrašu ir oscilograma, kuri parodo pauzes kalboje. Naudojantis *Transcriber* programa buvo žymima, kuriose vietose kalbėtojai nutraukia vienas kitą, įsiterpia į pokalbį, taip pat persidengianti kalba. Kita vertus, *Transcriber* nepateikia išsamesnės akustinės informacijos, todėl paraleliai pokalbiai transkribuoti programa *Praat*. Ši programa suteikia galimybę tiesiogiai sieti garsą su segmentiniu pagrindu, taigi, garso įrašas buvo sudalintas į žodžius, tikslintose vietas, kur įsiterpia pašnekovas ir kur nutrūksta kalba, persidengiančios kalbos atkarpos. Pagal programos pateikiamus trukmės matavimus *Transcriber* transkripcija papildyta pauzių ilgiais, o į *Praat* pagrindinio tono ir intensyvumo grafikus atsižvelgta skaidant kalbą į ETV. Greta akustinių duomenų matavimų taip pat pasitelkta ir audicinė analizė žymint ilgesnius garsus, nustatant pauzių vietas ir labiausiai išryškintus elementus. Toliau pateikiami transkripcijoje naudoti ženklai su paaiškinimais (žr. 1 lentelę).

išryškkinimas	
CAP	Frazės akcentas
Pauzės ir ribos	
	ETV riba. Nustatoma remiantis klausia, <i>Transcriber</i> intensyvumo grafiku bei <i>Praat</i> trukmės, intensyvumo matavimais ir pagrindinio tono grafiku.
(x)	Pauzės ilgis sekundėmis. Žymima kiekvieno ETV pabaigoje ir to paties kalbėtojo kalboje, remiantis klausia, <i>Transcriber</i> intensyvumo grafiku ir <i>Praat</i> trukmės matavimais.
kalba	
=	Nenutrūkstama kalba. Žymima, kai tarp skirtingų kalbėtojų ETV pauzė yra mažesnė nei 0,1 s. (pagal M. D. Zuraidah ir G. Knowles – nei 0,5 s (2006: 494).
...	Nutrūkusi kalba.
[]	Persidengianti kalba.
<ns_kalba>	Netiriama kalbos atkarpa: per daug kalbėtojų vienu metu ar kalbama per toli nuo mikrofono.
:	Ilgas garsas.
fonas	
<rire>	Kalbėtojo juokas
<rire>+ , +<rire>	Įrėmina kalbos atkarpa, kurią sakydamas kalbėtojas juokiasi. Jei būdinga visam ETV, dedama tik +<rire> po .
<rire en fond>	Juokas fone
<rire en fond>+ , +<rire en fond>	Įrėminama kalba, kurios metu girdimas foninis juokas. Jei visame EPV, tai dedama +<rire en fond> po .

1 lentelė. Pokalbio transkripcijos ženklai.

Galutinė programa *Transcriber* užrašyta transkripcija atrodė taip (žr. 1 paveikslą):

1 paveiklas. Programos *Transcriber* vaizdas.

Viršutiniame programos lauke pateikiamas tekstas, kuris suskaidytas į skirtingų pokalbio dalyvių kalbą. Nurodoma, kuris iš kalbėtojų pasakė kiekvieną eilę. Žemiau pateikta garso įrašo oscilograma, kuri taip pat siejama su užrašytu pokalbiu apatiniame programos lauke. Pasirinkus konkrečią kalbos atkarpą šiame lauke galima ją perklausyti. Tai suteikia galimybę patikrinti transkripcijos ir garso įrašo atitikimą.

Naudojantis programos funkcija *Export to text...* užrašytas pokalbis konvertuotas į *text* formatą ir perkeltas į *LibreOffice Writer* programą, kur atlikti tolesni tvarkymai: kiekvieno kalbėtojo kalba, kuri *Transcriber* transkripcijoje buvo išskaidyta siekiant parodyti pašnekovo įsiterpimus, sukelta į vieną eilutę, persidengianti kalba užrašyta po tomis atkarpomis, su kuriomis sutampa, pažymėta nenutrūkstama kalba. Tam buvo dar kartą klausomasi įrašų ir kartu tikrinamas transkripcijos atitikimas su garsine medžiaga. Čia pateikiamas transkripcijos pavyzdys (žr. 1 ištrauką):

7 ištrauka¹⁰

1. K2: = mūsų KAImi | (0.29) =
2. K1: = mhm | (0.12) =
3. K2: = mus KAImi tai: | (0.37) un (0.07) KAMpo | tinai viena daiNUOoja | (0.44) =
4. K1: = prie PAŠto kažkur | aNE [ten]
5. K2: [aHA:]
6. K3: [NIO:] (0.34) =
7. K1: = NU: | reiks paieš[KOT]

7 ištrauka iliustruoja, kaip buvo užrašoma nenutrūkstama kalba (žr. 1, 2, 3 eilutes) ir persidengianti kalba (žr. 4, 5, 6 eilutes). Šiuo atveju matoma, kad į kalbėtojo K1 eilės pabaigą įsiterpia du pašnekovai: K2 ir K3 (žr. 4, 5, 6 eilutes). Įsiterpimas kartu suprantamas ir kaip atsakymas, po kurio kalbėtojas K1 vėl beveik iš karto perima kalbėtojo vaidmenį (žr. 7 eilutę).

Pateikta ištrauka taip pat atspindi ir šiame darbe nagrinėjamus pasikeitimo vaidmenimis atvejus: sklandų eilės perdavimą ir ankstyvą pradžią. Sklandus eilės perdavimas matomas 1-oje, 2-oje ir 3-ioje eilutėse. 1-oje eilutėje pastebima, jog pašnekovas K1 perima kalbėtojo vaidmenį labai greitai – su minimalia 0,29 s pauze. Staigus kalbėtojo vaidmens perėmimas leidžia daryti išvadą, jog kalbėtojas K2 iš anksto signalizavo ketinimą baigti eilę ir perduoti kalbėtojo vaidmenį. Dėl šios priežasties pašnekovas iš karto pradeda savo atsakymą 2-oje eilutėje.

Ankstyva pradžia užfiksuota 4-oje ir 5-oje eilutėse. Matoma, kad užuot palaukęs, kol kalbėtojas K1 baigs klausimą, pašnekovas K2 pradeda atsakymą K1 eilės pabaigoje, tarsi žinodamas, jog toliau K1 daugiau nieko nebepridurs (žr. 4, 5 eilutes). Tai rodo, jog ketinimą baigti eilę ir perduoti kalbėtojo vaidmenį kalbėtojas signalizavo anksčiau nei baigė savo paskutinį ETV. Taigi, ankstyvos pradžios atvejai dar labiau sustiprina EPV signalų hipotezę.

§1.4. Pokalbio analizė. Siekiant išryškinti EPV signalizuojančius intonacijos požymius pokalbio transkripcijos analizuotos ieškant sklandaus eilės perdavimo ir ankstyvos pradžios pavyzdžių. Jie išrašyti kartu su kontekstu. Sklandžiu pasikeitimu laikyti tokie atvejai, kai tarp pokalbio dalyvių ETV užfiksuota nedidelė pauzė (šiek tiek daugiau už 0,5 s), nesuvokiama laikoma pauzė (mažesnė arba lygi 0,5 s) arba nenutrūkstama kalba. Ankstyvą pradžią rodė kalbos persidengimas pačioje pabaigoje. Svarbu buvo atskirti tokius atvejus, kai kalbėtojas perduoda

¹⁰Dėl aiškumo pokalbio ištrauka be transkripcijos ženklų perrašoma čia:

- K2: Mūsų kaimi?
- K1: Mhm.
- K2: Mus kaimi tai... Un kampo tinai viena dainuoja.
- K1: Prie pašto kažkur ane ten.
- K2: Aha.
- K3: Nio.
- K1: Nu. Reiks paieškot.

kalbėtojo vaidmenį, tačiau netrukus nutraukia pašnekovą ir pratęsia savo eilę, taip pat konkurencingus bei nekonkurencingus persidengimus ir neužbaigtą kalbą eilės pabaigoje. Šie atvejai neįtraukti į analizę, kadangi nėra visai aišku, ar EPV signalai čia būtų vartojami taip pat, kaip ir tiriamais atvejais.

Aptikti pavyzdžiai skirstyti į grupes pagal tai, kurį iš atvejų atspindi. Smulkiau jie grupuoti atsižvelgiant, ar tiriamas ETV priklauso tarmės, ar bendrinės kalbos atstovui. Tuomet atlikta visų turimų pavyzdžių prozodinė analizė.

§1.5. Prozodinė analizė. Tiriamų pavyzdžių transkripcija papildyta intonacijos ir intensyvumo duomenimis naudojantis programos *Praat* pateikiamais grafikais. Analizuoti paskutiniai kalbėtojų eilės ETV. Dėmesys kreiptas pirmiausia į intonacijos charakteristiką šio vieneto kirčiuotoje dalyje ir pabaigoje. Apibūdinti tokie požymiai: intonacijos aukštis ir pokyčio kryptis. Taip pat nurodyta bendra intensyvumo charakteristika: garsiau ir tyliau ištariamos atkarpos, intensyvumo didėjimas ir mažėjimas. Transkripcijoje šie požymiai žymėti taip (žr. 2 lentelę; plg. Zuraidah, Knowles 2006: 494, 495):

pagrindinis tonas	
↓	Krintanti intonacija.
↑	Kylanti intonacija.
<H>	Nurodo, kad tam tikros atkarpos intonacija aukštesnė nei aplinkinių elementų
<L>	Apibūdina kalbos atkarpą, kurios intonacija žemesnė nei aplinkinių elementų.
intensyvumas	
<f>	Žymima kalbos atkarpa, ištariama garsiau nei aplinkiniai skiemenys.
<p>	Žymima kalbos atkarpa, ištariama tyliau nei aplinkiniai skiemenys.
<CRES>	Nurodo, kad tam tikroje atkarpoje intensyvumas kyla.
<DEC>	Rodo, kad intensyvumas krinta.

2 lentelė. Pagrindinio tono ir intensyvumo požymių transkripcijos ženklai.

Pateikiamas nagrinėjamos ištraukos pavyzdys¹¹ (žr. 8 ištrauką¹²):

8 ištrauka

1. K2: = ŽInot | m pasakysiu apie moKYklų | (0.18) praDĖjom | prie lenKŲ [mes]
2. K1: [o ko]ks DVIratis |
3. (0.96)
4. K3: a čia BROlis mano | (0.27) =
5. K2: = kur BROlis | (0.18) TUjeno | (0.08) =
< DEC >
- 6. K3: = A↓šenai↓ | (0.12) =
<L H>
7. K2: = JEzau | NIEko... [+rire en fond]| [rire] (2.32) praDĖjom | prie lenKŲ | makyklan AIT |
8. (0.37) e JIS e... | (0.32) gyVEno | va toj PUs[ėj]

8-oje ištraukoje rodoma, kaip pokalbio transkripcija buvo papildyta prozodiniais duomenimis. Intonacijos ir intensyvumo ypatybės apibūdinti tik tyrimui aktualūs ETV. Kalbėtojo eilė, kurioje pasakomas toks ETV, nurodoma [→], o nagrinėjamas ETV išryškinamas pajuodintu šriftu. Pačiame tiriamo ETV tekste, po akcentuojamo skiemens ir ETV pabaigoje žymima pagrindinio tono kryptis. Po juo nurodomos pagrindinio tono aukščio ypatybės, o virš – intensyvumo charakteristika.

Toliau atlikta paskutinio galimo akcento ir pabaigos tono intonacijos ypatybių analizė siekiant apibūdinti jos tendencijas kalbėtojo eilės pabaigoje. Pirmiausia nagrinėti sklандаus eilės perdavimo atvejai. Jie laikomi dažniausiai pasitaikančiais pokalbyje (Zuradah, Knowles 2006: 495). Be to, šiems pavyzdžiams nebūdingos persidengiančios kalbos atkarpos, todėl galima buvo apibūdinti pabaigos tono ypatybes. Atskirai buvo tiriami tarmės ir bendrinės kalbos pavyzdžiai, jų rezultatai palyginti pabaigoje. Analizė atlikta tokia eiga:

1. Visi turimi pavyzdžiai suskirstyti į grupes pagal transkripcijoje žymėtus intonacijos požymius. Atsižvelgta į tokius aspektus: 1) ETV akcentas yra aukštas/žemas; 2) tiriamo ETV akcentas kyla/krinta; 3) ETV pabaigos tonas kyla/krinta. Visos galimos šių požymių kombinacijos sudarė aštuonias grupes:

¹¹ Visi nagrinėti pavyzdžiai pateikiami priede.

¹² K2: Žinot, m pasakysiu apie mokyklų. Pradėjom prie lenkų mes...

K1: O koks dviratis.

K3: A čia brolis mano.

K2: Kur brolis. Tujeno.

K3: Ašenai?

K2: Jezau, nieko... Pradėjom prie lenkų makyklan ait. E jis e...Gyveno va toj pusėj...

I grupė: žemas akcentas¹³, krintantis akcentas¹⁴, krintantis pabaigos tonas¹⁵;

II grupė: žemas akcentas, kylantis akcentas, krintantis pabaigos tonas;

III grupė: žemas akcentas, krintantis akcentas, kylantis pabaigos tonas;

IV grupė: žemas akcentas, kylantis akcentas, kylantis pabaigos tonas;

V grupė: aukštas akcentas, krintantis akcentas, krintantis pabaigos tonas;

VI grupė: aukštas akcentas, kylantis akcentas, krintantis pabaigos tonas;

VII grupė: aukštas akcentas, krintantis akcentas, kylantis pabaigos tonas;

VIII grupė: aukštas akcentas, kylantis akcentas, kylantis pabaigos tonas.

2. Remiantis pavyzdžių suskirstymu į grupes darytos išvados apie EPV signalizuojančias intonacijos tendencijas.

3. Siekiant patikrinti, kaip nustatytos tendencijos atsispindi konkrečiuose pavyzdžiuose, toliau buvo detaliam nagrinėjama po vieną pavyzdį iš kiekvienos grupės. Svarbūs buvo šie aspektai:

3.1. tiriamo ETV kontekstas. Atsižvelgiama tik į kalbos kontekstą, nenagrinėjant pokalbio dalyvių santykių, fizinės aplinkos įtakos, kadangi apie šiuos aspektus neturėta pakankamai duomenų;

3.2. paskutinio galimo akcento intonacija. Papildomai remtasi konkrečiais duomenimis, gautais naudojantis programos *Praat* funkcijomis *pitch listing* ir *get pitch*. Pirmoji pateikia tiriamos atkarpos pagrindinio tono išsklotinę kas 0,01 s, o antroji nurodo vidutinę pagrindinio tono vertę tiriamoje atkarpoje. Atsižvelgiama į pagrindinio tono kreivės bendrą charakteristiką ir pokyčio intervalą, viršūnės aukštį, vietą;

3.3. pabaigos tonas. Šiuo atveju dėmesys kreiptas į pagrindinio tono aukštį, santykį su vidutiniu ETV pagrindiniu tonu, intonacijos pokyčio kryptį ir intervalą. Pabaigos tono požymiai lyginami su baigtinio tono kriterijais;

3.4. remiantis intensyvumo požymių charakteristika transkripcijoje ir programos *Praat* intensyvumo grafiku, nurodomos pagrindinės tiriamo ETV intensyvumo ypatybės¹⁶.

Antroje tyrimo dalyje nagrinėti ankstyvos pradžios pavyzdžiai. Tokie atvejai neretai minimi kalbant apie paskutinio galimo akcento reikšmę kalbos pabaigos signalizavimui (Selting 1996a:

¹³ Akcento aukštis nustatomas remiantis jo viršūnės pagrindiniu tonu ir jos santykiu su aplinkinių ETV elementų pagrindiniu tonu. Pvz. kylantis akcentas laikytas aukštu, jei jo viršūnė ryškiai pakilusi palyginus su aplinkiniais elementais ETV. Kylantis akcentas laikytas žemu, jei jo pakilimas yra nedidelis aplinkinių elementų atžvilgiu. Krintantis žemas akcentas – toks, kurio žemiausias taškas labai žemai kalbėtojo diapazone ir tuo ryškiai skiria šį akcentą iš aplinkinių elementų. Aukštas – toks krintantis akcentas, kurio žemiausias taškas yra aukštai kalbėtojo diapazone.

¹⁴ Akcento kryptis žymėta pagal tai, koks pagrindinis tonas buvo išryškinamo elemento pabaigoje.

¹⁵ Pabaigos tonas ne vienu nagrinėtu atveju pabaigoje kito minimaliai. Jo pokyčio kryptis nustatyta remiantis *Praat* funkcija *Pitch listing*. Žymint pabaigos tono kryptį nebuvo atsižvelgiama į nuolydžio ar pakilimo intervalą, tačiau šie aspektai išryškinami tolesnėje pavyzdžių analizėje, skirstant pabaigos tonus į baigtinį ir nebaigtinį

¹⁶ Nagrinėjamų pavyzdžių intensyvumo grafikai pateikiami priede.

382–384; Steensig 2004: 279). Taigi, daugiausia dėmesio skirta paskutinio galimo akcento intonacijos ypatybėms. Analizės eiga:

1. Turimi pavyzdžiai suskirstyti į grupes pagal tokius kriterijus: paskutinio galimo akcento intonacijos aukštis ir pokyčio kryptis. Atkarpos, einančios po akcentuojamo elemento iki pašnekovo įsiterpimo, požymiai nebuvo įtraukti į grupių charakteristiką, kadangi nagrinėjant pavyzdžius pastebėta, kad pašnekovas gali įsiterpti įvairiose vietose: kalbėtojui dar nebaigus akcentuojamo skiemens, iš karto po akcentuojamo skiemens arba tolesnėje ETV dalyje. Tai priklauso nuo ETV ilgio ir akcentuojamo skiemens vietos. Taip pat pašnekovo įsiterpimo vieta siejama su kontekstu, kalbėtojo pavartotų tonų reikšme, tačiau pastarieji aspektai nebuvo detaliau nagrinėjami. Sudarytos keturios grupės:

A grupė: žemas krintantis akcentas;

B grupė: žemas kylantis akcentas;

C grupė: aukštas krintantis akcentas;

D grupė: aukštas kylantis akcentas.

2. Pagal tai, kaip pavyzdžiai susiskirstė į grupes, darytos išvados apie paskutinio galimo akcento intonacijos tendencijas.

3. Atlikta kiekvienos grupės pavyzdžio analizė, siekiant patikrinti ir patikslinti nustatytas tendencijas. Nagrinėta, kaip paskutinio galimo akcento intonacija vartojama konkrečioje kalbėjimo situacijoje. Atsižvelgta į šiuos aspektus:

3.1. nagrinėjamų ETV kalbinis kontekstą, lemiantį ankstyvą pašnekovo pradžią;

3.2. paskutinio galimo akcento intonacijos požymius. Dėmesys kreipiamas į jo kreivės bendrą charakteristiką ir pokyčio intervalą, viršūnės aukštį, jos vietą;

3.3. tais atvejais, kai yra galimybė, papildomai atsižvelgiama į po akcento einančią pagrindinio tono atkarpą;

3.4. intonacijos charakteristika papildoma intensyvumo duomenimis.

§1.6. Tolesnė darbo dalis skirta atliktos analizės rezultatams. Pirmiausia aptariami sklandaus eilės perdavimo tyrimo rezultatai, po to – ankstyvos pradžios. Jie pateikiami tokia tvarka: pirmiausia apibūdinamos bendros tendencijos nustatytos atliekant 1-ą ir 2-ą analizės žingsnius, tuomet aprašoma pavyzdžių analizė (3 žingsnis). Galiausiai rezultatai apibendrinami ir tiriama kalbos variantai lyginami tarpusavyje.

2. REZULTATAI

2.1. Sklandus eilės perdavimas. Rytų aukštaičiai vilniškiai

§2.1.1. Turimoje medžiagoje aptikti 52 atvejai, kai tarmės atstovas perdavė eilę pašnekovui su minimalia pauze arba be jos (ilgiausia užfiksuota pauzė – 0,58 s). Pavyzdžius suskirsčius į grupes pagal paskutinio galimo akcento ir pabaigos tono požymius, pastebėta, kad nepasitaikė nė vieno atvejo, kai kalbėtojas pabaigoje pavartotų aukštą kylantį akcentą ir kylantį pabaigos toną. Taip pat neužfiksuota pavyzdžių ir su žemu krintančiu akcentu ir kylančiu pabaigos tonu. Visų pavyzdžių pasiskirstymą iliustruoja toliau pateikta lentelė (žr. 3 lentelę):

grupė	I (L↓↓)	II (L↑↓)	III (L↓↑)	IV (L↑↑)	V (H↓↓)	VI (H↑↓)	VII (H↓↑)	VIII (H↑↑)
skaičius	12	0	9	3	10	9	9	0

3 lentelė. RAV sklandaus eilės perdavimo pavyzdžių pasiskirstymas į grupes.

3-ioje lentelėje pateikti duomenys rodo rytų aukštaičių vilniškių sklandaus eilės perdavimo pavyzdžių pasiskirstymą į grupes pagal paskutinio eilės ETV intonacijos požymius. Šalia grupės numerio pateikta jos charakteristika simboliais: pirmiausia nurodomas akcento intonacijos aukštis (H/L) ir jos pokyčio kryptis (↑/↓), tuomet pabaigos tono kryptis (↑/↓). Matoma, jog daugiausia pasitaikė I grupės atvejų, kai pavartotas žemas krintantis akcentas ir krintantis pabaigos tonas. Antra pagal dažnumą – V grupė, kuriai būdingas aukštas krintantis akcentas ir pabaigos tonas. Mažiausiai kartų pavartoti priešingi požymiai: tik 3 kartus užfiksuotas žemas arba aukštas kylantis akcentas ir kylantis pabaigos tonas (žr. IV ir VIII grupes). Galima būtų teigti, jog paskutiniame eilės ETV būdingas intonacijos nuolydis, o pakilimas vartojamas retai. Toliau šie rezultatai tikslinti išskirsčius visus pavyzdžius pagal atskirus požymius (žr. 4 lentelę).

akcento tonas	↓ akcentas		↑ akcentas		suma:
	žemas (L)	aukštas (H)	žemas (L)	aukštas (H)	
↓ pabaigos tonas	12	10	9	9	40
↑ pabaigos tonas	0	9	3	0	12
suma:	31		21		52

4 lentelė. RAV sklandaus eilės perdavimo pavyzdžių intonacijos požymiai.

4-oje lentelėje pateikiamas visų rytų aukštaičių vilniškių tarmės pavyzdžių pasiskirstymas į grupes pagal paskutinio kalbėtojo eilės ETV intonacijos požymius. Iš pateiktų duomenų matoma, kad eilės pabaigoje dažniausia intonacijos ypatybė buvo krintantis pabaigos tonas – jis pavartotas

40/52 atvejų. Kylantis pabaigos tonas užfiksuotas gerokai mažiau kartų – 12/52. Krintantis ir kylantis akcentas pabaigoje vartoti panašiai, tik šiek tiek dažniau pastebėtas kritimas: 31/52 akcentas krinta, o 21/52 kyla. Aukštas ir žemas paskutinis galimas akcentas taip pat vartoti panašiai: žemas akcentas užfiksuotas 24 kartus, o aukštas – 28 kartus.

§2.1.2. Remiantis šiais rezultatais galima daryti keletą išvadų apie su ETV susijusias intonacijos tendencijas:

1) Eilės pabaigoje būdingas intonacijos nuolydis: krintantis paskutinis galimas akcentas ir pabaigos tonas užfiksuoti dažniau negu kylantys. Šią tendenciją dar patvirtina ir tai, jog nė vienu atveju aukštas kylantis akcentas nebuvo kombinuojamas su kylančiu pabaigos tonu – po tokio akcento pabaigoje intonacija visada krenta. Taigi, signalizuojant EPV, nelinkstama ETV užbaigti kylančia intonacija.

2) Krintantis pabaigos tonas yra svarbesnis EPV rodiklis negu paskutinio galimo akcento nuolydis – ypač daug kartų kalboje pavartotas krintantis pabaigos tonas, kuris kombinuojamas tiek su kylančiu, tiek su krintančiu paskutiniu galimu akcentu (plg. Steensig 2004: 279).

3) Eilės pabaigoje linkstama akcentuoti nuolydį – krintantis akcentas užfiksuotas daugiau kartų negu kylantis.

4) Linkstama vartoti aukštą krintantį akcentą, o tais atvejais, kai akcentas kyla, jis paprastai yra žemas. Tai matoma palyginus aukšto ir žemo akcento atvejus: aukštas akcentas dažnesnis tais atvejais, kai jis yra krintantis, o kylantis akcentas dažniau buvo žemas.

§2.1.3. Tolesnėje dalyje išsamiai analizuojama po vieną kiekvienos grupės pavyzdį. Čia ir tolesnėse darbo dalyse pavyzdžiai, iliustruojantys eilės pabaigos tendencijas, aptariami tokia tvarka:

1. pirmiausia nurodoma grupė, kurios pavyzdys tiriamas, ir kalbos variantas, kuriam jis priklauso;

2. pateikiama transkribuota pokalbio ištrauka, kuri atspindi tiriamo ETV kontekstą;

3. dėl aiškumo ši ištrauka taip pat perrašoma išnašoje be transkripcijos ženklų, tik paryškinant tiriamą elementą;

4. pateikiamas pagrindinio tono grafikas, rodantis pagrindinio tono aukštį hercais (Hz) ir siejantis kreivę su nagrinėjamu ETV. Grafiką sudaro keturi lygmenys. Nuo viršaus, pirmiausia pateikiama tiriamos kalbos atkarpos pagrindinio tono kreivė. Iš karto po ja ETV skaidomas skiemenimis, po to žodžiais, taigi, matoma, kaip pagrindinio tono kreivė kinta atskiruose ETV segmentuose. Žemiausia grafiko eilutė skirta persidengiančiai pašnekovo kalbai užrašyti. Kai persidengimo nėra, ši eilutė paliekama tuščia;

5. priede pateikiamas intensyvumo grafikas. *Praat* programa nesieja intensyvumo kreivės su kalbos pagrindu, todėl tiriamas ETV išryškinamas jo ribas žymint vertikaliomis punktyrinėmis linijomis;

6. remiantis ištrauka ir grafiku apibūdinami tiriami aspektai: kontekstas, intonacijos ypatybės ir intensyvumo požymiai.

§2.1.4. I grupė, rytų aukštaičiai vilniškiai.

9 ištrauka¹⁷

1. K4: = TAI | (0.06) Ūky | DIRBdavot | ar kažkur kiTUR | (0.18) dvaRE gal | (0.29) =

2. K3: = KAS | MEs[a] |

3. K4: [m]m | JŪS abu | KUR | DIRb[ot]

4. K3: [VI]sų | (0.05) LAIkų | Ūky | (0.12) =

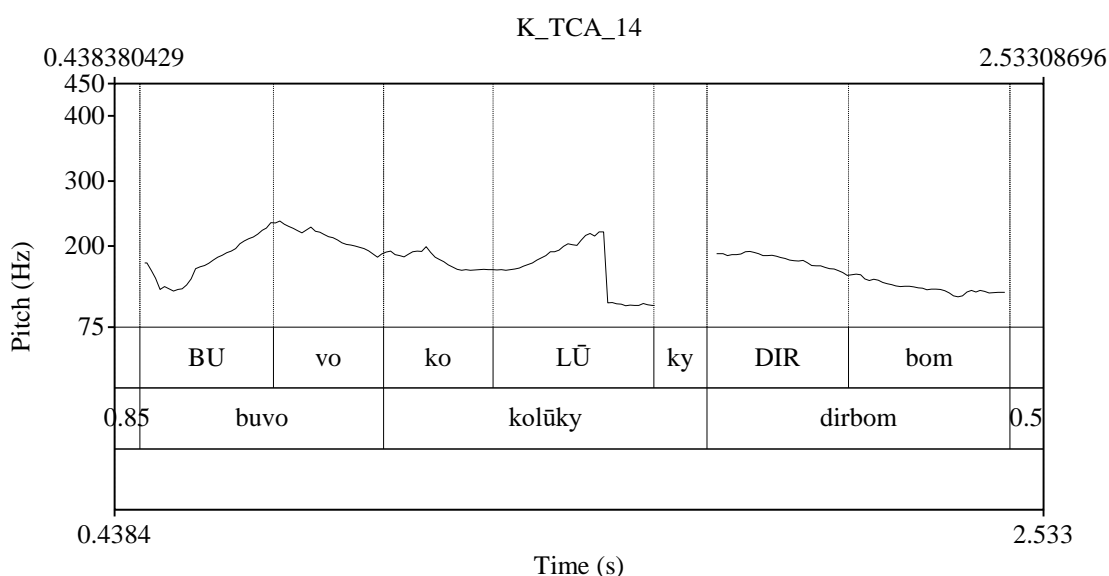
5. K4: = Ūky | (0.24) o KAIP | (0.35) RUSai atėjo | (0.07) koLŪkiui | neBUvo | (0.85)

<f><DEC>

→ 6. K3: BUvo | koLŪky | **DIR↓bom↓** | (0.5) =

<H L>

7. K2: = buvo KOLūkiai | (0.32) KOLūky dirbom | (0.12) pasKUI | BUvo... | (0.15) =

2 paveikslas. I grupės RAV pavyzdžio pagrindinio tono grafikas. ETV *DIRbom*.

9-a ištrauka ir 2-as paveikslas iliustruoja I grupės pavyzdį. Šiai grupei būdingas žemesnis nei ankstesnių ETV krintantis akcentas ir krintantis tonas pabaigoje. 5-oje eilutėje kalbėtojo K4 užduoda klausimą, į kurį K3 atsako 6-oje eilutėje. K3 eilės pabaigą rodo trumpa pauzė pabaigoje (0,05 s). 7-oje eilutėje į pokalbį įsiterpia K2 – jis perima kalbėtojo vaidmenį vietoje K4. Nepaisant

¹⁷ K4: Tai ūky dirbdavot, ar kažkur kitur? Dvare gal?
 K3: Kas mesa?
 K4: Mm jūs abu, kur dirbot?
 K3: Visų laikų ūky.
 K4: Ūky. O kaip rusai atėjo, kolūkiui nebuvo?
 K3: Buvo, kolūky **dirbom**.
 K2: Buvo kolūkiai, kolūky dirbom, paskui buvo...

to, K2 kalbėti pradeda tik po to, kai K3 užbaigia savo eilę ir perduoda kalbėtojo vaidmenį. Taigi, 6-oje eilutėje užfiksuotas sklandus eilės perdavimas (žr. 9 ištrauką, 2 paveikslą).

Tiriamą ETV sudaro vienas žodis *dirbom*. Akcentuojamas pirmas šio žodžio skiemuo. Iš grafiko matoma, kad akcentas yra krintantis. Pagrindinis tonas pradeda leistis pačioje jo pradžioje ir toliau krinta per visą akcentuojamą skiemenį (nuo 191 Hz iki 156 Hz akcentuojamo skiemens pabaigoje). Paskutinio ETV akcento nuolydis skiria jį nuo ankstesnių ETV, kuriems būdingi kylantys akcentai.

Pagrindinis tonas krinta ir tolesnėje ETV dalyje, tačiau link pabaigos išsilygina: žemiausią tašką – 119 Hz – jis pasiekia dar prieš pabaigą, o toliau svyruoja tarp 130 Hz ir 119 Hz (žr. 2 paveikslą). ETV užsibaigia 128 Hz aukštyje (płg. 155 Hz vidutinį pagrindinį toną). Toks pabaigos tonas nelaikomas baigtiniu.

Intensyvumo parametrai papildo intonacijos charakteristiką (žr. 9 ištrauką). Akcentuojamas skiemuo pasakomas dideliu intensyvumu, tačiau tolesnėje dalyje, link ETV pabaigos, jis palaipsniui žemėja (žr. 9 ištrauką, Priede: 1 paveikslą).

§2.1.5. III grupė, rytų aukštaičiai vilniškiai.

10 ištrauka¹⁸

1. K1: = SAKė | čiČELiuos | atvažiuot ČIA | labai daug yra žmoNIŲ visokių | p proTINGų |

2. daiNUOjančių yra | (0.55)

3. K3: pas MUS | (0.19) =

4. K1: = JO: | jūsų KAImi | (0.29) =

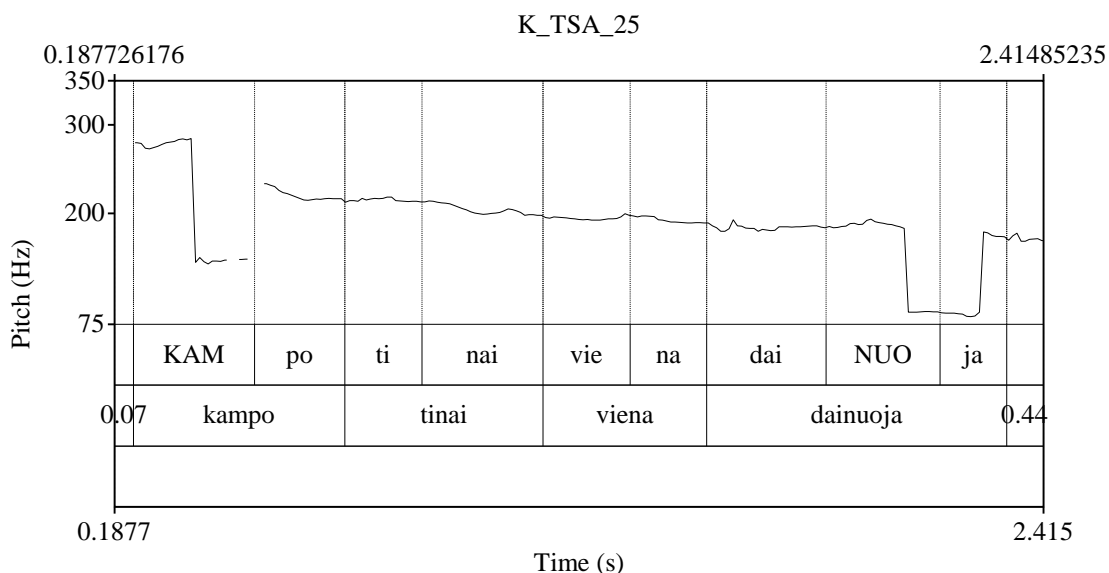
5. K2: = mūsų KAImi | (0.29) =

6. K1: = mhm | (0.12) =

→ 7. K2: = mus KAImi tai: | (0.37) un (0.07) KAMpo | **tinai viena daiNUO↓ja↑** | (0.44) =
<p p><f f>
<H L>

8. K1: = prie PAŠto kažkur | aNE [ten]

¹⁸ K1: Sakė Čičeliuos atvažiuot čia, labai daug yra žmonių visokių, p-protingų, dainuojančių yra.
 K3: Pas mus?
 K1: Jo, jūsų kaimi.
 K2: Mūsų kaimi?
 K1: Mhm.
 K2: Mus kaimi tai, un kampo **tinai viena dainuoja**.
 K1: Prie pašto kažkur, ane?

3 paveikslas. III grupės RAV pavyzdžio pagrindinio tono grafikas. ETV *tinai viena daiNUOja*.

III grupės pavyzdys atspindi krintantį žemą akcentą ir kylantį pabaigos toną. 1–4-oje eilutėse pokalbis vyksta tarp K1 ir K3. 5-oje eilutėje į pokalbį įsiterpia K2. Nuo čia pokalbis vyksta taip: K2 eilės pabaigoje stabteli perduodamas kalbėtojo vaidmenį K1 (5 eilutė), K1 trumpai atsako (6 eilutė), atsakymo trumpumas suprantamas kaip paskatinimas tęsti ir K2 toliau išplėtoja savo eilę (7 eilutė). Jos pabaigoje matoma labai trumpa pauzė (0,44 s), po kurios kalbėtojo vaidmenį vėl perima K1 (8 eilutė). Taigi, 6-oji eilutė iliustruoja sklandų eilės perdavimą (žr. 10 ištrauką, 3 paveikslą).

Tiriamas paskutinis K2 eilės ETV *tinai viena dainuoja* (7 eilutė). Akcentuojamas paskutinis žodis. Iš grafiko matoma, kad akcento pradžioje pagrindinis tonas lygus, tačiau skiemens viduryje staiga krinta iki labai žemo lygmens (žr. 3 paveikslą). Palyginus šį akcentą su ankstesniu ETV matoma, kad abiem atvejais jie krintantys. Skirtumas toks, jog paskutiniame ETV nuolydis yra žemesnis.

Pačioje ETV pabaigoje pagrindinis tonas vėl staiga pakyla, tačiau nepasiekia akcento pradžios aukščio (plg. 184 Hz ir 180 Hz). Pabaigoje jis nežymiai leidžiasi (iki 173 Hz, plg. vidutinį pagrindinį toną: 182 Hz) (žr. 3 paveikslą). Toks pabaigos tonas neatitinka baigtinio tono charakteristikos.

Intensyvumas šiuo atveju išryškina akcentuojamą žodį – jo pradžia pasakoma didesniu intensyvumu negu ankstesnė ETV dalis (žr. 10 ištrauką). Gana didelis intensyvumas tęsiasi nuo kirčiuoto skiemens iki paskutinio skiemens pabaigos. Taigi, intensyvumui nebūdinga žemėjanti tendencija. Kita vertus, palyginus su ankstesniu ETV, paskutinis ETV kalbėtojo eilėje pasakomas tyliau (žr. 10 ištrauką, Priede: 2 paveikslą).

§2.1.6. IV grupė, rytų aukštaičiai vilniškiai.

11 ištrauka¹⁹

1. K3: [tai jau] TOS | A ne kažina [<ns_kalba>]

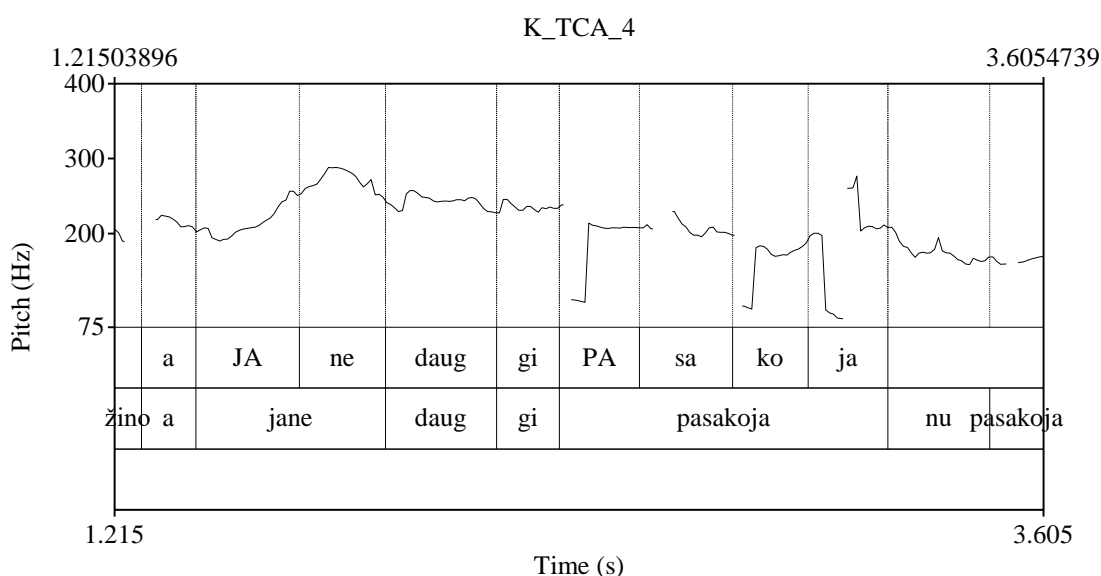
2. K2: [tai JAU...] [TAI...] (0.3) e: nu gi ana ŽIno |

<f f>

→ 3. a JAne daug gi | **PA↑sakoja↑** | =

<H H><L L>

4. K3: = nu PAsa[koja]

4 paveikslas. IV grupės RAV pavyzdžio pagrindinio tono grafikas. ETV *Pasakoja*.

IV grupės pavyzdys iliustruoja eilės pabaigą su kylančiu aukštu akcentu ir kylančiu pabaigos tonu (žr. 11 ištrauką ir 4 paveikslą). Pateiktoje ištraukoje vyksta pokalbis tarp K3 ir K2. 2-oje eilutėje K2 iš pradžių užleidžia eilę kalbėtojui K3, tačiau jo eilės pabaigoje įsiterpia ir perima kalbėtojo vaidmenį. Savo eilę K2 baigia 3-ioje eilutėje, o 4-oje eilutėje kalbėtojo vaidmenį vėl perima K2. Pasikeitimas vaidmenimis 3–4-oje eilutėse čia įvyksta be pauzės, tačiau laikomas sklandžiu, kadangi pokalbio dalyvių kalba nepersidengia.

Tiriamą K2 eilės ETV sudaro vienas žodis – *pasakoja*. Pabrėžiamas pirmasis skiemuo, kuriame pagrindinis tonas staiga pakyla. Šį pakilimą galima laikyti žemu, kadangi jis nepasiekia aukščio, kuriuo užsibaigė ankstesnis ETV (plg. 236 Hz ankstesnio ETV pabaigoje ir 215 Hz akcento viršūnėje). Tolesnėje akcentuoto skiemens dalyje pagrindinis tonas krinta (žr. 4 paveikslą).

¹⁹ K3: Tai jau tos a ne kažina <ns_kalba>.

K2: Tai... E nu gi ana žino, a Jane daug gi **pasakoja**.

K3: Nu pasakoja.

Taigi, akcentą galima apibūdinti kaip kylantį-krintantį. Žemas kilimas čia kontrastuoja su ankstesnio ETV aukštai kylančiu akcentu.

Paskutiniame ETV skiemenyje užfiksuotas staigus pakilimas nuo 85 Hz iki 211 Hz. Palyginus su akcentuoto skiemens viršūne (207 Hz) ir su vidutiniu ETV pagrindiniu tonu (181 Hz), šis pakilimas laikomas neaukštu, todėl neatitinka baigtinio tono kriterijų.

Kitaip nei ankstesniais atvejais, intensyvumas paskutiniame ETV didelis, prilygsta ankstesnio ETV pradžiai. Kita vertus, matoma žemėjimo tendencija – aukščiausią tašką intensyvumas pasiekia priešpaskutinio ETV pabaigoje, o tolesnėje dalyje yra žemesnis ir taip aukštai nebepakyla (žr. 11 ištrauką, Priede: 3 paveikslą).

§2.1.7. V grupė, rytų aukštaičiai vilniškiai.

12 ištrauka²⁰

1. K4: = TAI | (0.06) Ūky | DIRBdavot | ar kažkur kiTUR | (0.18) dvaRE gal | (0.29) =

2. K3: = KAS | MEs[a] |

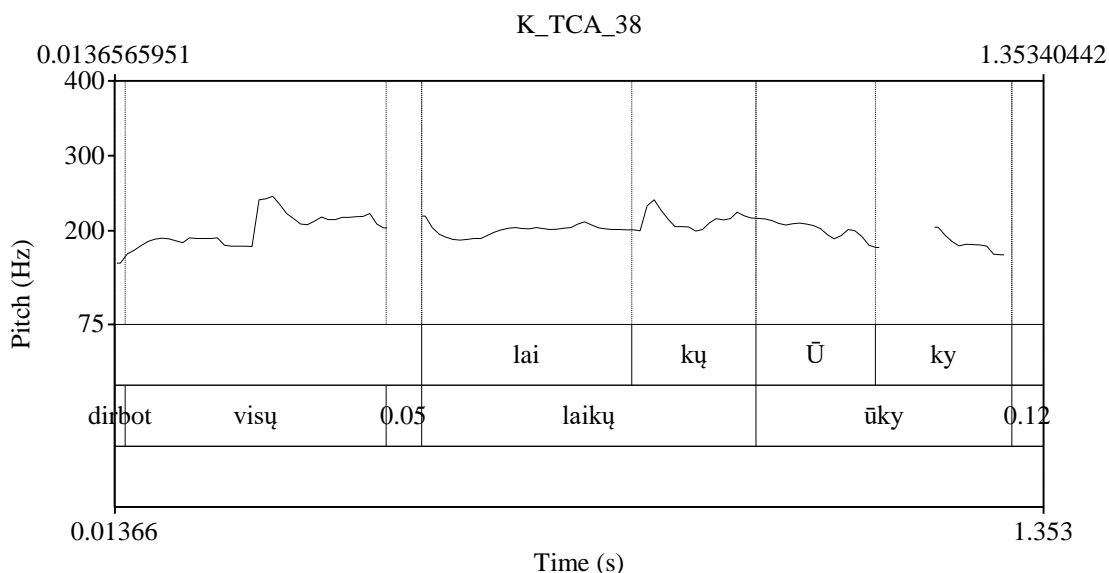
3. K4: [m]m | JŪS abu | KUR | DIRb[ot]

<f> <p p>

→ 4. K3: [VI]sų | (0.05) LAIkų | Ū↓ky↓ | (0.12) =

<H H>

5. K4: = Ūky | (0.24) o KAIP | (0.35) RUSai atėjo | (0.07) koLŪkiui | neBUvo | (0.85)

5 paveikslas. V grupės RAV pavyzdžio pagrindinio tono grafikas. ETV Ūky.

²⁰ K4: Tai ūky dirbdavot, ar kažkur kitur? Dvare gal?
 K3: Kas mesa?
 K4: Mm jūs abu, kur dirbot?
 K3: Visų laikų ūky.
 K4: Ūky. O kaip rusai atėjo, kolūkiui nebuvo?

V grupės pavyzdžio akcentas ir pabaigos tonas krinta (žr. 12 ištrauką, 5 paveikslą). 4-oje eilutėje kalbėtojas K3 atsako į K4 užduotą klausimą (žr. 3 eilutė). K3 savo eilę pradeda anksti, tačiau jos pabaigoje užfiksuota labai maža pauzė (0,12 s), po kurios kalbėtojo vaidmenį vėl perima K4. Taigi, 4-oje eilutėje matomas sklandus eilės perdavimas.

Paskutinis ETV pavyzdyje apima vieną žodį, kurio pirmas skiemuo akcentuojamas. Pagrindinis tonas krinta nuo pat akcento pradžios per visą kirčiuotą skiemenį. Tuo paskutinis ETV skiriasi nuo ankstesnių, kurių akcentas yra kylantis (žr. 5 paveikslą)

Pagrindinio tono nuolydis toliau tęsiasi iki pat ETV pabaigos, kur pasiekia 168 Hz. Apibendrinant, visame ETV kritimas yra gana nedidelio diapazono ir aukštas (plg. 195 Hz vidutinį pagrindinį toną) (žr. 5 paveikslą). Pačioje pabaigoje jis beveik lygus. Taigi, šiuo atveju baigtinis tonas taip pat nebūdingas.

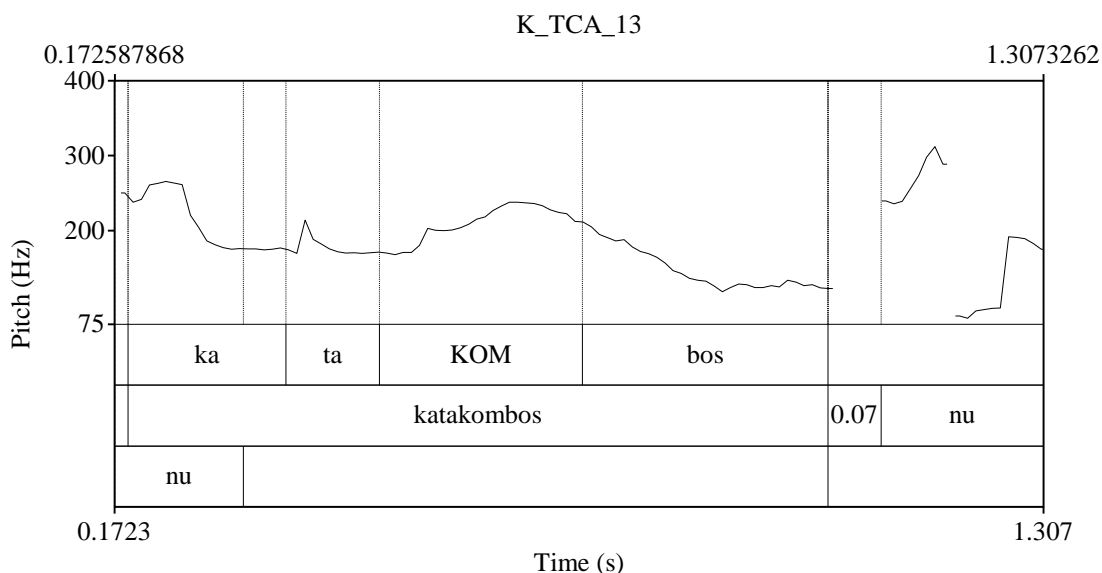
Intensyvumo parametrai papildo pagrindinio tono kuriamą efektą. Paskutinis ETV pasakomas mažesniu intensyvumu nei ankstesni, intensyvumo tendencija jame yra žemėjanti (žr. 11 ištrauką, Priede: 4 paveikslą).

§2.1.8. VI grupė, rytų aukštaičiai vilniškiai.

13 ištrauka²¹

1. K2: [rire] nu VAT | i AŠ nežinau | kur buVAI | (0.05) toLI | =
2. K3: = nu bela[RUsijoj gi]
3. K2: [ne BE...] (0.31) ne belaRUsijoj |
4. <ns_kalba> [nu] |
< DEC >
- 5. K3: [ka]taKOM↑bos↓ | (0.07) =
<L> <H > <L>
6. K2: = NU | (0.61) TO:li | =

²¹ K2: Nu vat i aš nežinau, kur buvai, toli.
K3: Nu Belarusijoj gi.
K2: Ne Be... Ne Belarusijoj <ns_kalba>. Nu.
K3: **Katakombos?**
K2: Nu. Toli.

6 paveikslas. VI grupės RAV pavyzdžio pagrindinio tono grafikas. ETV *kataKOMbos*.

VI grupės pavyzdžiui būdingas aukštas akcento tonas, jo kryptis – kylanti. Pabaigos tonas krinta (žr. 13 ištrauką, 6 paveikslą). Pateiktoje ištraukoje pokalbio dalyviai diskutuoja dėl tam tikros vietos. 3-ioje ir 4-oje eilutėse K2 prieštarauja 2-oje eilutėje pasakytam K3 teiginiui. 5-oje eilutėje K3 prieštarauja K2 ir pradeda savo eilę anksti, dėl to jos pradžioje matomas kalbos persidengimas. Po to K2 vėl labai greitai perima kalbėtojo vaidmenį norėdamas patvirtinti savo ankstesnę teiginį (žr. 2, 3, 6 eilutes). Tarp pokalbio dalyvių eilių įsiterpia labai trumpa pauzė – 0,07 s (6 eilutė). Taigi, pasikeitimas vaidmenimis čia įvyksta beveik iš karto (žr. 13 ištrauką).

Tiriamą ETV sudaro vienas žodis. Iš pateikto grafiko matoma, kad pagrindinio tono pakilimas prasideda akcentuojamo skiemens (*katakombos*) pradžioje (žr. 6 paveikslą). Vis dar kirčiuotame skiemenyje pagrindinis tonas pasiekia viršūnę ir ima leistis. Tokį akcentą galima būtų laikyti kylančiu–krintančiu, panašiai kaip IV grupės pavyzdyje (plg. 4 paveikslą).

Nuolydis toliau tęsiasi be jokių pokyčių iki pat pabaigos, kur pasiekia žemiausią tašką. ETV baigiasi žema lygia atkarpa. Nuolydžio intervalas gana didelis – nuo 237 Hz iki 118 Hz. Nepaisant to, dėl lygios atkarpos pabaigos tonas neatitinka baigtinio tono kriterijų. Be to, ETV šioje ištraukoje, kaip ir I grupės pavyzdyje, priklauso kalbėtojui K3. Abiem atvejais žemiausias taškas užfiksuotas panašiam aukštyje: I grupės pavyzdyje 119 Hz, VI grupės – 118 Hz (plg. 2 ir 6 paveikslus). Kadangi pirmu atveju pabaigos tonas laikytas aukštu, taip pat jis interpretuojamas ir šiuo atveju. Tai dar viena priežastis, dėl kurios ETV pabaiga čia nesiejama su baigtiniu tonu.

Intensyvumo rodikliai sustiprina krintančios intonacijos įspūdį. Didžiausias intensyvumas yra ETV pradžioje, tolesnėje dalyje jis palaipsniui žemėja (žr. 13 ištrauką, Priede: 5 paveikslą).

neatitinka baigtinio tono charakteristikos, tačiau jis būdingas visiems čia aptartiems pavyzdžiams (žr. 2, 3, 4, 5, 6, 7 paveikslus).

Intensyvumo rodikliai šiu atveju taip pat skiria paskutinį ETV nuo ankstesnių – jis pasakomas žemesniu intensyvumu (žr. 14 ištrauką, Priede: 6 paveikslą).

§2.1.10. Apibendrinimas. Apibendrinant rytų aukštaičių vilniškių pavyzdžių analizę galima pastebėti, jog paskutiniame eilės ETV nagrinėtais atvejais užfiksuotas krintantis ir kylantis-krintantis akcentas, taigi visais atvejais akcentui būdingas nuolydis. Pastebėta, kad pabaigos tonas paprastai lygus, tik nežymiai kylantis arba krintantis. Taigi, paskutinio galimo akcento nuolydis galėtų būti laikomas kertiniu požymiu apibūdinant ETV intonaciją.

Krintantis akcentas užfiksuotas I, III, V ir VII grupių pavyzdžiuose (žr. 2, 3, 5 ir 7 paveikslus). Toliau pagrindinis tonas gali žemėti iki pabaigos kaip I ir V grupėse (žr. 2, 5 paveikslus) arba pačioje pabaigoje šiek tiek pakilti, kaip III ir VII grupėse (žr. 3, 7 paveikslus). Pirmu atveju nuolydis tęsiasi per visą ETV, jo pabaigoje pagrindinis tonas yra kiek žemesnis už vidutinį aukštį. Antruoju atveju, nuolydis matomas tik kirčiuotame skiemenyje, tačiau jis daug staigesnis ir ryškiai išskiria šį skiemenį iš kitų. Pačioje pabaigoje pagrindinis tonas pakyla, bet lieka žemesnis už vidutinį viso ETV pagrindinį toną.

Atvejai su kylančiu-krintančiu akcentu užfiksuoti IV ir VI grupių pavyzdžiuose (žr. 4, 6 paveikslus). Pabaigos signalizavimo strategija abiem atvejais panaši – akcentuojamas ryškus nuolydis. Skiriasi intonacijos pakilimo akcento pradžioje ypatybės: jis gali būti žemas, kaip IV grupėje, arba aukštas, kaip VI-oje (plg. 4 ir 6 paveikslus). Kai pakilimas aukštas, padidėja ir nuolydžio intervalas (žr. 6 paveikslą). Žemo pakilimo atveju akcentas krinta nežymiai, tačiau nuolydis matomas palyginus su ankstesniu ETV (žr. 4 paveikslą). Tolesnėje dalyje pabrėžiamas nuolydis, panašiai kaip pavyzdžiuose su krintančiu akcentu. Kai pabaigos tonas krinta, nuolydis tęsiasi iki pat ETV pabaigos, kur pasiekia žemiausią tašką (plg. 2, 5 ir 6 paveikslus). Skirtumas tarp I, V ir VI grupių čia toks, kad VI grupėje pagrindinis tonas pabaigoje krinta kiek žemiau nei I ir V grupių atvejais. Kai pabaigos tonas kyla, jis nedaug nutolsta nuo vidutinio (plg. 3, 4 ir 7 paveikslus). Skirtumas tarp III, IV ir VII grupių tas, kad IV grupės pavyzdyje pabaigos tonas yra aukštesnis už vidutinį pagrindinį toną, o III ir VII grupėse – žemesnis.

Nė vienu iš atvejų nebuvo užfiksuotas baigtinis tonas. Tokie rezultatai galėtų reikšti, jog šis elementas nėra svarbus rytų aukštaičių vilniškių tarmėje signalizuojant EPV. Kita vertus, sudėtinga pasakyti, ar pabaigos tonas apskritai nėra svarbus, ar EPV reikėtų sieti su kitomis tendencijomis, ne baigtiniu tonu. Aptartų pavyzdžių pabaigoje intonacija vartojama įvairiai: pabaigos tonas gali būti kylantis arba krintantis, taip pat ir jo pokyčio diapazonas gali būti didesnis ar mažesnis. Nepaisant to, pastebėta bendrumų: dauguma atvejų užfiksuota lygi atkarpa pačioje pabaigoje, pabaigos tonas per daug nenutolo nuo vidutinio viso ETV pagrindinio tono (vidutiniškai skirtumas buvo apie 30

H_z). Kita vertus, negalima teigti, kad visi paskutiniai eilės ETV baigiasi pagrindiniu tonu, artimu vidutiniam aukščiui. Turimoje medžiagoje užfiksuota atvejų, kai pagrindinis tonas krinta labai žemai arba kyla labai aukštai pačioje pabaigoje.

Iš aptartų intensyvumo ypatybių matoma, kad eilės pabaigoje jis paprastai yra žemas arba žemėjantis. Skiriasi tik pavyzdžiai, kuriems būdingas žemas kylantis akcentas ir kylantis pabaigos tonas. Tokiu atveju eilės pabaiga pasakoma aukštu intensyvumu (žr. 10, 11 ištraukas, Priede: 2, 3 paveikslus). Kita vertus, palyginus tokių ETV intensyvumo viršūnes su ankstesniais ETV, matoma, kad jos pabigoje yra žemesnės.

§2.1.11. Remiantis pavyzdžių analizės rezultatais galima patvirtinti pirmą ir trečią iš anksčiau apibūdintų tendencijų. Kitos dvi tendencijos nebuvo pastebėtos nagrinėjant konkrečius pavyzdžius (žr. 2.1.2. paragrafą):

1) Pirmiausia, nagrinėjant pavyzdžius pastebėta, kad eilės pabaigą galima sieti su krintančiu intonacijos pobūdžiu. Ryškiausiai tai rodo paskutinio galimo akcento intonacija, kadangi visais tirtais atvejais akcentui būdingas nuolydis. Nagrinėtuose pavyzdžiuose užfiksuoti įvairūs pabaigos tonai, tačiau nė vienu atveju paskutinis eilės ETV nesibaigia aukštai kylančia intonacija. Tokie duomenys patvirtina pirmąją tendenciją.

2) Antroji tendencija, jog pabaigos tonas yra svarbesnis eilės pabaigos signalas nei paskutinis galimas akcentas, buvo paneigta. Visais atvejais užfiksuotas krintantis paskutinis galimas akcentas. Palyginus su įvairiais pabaigos tono variantais, tai rodytų, jog akcentas yra stabilesnis EPV rodiklis.

3) Trečioji tendencija buvo visiškai patvirtinta – visais aptartais atvejais akcento tonui būdingas nuolydis.

4) Paskutinė tendencija, jog akcentuojamas nuolydis paprastai yra aukštas, o pakilimas – žemas, nepasitvirtino. Aukštas krintantis akcentas užfiksuotas tik dviejuose pavyzdžiuose, o žemas kylantis – viename.

Pavyzdžių analizė papildoma ir patikslina anksčiau nustatytas tendencijas dviem aspektais. Pirmiausia, pastebėta, kad visais atvejais eilės pabaigoje pastebima lygios intonacijos atkarpa. Ją taip pat galima būtų sieti su kalbos pabaigos signalizavimu. Antra, pastebėjus, kad paskutinio galimo akcento ypatybės nagrinėtuose pavyzdžiuose buvo stabilesnės nei pabaigos tono, keliami hipotezė, jog paskutinis galimas akcentas yra svarbesnis EPV rodiklis. Taip pat ši analizė rodo, kad tam tikri aptartų intonacijos požymių aspektai konkrečiuose pavyzdžiuose vartojami įvairiai ir gali priklausyti nuo konteksto: krintančio ar kylančio-krintančio akcento pasirinkimas, krintančio akcento nuolydžio intervalo dydis, viršūnės aukštis, konkretaus pabaigos tono pasirinkimas.

Taigi, apibendrinant tendencijų tyrimą (žr. 2.1.1., 2.1.2. paragrafus) ir konkrečių pavyzdžių analizę (žr. 2.1.10. paragrafą), galima būtų teigti, jog EPV rytų aukštaičių vilniškių tarmėje siejama

su tokiais signalais: krintančiu paskutiniu galimu akcentu ir žemėjančia arba lygia intonacija pačioje pabaigoje.

§2.1.12. Tolesnėje darbo dalyje aptariami bendrinės kalbos sklandaus elės perdavimo analizės rezultatai. Siekiant palyginti, ar šiuo atveju bendrinėje kalboje vartojami signalai panašūs į rytų aukštaičių vilniškių tarmėje nustatytas tendencijas.

2.2. Sklandus eilės perdavimas. Bendrinė kalba

§2.2.1. Iš viso turimoje medžiagoje rasta 50 pavyzdžių²³, kai bendrinės kalbos vartotojai sklandžiai perdavė eilę. Pagal intonacijos ypatybes paskutiniame kalbėtojo ETV, jie pasiskirstė taip (žr. 5 lentelę):

grupė	I (L↓↓)	II (L↑↓)	III (L↓↑)	IV (L↑↑)	V (H↓↓)	VI (H↑↓)	VII (H↓↑)	VIII (H↑↑)
skaičius	4	7	7	4	8	7	8	5

5 lentelė. BK sklandaus eilės perdavimo pavyzdžių pasiskirstymas į grupes.

5-oje lentelėje pateiktas bendrinės kalbos sklandaus eilės perdavimo pavyzdžių pasiskirstymas į grupes pagal paskutinio eilės ETV intonacijos požymius. Mažiausiai pastebėta aukšto ir žemo kylančio akcento ir kylančio pabaigos tono atvejų, tai yra IV ir VIII grupės pavyzdžių: atitinkamai 4 ir 5. Taip pat nedaug pavyzdžių pateko į I grupę, kuriai būdingas žemas krintantis akcentas ir krintantis pabaigos tonas – 4. Kita vertus, aukštas krintantis akcentas ir krintantis tonas, būdingi V grupei, buvo vieni iš daugiausia kartų pavartoti požymiai – 8 kartus. Tiek pat pavyzdžių pakliuvo ir į VII grupę, kuriai, kaip ir V grupei, būdingas aukštas krintantis akcentas. Taigi, matoma, kad rečiausiai vartojamos eilės pabaigos intonacijos ypatybės yra akcento ir pabaigos kilimas. Daugiausia kartų užfiksuotas aukštas ir žemas krintantis akcentas, kombinuojamas su kylančia pabaiga. Toliau atlikta išsamesnė analizė išskirsčius visus pavyzdžius pagal atskirus požymius (žr. 6 lentelę).

²³Atrinkus bendrinės kalbos sklandaus eilės perdavimo pavyzdžius, pastebėta, kad dauguma iš jų yra klausimai. Tai lėmė vykusio pokalbio pobūdis: bendrinės kalbos atstovai ėmė interviu iš rytų aukštaičių vilniškių tarme kalbančių žmonių. Tačiau, remiantis H. Sacksu et al. atliekant analizę į šį aspektą dėmesys nebuvo kreipiamas – siekiama nustatyti tokias kalbos signalizavimo strategijas, kurios nebūtų susiję su konkrečiu kontekstu, situacija, nepriklausytų nuo kalbos turinio (Sacks et al. 1974: 699). Kita vertus, tai, jog dauguma bendrinės kalbos frazių buvo klausiamosios, o tarmėje – tvirtinamosios, gali turėti įtakos tyrimo rezultatams.

akcento tonas	↓ akcentas		↑ akcentas		suma:
	žemas (L)	aukštas (H)	žemas (L)	aukštas (H)	
↓ pabaigos tonas	4	8	7	7	26
↑ pabaigos tonas	7	8	4	5	24
suma:	27		23		50

6 lentelė. BK sklандаus eilės perdavimo pavyzdžių intonacijos požymiai.

6-os lentelės duomenys atspindi, kaip visi bendrinės kalbos sklандаus eilės perdavimo pavyzdžiai pasiskirstė pagal nagrinėjamus intonacijos požymius. Matoma, kad krintantį ir kylantį pabaigos toną bendrinės kalbos atstovai vartojo panašiai: atitinkamai 26/50 ir 24/50. Akcento krypties pasirinkimo rezultatai rodo, kad šiek tiek dažniau vartotas krintantis nei kylanti akcentas (plg. 27/50 ir 23/50). Panašus ir žemo bei aukšto akcento pavartojimų santykis: pirmasis pasakytas iš viso 22, o antrasis – 28 kartus.

§2.2.2. Remiantis pateiktais duomenimis galima išryškinti keletą intonacijos vartojimo eilės pabaigoje tendencijų:

1) Bendras eilės pabaigos intonacijos pokytis siejamas su intonacijos nuolydžiu. Tai visų pirma atspindi šiek tiek didesnis krintančių nei kylančių akcento ir pabaigos tono pavartojimų skaičius. Pastebėta, jog, kai paskutinis galimas akcentas kyli, dažniau vartojamas krintantis nei kylantis pabaigos tonas (14/23 ir 9/23), o kai kyli pabaigos tonas, dažnesnis krintantis akcentas nei kylantis (15/24 ir 9/24). Kita vertus, bendrinėje kalboje pabaigos tono intonacija gali būti ir aukšta kylanti, o skirtumas tarp kylančio ir krintančio akcento bei pabaigos tono pavartojimų skaičiaus nėra labai ryškus.

2) Dažniausiai pasakomas aukštas krintantis akcentas, jis kombinuojamas su įvairiais pabaigos tonais. Bendrinės kalbos pavyzdžiuose aptikti visi galimi akcento tipai eilės pabaigoje. Jie visi pavartoti panašiai: H↑ – 12 kartų, L↑ – 11, L↓ – 11, išskyrus aukštą nuolydį, kuris užfiksuotas 16 kartų. Be to, toks akcentas vienodai pasakomas su krintančiu ir kylančiu pabaigos tonu. Tai rodytų, jog, šis signalas eilės pabaigoje vartojamas nepriklausomai nuo pabaigos tono ypatybių.

3) Tais atvejais, kai akcentas kyli, svarbesnis signalas yra krintantis pabaigos tonas. Tokia intonacija pabaigoje vienodai kombinuota su aukštu ir su žemu kylančiu akcentu. Tai rodytų, jog šiuo atveju pabaigos tonas yra stabilesnis eilės pabaigos rodiklis.

§2.2.3. Toliau aprašoma konkrečių pavyzdžių analizė.

žemiausias taškas visame ETV. Šiame lygyje pagrindinis tonas tęsiasi iki kirčiuoto skiemens pabaigos, tuomet vėl staiga pakyla iki panašaus aukščio kaip prieš akcentą – 120 Hz.

ETV pabaigoje pagrindinis tonas leidžiasi iki 100 Hz, tuomet išsilygina ir tęsiasi be didelių pokyčių (svyruoja tarp 90 Hz ir 93 Hz). Taigi, pabaigos tonas yra aukštesnis už žemiausią ETV tašką, ir truputį žemesnis už vidutinį ETV toną (109 Hz). Dėl šios priežasties jis nelaikomas baigtiniu tonu.

ETV intensyvumas atkartoja pagrindinio tono pokytį paskutiniame ETV: aukštesnis pačioje pradžioje ir kirčiuotame skiemenyje link pabaigos jis krinta (žr. 15 ištrauką, Priede: 7 paveikslą).

§2.2.5. II grupė, bendrinė kalba.

16 ištrauka²⁵

<f f> <p p><f f><DEC>

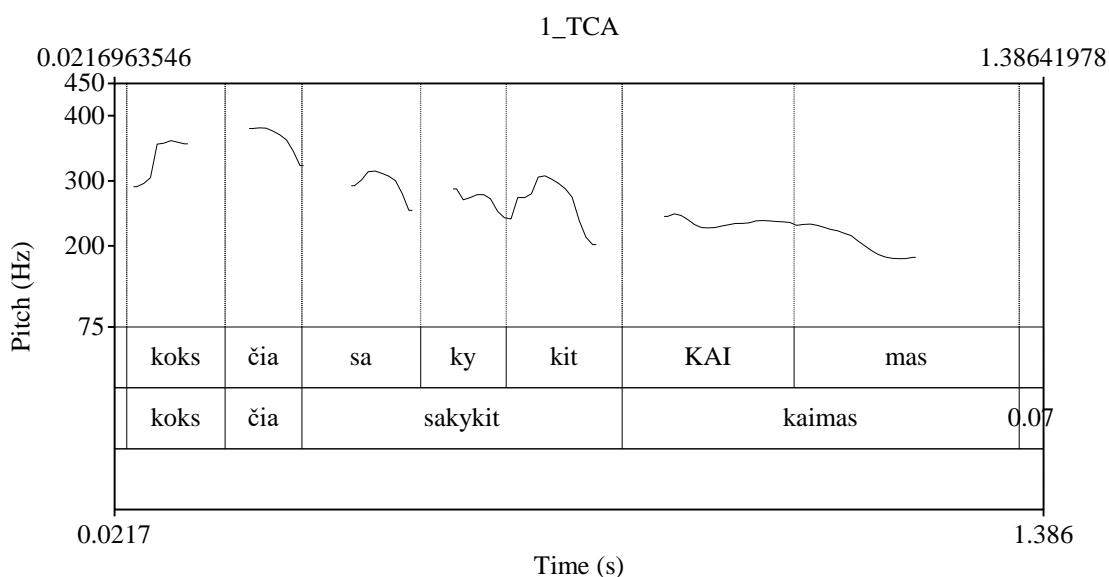
→ 1. K6: KOKS čia sakykit | **KAI↑mas↓** | (0.07) =

<H H><L L>

2. K7: = ROPiškė | (0.59) ignaLInos rajonas | =

3. K6: = mhm | (0.13) =

4. K7: = ropiškės KAImas | (0.15)

9 paveikslas. II grupės BK pavyzdžio pagrindinio tono grafikas. ETV *KAI*mas.

II grupės pavyzdys iliustruoja žemo kylančio akcento ir krintančio pabaigos tono derinį paskutiniame kalbėtojo eilės ETV. Ištrauka atspindi situaciją, kurioje K6 užduoda klausimą (1

²⁵ K6: Koks čia sakykite **kaimas**?
K7: Ropiškė. Ignalinos rajonas.
K6: Mhm.
K7: Ropiškės kaimas.

eilutė), o K7 iš karto į ją atsako (2 eilutė). Tarp pokalbio dalyvių eilių – tik 0,07 s pauzė, taigi, kalbėtoja sklandžiai perduoda eilę pašnekovui (žr. 16 ištrauką, 9 paveikslą).

Nagrinėjamą ETV sudaro vienas žodis – *kaimas*. Akcentas yra pirmame šio žodžio skiemenyje, taigi, pačioje ETV pradžioje. Iš grafiko matoma, kad akcento pradžioje pagrindinis tonas šiek tiek krinta, tačiau tolesnėje dalyje kyla, kol pasiekia viršūnę pačioje jo pabaigoje (žr. 9 paveikslą). Tokį akcentą galima būtų įvardinti kaip krintantį-kylantį. Pakilimas čia nėra aukštas: iki 238 Hz, plg. 244 Hz ETV pradžioje ir 221 Hz vidutinį toną. Palyginus su priešpaskutiniu ETV, eilės pabaigos pagrindinis tonas yra žemesnis.

Pasiekęs viršūnę akcento pabaigoje pagrindinis tonas ima leistis ir krinta beveik iki pat ETV pabaigos (žr. 9 paveikslą). Nuolydis baigiasi ties 187 Hz, taigi yra nedidelis, tačiau ryškus palyginus su vidutiniu ETV pagrindiniu tonu. Pačioje pabaigoje intonacija kinta labai nežymiai: svyruoja tarp 183 Hz ir 179 Hz. Kadangi pabaigos tonas nekrinta iki pabaigos, jis nelaikomas baigtiniu tonu.

Intensyvumas II grupės pavyzdyje pabrėžia akcentuojamą skiemenį – jis ištiriamas garsiau nei aplinkiniai elementai. Tolesnėje ETV dalyje, link pabaigos, intensyvumas linkęs mažėti (žr. 16 ištrauką, Priede: 8 paveikslą).

§2.2.6. III grupė, bendrinė kalba.

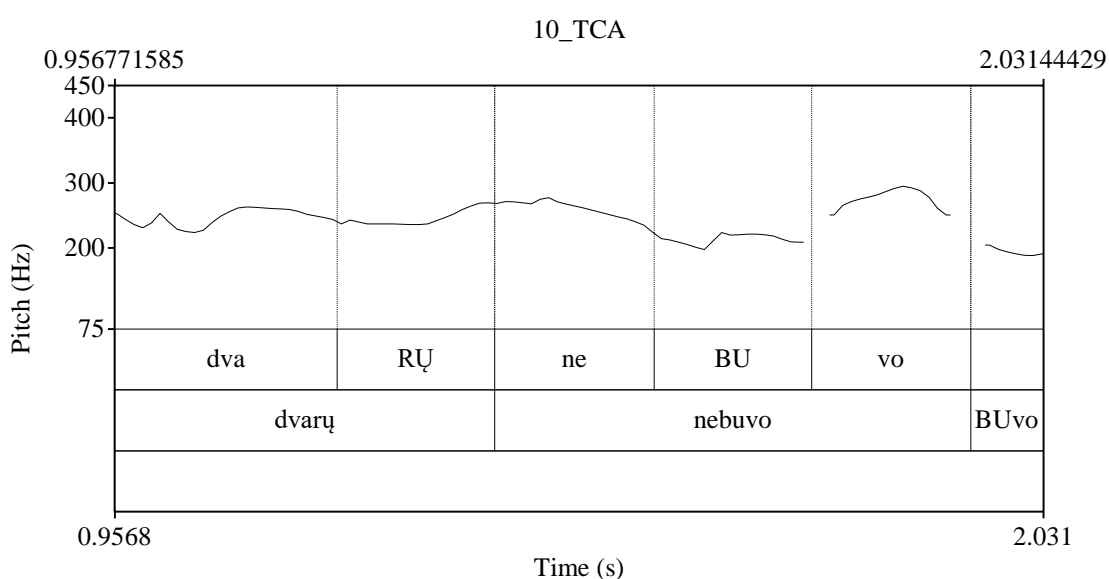
17 ištrauka²⁶

<f f> < DEC >

→ 1. K6: o čia apLINKui | dvaRU | **neBU**↓vo↑ | =

<H H><L L>

2. K7: = BUvo | januŠIŠkie | (0.54)

10 paveikslas. III grupės BK pavyzdžio pagrindinio tono grafikas. ETV *neBUvo*.

²⁶ K6: O čia aplinkui dvarų **nebuvo**?
K7: Buvo Janušiškė.

III grupės pavyzdys atspindi, kaip eilės pabaigoje vartojamas žemas krintantis akcentas ir kylantis pabaigos tonas. Ištraukoje pateikta klausimo–atsakymo situacija: 1-oje eilutėje K6 užduoda klausimą į kurį K7 atsako iš karto. Pasikeitimas vaidmenimis šiuo atveju įvyksta visai be pauzės, tačiau pokalbio dalyvių ETV nepersidengia, todėl užfiksuotas sklandus eilės perdavimas (žr. 16 ištrauką, 10 paveikslą).

Tiriamą ETV sudaro vienas žodis *nebuvo*. Grafiko duomenimis, pagrindinis tonas leidžiasi nuo ETV pradžios ir tęsiasi iki akcentuojamo skiemens pradžios. Akcento pradžioje pagrindinis tonas šiek tiek pakyla, o tolesnėje dalyje tęsiasi beveik lygus, tik šiek tiek krinta nuo 227 iki 210 Hz. Akcentuojamas elementas yra žemiausia pagrindinio tono atkarpa visame ETV (žr. 10 paveikslą).

ETV pabaigos tonas pakyla ir krinta. Pakilimas gana aukštas – iki 294 Hz, plg. 248 Hz vidutinį pagrindinį toną. Pačioje pabaigoje užfiksuotas nedidelis nuolydis – iki 249 Hz. Taigi, pagrindinis tonas lieka aukštesnis nei vidutinis, tačiau ne taip ryškiai kaip pačioje kilimo pabaigoje (žr. 10 paveikslą). Nuolydis pačioje pabaigoje nelaikomas baigtiniu tonu, kadangi baigiasi aukštai, tačiau skiria aptariamą atvejį nuo ankstesnių tarmės ir bendrinės kalbos pavyzdžių, kuriuose ETV baigiasi tolygia atkarpa (plg. 2–9 ir 10 paveikslus).

III grupės pavyzdyje intensyvumas pradeda leisti dar priešpaskutiniame ETV, po kirčiuoto skiemens. Paskutinio ETV intensyvumas leidžiasi toliau iki pat kalbėtojo eilės pabaigos (žr. 17 ištrauką, Priede: 9 paveikslą).

§2.2.7. IV grupė, bendrinė kalba.

18 ištrauka²⁷

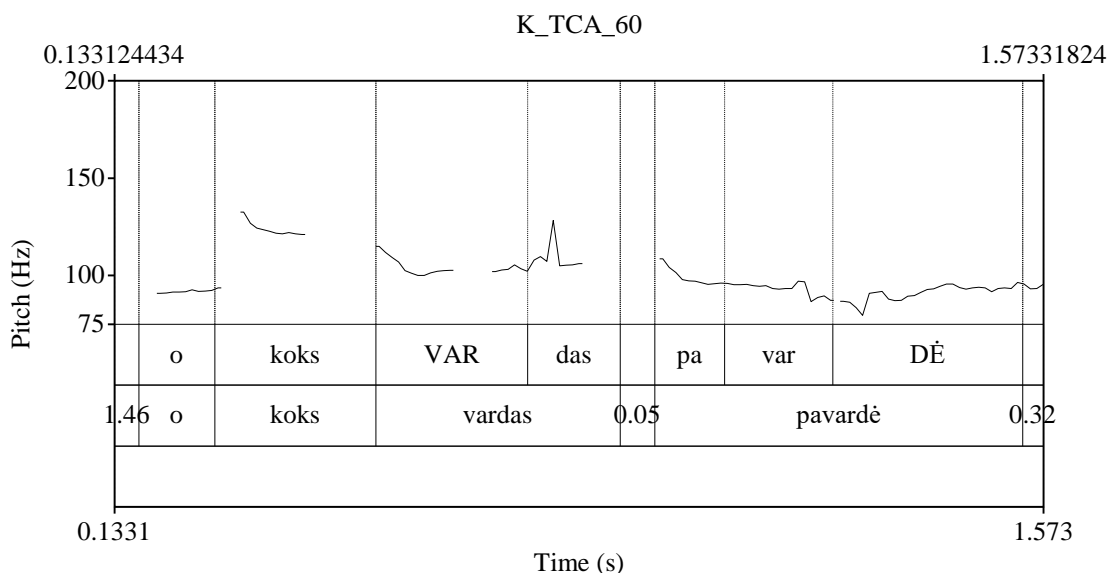
<f f><DEC>

→ 1. K1: o koks VARdas | (0.05) **pavarDĖ**↑↑ | (0.32) =

< H ><L L>

2. K3: = kaDZEvīčius | (1.18)

²⁷ K1: O koks vardas, **pavardė**?
K3: Kadzevičius.

11 paveikslas. IV grupės BK pavyzdžio pagrindinio tono grafikas. ETV *pavarDĖ*.

Pateiktas pavyzdys priklauso IV grupei, kuriai būdingas žemas kylantis akcentas ir kylantis pabaigos tonas. 18 ištraukoje atsispindi interviu situacija, kurioje K1 užduoda klausimą (1 eilutė), o K3 atsako (2 eilutė). K3 atsakymą pateikia po labai trumpos pauzės (0,32 s), taigi galima teigti, kad K1 sklandžiai perduoda eilę (žr. 18 ištrauką, 11 paveikslą).

Nagrinėjamą ETV sudaro vienas žodis *pavardė*. Pabrėžiamas paskutinis jo skienuo. Dėl šios priežasties sutampa akcentas ir pabaigos tonas. Akcentuojamo skienuo pradžioje pagrindinis tonas šiek tiek krinta (nuo 86 Hz iki 79 Hz), tačiau tolesnėje dalyje ima kilti (žr. 11 paveikslą). Taigi, galima kalbėti apie krintantį-kylantį akcentą (plg. 9 paveikslą). Viršūnę pagrindinis tonas pasiekia kirčiuoto skienuo viduryje, tuomet išsilygina ir iki pabaigos kinta minimaliai (svyruoja tarp 95 Hz ir 93 Hz).

Pabaigos tono aukštis beveik lygus vidutiniam ETV pagrindiniam tonui (93 Hz). Kadangi pokytis pabaigoje minimalus, jis neatitinka baigtinio tono charakteristikos. Kaip ir ankstesniais atvejais pabaigai čia būdinga lygi atkarpa (žr. 11 paveikslą).

Palyginus su ankstesniu ETV, eilės pabaiga pasakoma žemesniu pagrindiniu tonu (plg. vidutinis pagrindinis tonas priešpaskutiniame ETV ir paskutiniame: 106 Hz ir 93 Hz).

Intensyvumo charakteristika sustiprina krintančią intonaciją – nuo ETV pradžios, pasakomos gana dideliu intensyvumu, tolesnėje frazės dalyje jis krinta (žr. 18 ištrauką, Priede: 10 paveikslą).

§2.2.8. V grupė, bendrinė kalba.

19 ištrauka²⁸

1. K3: aš tai geRAI | moKĖjau lenkiškai | man LENgva buvo | (0.12) kai pas mus gyVEno | 2. šitas MOkyto[jas]

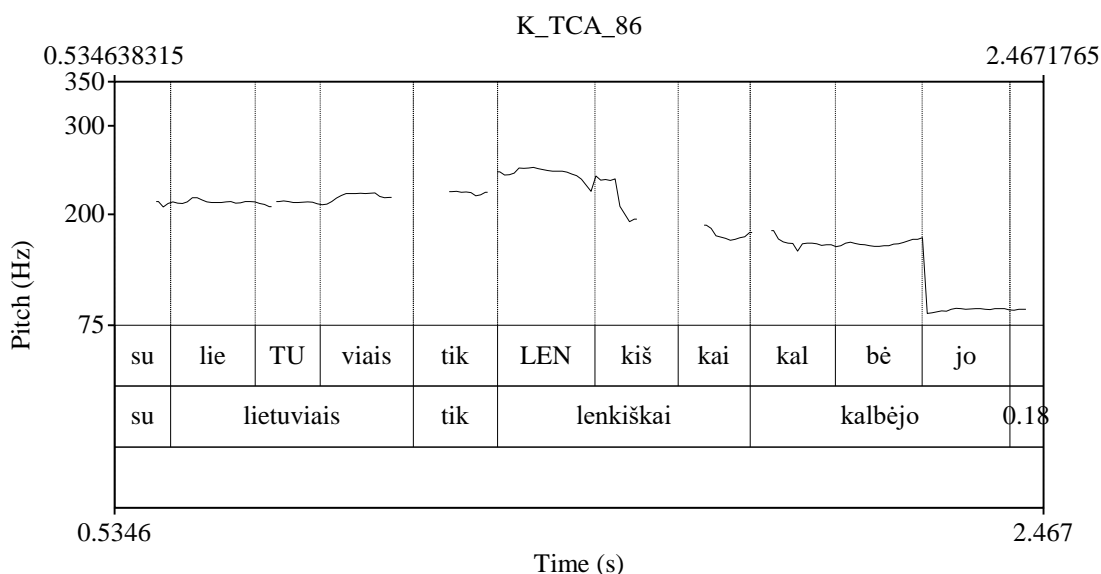
<f f><p><f f>< DEC >

→ 3. K4: [tai] LENkai | su lieTUviais | **tik LEN↓kiškai kalbėjo↓** | (0.18) =

<H H><L L>

4. K3: = praŠA[U] |

5. K4: [L]ENkai | su lietuviais tai tik LENkiškai kalbėjo | (1.38)

12 paveikslas. V grupės BK pavyzdžio pagrindinio tono grafikas. ETV *tik lenkiškai kalbėjo*.

V grupės pavyzdys iliustruoja aukštą krintantį akcentą ir krintantį pabaigos toną. K4 eilė 3-ioje eilutėje tęsia anksčiau pradėtą temą, kalbėtojas pradeda savo eilę anksti, tačiau jos pabaigoje yra labai nedidelė 0,18 s pauzė. Tokia pauzė rodo, kad įvyksta sklandus eilės perdavimas (žr. 19 ištrauką, 12 paveikslą).

Nagrinėjamas ETV apima frazę *tik lenkiškai kalbėjo*. Akcentuojamo elemento pradžioje intonacija aukšta ir tokia išlieka iki akcento pabaigos. Tačiau pastebimas nedidelis nuolydis nuo 261 Hz iki 248 Hz, kuris leidžia akcentą laikyti krintančiu (žr. 12 paveikslą).

Tolesnėje dalyje pagrindinis tonas palaipsniui krinta, o ETV pabaigoje matomas staigus nuolydis iki 92 Hz ir pakilimas. Nepaisant to, pabaigos tonas aukštas ir lygus, todėl jo negalima laikyti baigtiniu tonu (žr. 12 paveikslą).

²⁸ K3: Aš tai gerai mokėjau lenkiškai, man lengva buvo, kai pas mus gyveno šitas mokytojas.
K4: Tai lenkai su lietuviais **tik lenkiškai kalbėjo**.
K3: Prašau?
K4: Lenkai su lietuviais tai tik lenkiškai kalbėjo.

Intensyvumas sustiprina akcentuojamą elementą – jis aukštas kirčiuotame skiemenyje, tačiau tolesnėje ETV dalyje palaipsniui žemėja (žr. 19 ištrauką, Priede: 11 paveikslą).

§2.2.9. VI grupė, bendrinė kalba.

20 ištrauka²⁹

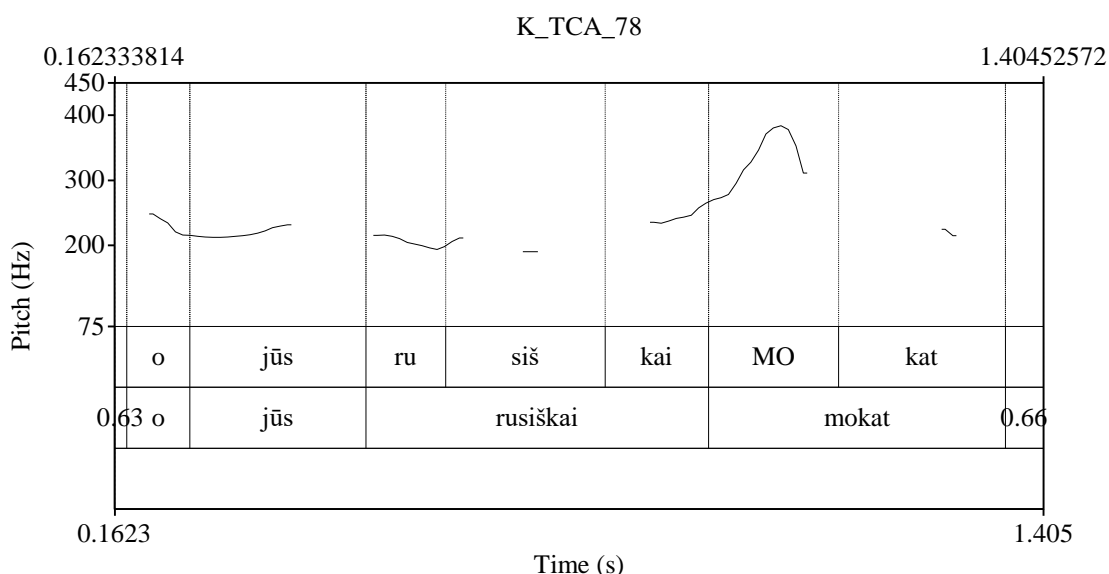
<p p> <f><p>

→ 1. K4: mm | (0.14) hm | (0.63) o jūs rusiškai MO↑kat↓ | (0.66)

<L L><H H>

2. K2: KAIP | (0.04) =

3. K4: = RUSiškai | MOkat | tik LENkiškai ne | (1.37)

13 paveikslas. VI grupės BK pavyzdžio pagrindinio tono grafikas. ETV o jūs rusiškai MOkat.

Pateiktas pavyzdys iliustruoja aukštą kylantį akcentą ir krintantį pabaigos toną kurie apibūdina VI grupę (žr. 20 ištrauką, 13 paveikslą). Ištraukos 1-oje eilutėje K4 užduoda klausimą, tačiau užuot atsakęs K2 paprašo pakartoti klausimą (2 eilutė). Čia matomas sklandus eilės perdavimas, kadangi pokalbio dalyvių kalba nepersidengia, o K4 eilė užbaigta, tačiau pauzė prieš K2 perimant kalbėtojo vaidmenį yra kiek ilgesnė, negu įprasta – 0,66 s. Tai galima būtų paaiškinti pokalbio situacija – K2 prašo pakartoti klausimą, kadangi nesuprato arba neišgirdo jo pirmą kartą. Taip pat pauzės ilgis galėtų būti susijęs su kitais konteksto požymiais.

Akcento pagrindinis tonas kyla nuo kirčiuoto skiemens pradžios, jo viduryje pasiekia viršūnę ir tuomet ima leisti (žr. 13 paveikslą). Pakilimas aukštas: nuo 270 Hz iki 384 Hz. Taigi, akcentas šiuo atveju kylantis-krintantis.

²⁹ K4: Mm hm o jūs rusiškai mokat.
K2: Kaip?
K4: Rusiškai mokat, tik lenkiškai ne.

Tolesnėje dalyje pagrindinis tonas žemėja iki pat pabaigos. ETV baigiasi 216 Hz aukštyje, kiek žemiau už vidutinį pagrindinį toną (245 Hz). Pabaigos tono lygis panašus kaip ir ETV pradžioje, taigi, baigtinis tonas nebūdingas ir šiuo atveju. Paskutinė tono atkarpa yra beveik lygi, tik nežymiai krintanti nuo 224 Hz iki 216 Hz (žr. 13 paveikslą).

Intensyvumo kreivė kiek panaši į pagrindinio tono. Akcentuojamas skiemuo išryškinamas didesniu negu ankstesnėje ETV dalyje intensyvumu. Likusi ETV dalis pasakoma labai žemu intensyvumu (žr. 20 ištrauką, Priede: 12 paveikslą).

§2.2.10. VII grupė, bendrinė kalba.

21 ištrauka³⁰

1. K6: [tai jūs] pati kur GImėt | (0.36) =

2. K7: = balsuLėnišk[ės kai]mi | <r> (0.77)

3. K6: [aha |]

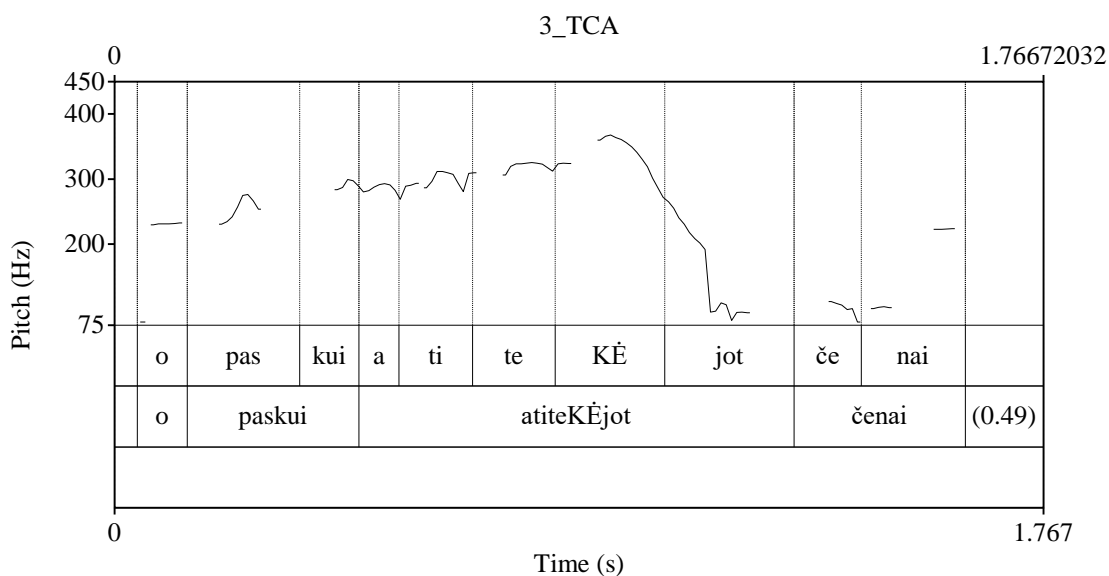
<f f><p p>

→ 4. **o paskui atiteKĖjot čenai** | (0.49) =

<H H> <L L>

5. K7: = <i> nu: atateKĖjau aš civ... | (.) ceikiNIUOsan | bet aš į savo tėviškės namUS |

6. PERSėžiau ce | (0.49) <i> nu KOLūkis | kai BUva | tai mum DAVE gi ... | <r> (0.53)

14 paveikslas. VII grupės BK pavyzdžio pagrindinio tono grafikas. ETV *o paskui atiteKĖjot čenai*.

³⁰ K6: Tai jūs pati kur gimėt?

K7: Balsulėniškės kaimi.

K6: Aha. **O paskui atitekėjot čenai.**

K7: Nu atatekėjau aš Civ... Ceikiniuosan, bet aš į savo tėviškės namus persėžiau ce. Nu kolūkis kai buvo tai mum davė gi...

21 ištrauka ir 14 paveikslas atspindi krintantį aukštą akcentą ir kylantį pabaigos toną, apibūdinančius VII grupę. 1-oje eilutėje kalbėtojas K6 užduoda klausimą, į kurį K7 atsako 2-oje eilutėje. 3-ioje eilutėje K6 pavartoja nekonkurencingą persidengimą *aha* (3 eilutė), kurio funkcija čia galėtų būti paskatinti K7 išplėtoti savo atsakymą. Tokius lūkesčius galėtų rodyti ir pauzės ilgis po K7 eilės 2-oje eilutėje (0,77 s). Kadangi K7 nebetęsia, 4-oje eilutėje K6 perima kalbėtojo vaidmenį ir užduoda naują klausimą, kuriuo sklandžiai vėl perduoda eilę pašnekovui (žr. 21 ištrauką, 14 paveikslą).

Nagrinėjamo ETV pagrindinis tonas kyla nuo jo pradžios iki akcentuojamo skiemens pradžios, kur pasiekia viršūnę ir krinta (žr. 14 paveikslą). Toks akcentas galėtų būti apibūdintas kaip kylantis-krintantis. Intonacija leidžiasi nuo 367 Hz iki 82 Hz, nuolydis tęsiasi per visą akcentuojamą skiemenį, taigi šiuo atveju jis labai ryškus (žr. 14 paveikslą).

Tolesnėje ETV dalyje pagrindinis tonas žemas ir tik pačioje pabaigoje vėl pakyla iki 223 Hz. ETV pasibaigia trumpa lygia atkarpa šiame aukštyje (žr. 14 paveikslą). Taigi, čia taip pat negalima kalbėti apie baigtinį toną.

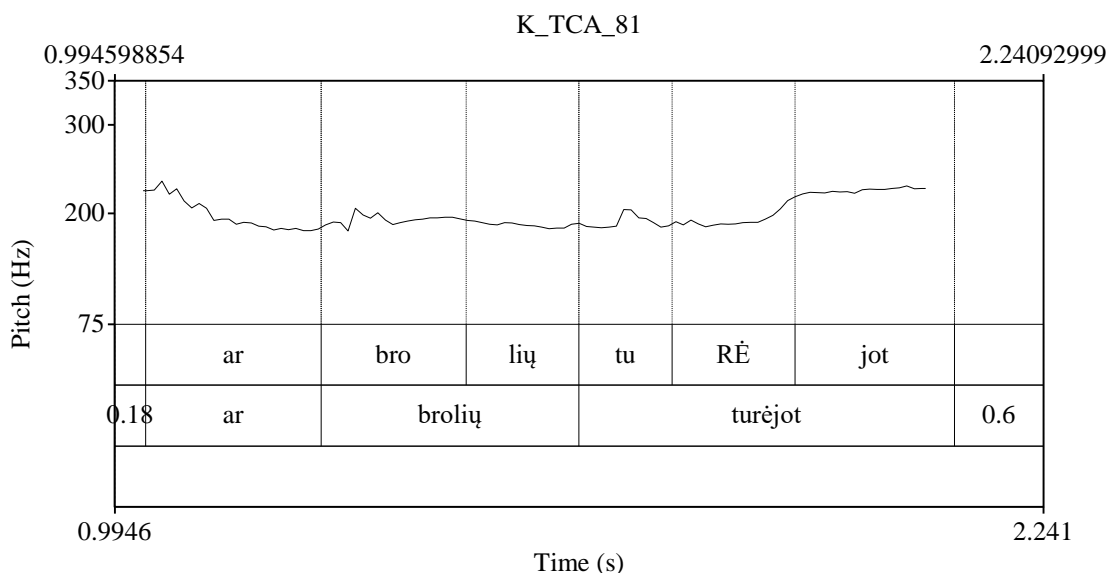
Intensyvumas šiame pavyzdyje, kaip ir daugumoje nagrinėtų pavyzdžių (plg. 15, 16, 17, 18, 19, 20 ištraukas) pabrėžia akcentuojamą elementą – jis aukštas akcentuojamame žodyje, tačiau likusioje ETV dalyje kiek krinta ir žemėja iki pat pabaigos (žr. 21 ištrauką, Priede: 13 paveikslą).

§2.2.11. VIII grupė, bendrinė kalba.

22 ištrauka³¹

<p	p>
→ 1. K4: a jūs SEsių (0.18) ar brolių tuRĖ↑jot↑ (0.6)	
<H	H>
2. K2: N[E]	

³¹ K4: A jūs sesių **ar brolių turėjot?**
K2: Ne.

15 paveikslas. VIII grupės BK pavyzdžio pagrindinio tono grafikas. ETV *ar brolių tuRĖjot*.

VIII grupės pavyzdys atspindi, kaip pabaigoje vartojamas aukštas kylantis akcentas ir kylantis pabaigos tonas (žr. 22 ištrauką, 15 paveikslą). Ištraukoje matoma klausimo–atsakymo situacija: K4 užduoda klausimą 1-oje eilutė, į kurį K2 atsako 2-oje. Po K4 klausimo užfiksuota nedidelė pauzė (0,6 s) rodo sklandų eilės perdavimą (žr. 22 ištrauką).

Akcentuojamas paskutinis ETV žodis pradamas lygiu pagrindiniu tonu 189 Hz aukštyje – kiek žemiau už vidutinį ETV pagrindinį toną (197 Hz). Pagrindinis tonas kyla nuo akcentuojamo skiemens pradžios ir viršūnę pasiekia jo pabaigoje. Pakilimas neaukštas – iki 224 Hz. Viršūnė kiek žemesnė nei ETV pradžios pagrindinis tonas (225 Hz) ir tik šiek tiek aukštesnė už vidutinį pagrindinį toną (197 Hz) (žr. 15 paveikslą).

Pasiekęs viršūnę pagrindinis tonas toliau kinta tik nežymiai: iki pabaigos jis beveik lygus, tik truputį kyla iki 230 Hz (žr. 15 paveikslą). Taigi, šiam pavyzdžiui nebūdingas baigtinis tonas.

VIII grupės pavyzdyje paskutinio ETV intensyvumas yra labai žemas palyginus su priešpaskutiniu. Nors nagrinėjamą ETV sudarantys segmentai pasakomi visi beveik vienodu stiprumu, tačiau kontrastas su ankstesniu ETV padeda paryškinti kalbos artėjimą link pabaigos (žr. 22 ištrauką, Priede: 14 paveikslą).

§2.2.12. Apibendrinimas. Apibendrinant galima pastebėti, kad bendrinės kalbos atstovai sklandžiai perduodami eilę vartojo tokius akcento variantus: krintantį (žr. 8, 10, 12 paveikslus), kylantį-krintantį (žr. 13, 14 paveikslus), kylantį (žr. 15 paveikslą), krintantį-kylantį (žr. 9, 11 paveikslus). Eilės pabaigoje užfiksuoti įvairūs pabaigos tono variantai. Nepaisant įvairovės, dauguma atvejų pastebima krintančios intonacijos tendencija. Nuo akcento tipo priklauso, kaip ji išryškinama.

Krintantis akcentas gali būti kombinuojamas su krintančiu (I, V grupės, žr. 8, 12 paveikslus, 15, 19 ištraukas) arba kylančiu (III grupė, žr. 10 paveikslą, 17 ištrauką) pabaigos tonu. Akcento nuolydis gali baigtis įvairiame aukštyje: labai žemai (I grupė, žr. 8 paveikslą), reliatyviai žemai aplinkinių elementų atžvilgiu (III grupė, žr. 10 paveikslą) arba aukštai (V grupė, žr. 12 paveikslą). Jei ETV baigiamas krintančiu tonu, nuolydis tęsiasi iki pat pabaigos. Pavyzdyje su kylančiu pabaigos tonu nuolydis tęsiasi kirčiuotame skiemenyje, o tolesnėje dalyje kyla (žr. 10 paveikslą). Nagrinėtu atveju šis pakilimas buvo gana aukštas, tačiau ETV pabaigoje tonas dar kartą nukrito. Tai lėmė, jog ETV buvo užbaigtas tik šiek tiek aukštesne intonacija nei vidutinis ETV pagrindinis tonas (žr. 10 paveikslą).

Kylantis-krintantis akcentas užfiksuotas VI ir VII grupių pavyzdžiuose (žr. 13, 14 paveikslus). Šie atvejai panašūs į pavyzdžius su krintančiu akcentu (plg. 8, 10, 12 paveikslus) – nuolydis užsibaigia labai žemai kalbėtojo diapazone (VII grupė, žr. 14 paveikslą) arba žemai palyginus su aplinkinių elementų tonu (VI grupė, žr. 13 paveikslą). Kai pabaigos tonas krinta, nuolydis tęsiasi iki pat pabaigos (žr. 13 paveikslą), o kai pabaigoje jis pakyla, šis pakilimas nedaug nutolęs nuo vidutinio pagrindinio tono (turimu atveju – žemesnis, žr. 14 paveikslą).

II ir IV grupių pavyzdžiai iliustruoja krintantį-kylantį akcentą (žr. 9, 11 paveikslus). Šiuo atveju pagrindinio tono pokytis yra nedidelio intervalo: akcento pradžioje jis truputį krinta, po to pakyla, tačiau nedaug aukščiau už vidutinį ETV pagrindinį toną (plg. 13, 14 paveikslus ir 9, 11 paveikslus). Tolesnėje dalyje pagrindinis tonas arba toliau krinta (jei pabaigos tonas yra krintantis, žr. 9 paveikslą) arba išlieka tokio aukščio kaip viršūnėje ir tęsiasi lygus (jei pabaigos tonas kylantis, žr. 11 paveikslą).

Kai eilės pabaigoje pasakomas kylantis akcentas su kylančiu pabaigos tonu, kaip VIII grupėje, pabaigos strategija labai panaši į krintančio-kylančio akcento su kylančiu pabaigos tonu atvejį (plg. 11 ir 15 paveikslus). Akcentas kyla nedaug, o pabaigos tonas daugiau lygus negu kylantis, nedaug nutolsta nuo vidutinio pagrindinio tono (žr. 15 paveikslą).

Iš pavyzdžių analizės rezultatų nėra aišku, ar pabaigos tonas svarbus signalizuojant EPV bendrinėje kalboje. Nepastebėta jokios su pabaigos tonu susijusios tendencijos. Intonacija pabaigoje vartojama įvairiai: krinta arba kyla, pokyčio dydis taip pat gali būti įvairus, ne visais atvejais užfiksuota lygi atkarpa pabaigoje – III grupės pavyzdyje pabaigos tonas krinta (žr. 10 paveikslą). Be to, negalima tvirtinti, kad pabaigoje pagrindinis tonas niekada per daug nenutolsta nuo vidutinio viso ETV pagrindinio tono aukščio, o baigtinis tonas yra nebūdingas – V grupės pavyzdyje užfiksuotas žemas baigtinis tonas, dvigubai mažesnis už vidutinį ETV pagrindinį toną (žr. 12 paveikslą).

Intensyvumas sustiprina žemėjančios intonacijos tendenciją paskutiniame ETV. Turimuose pavyzdžiuose jis buvo aukštas akcentuojamuose skiemenyse, tačiau link ETV pabaigos linkęs mažėti.

§2.2.13. Remiantis šiais apibendrinimais galima patvirtinti 2-ąją anksčiau apibūdintą tendenciją, tačiau tik iš dalies pasitvirtino 1-oji, o 3-ioji tendencija nebuvo užfiksuota pavyzdžiuose (plg. 2.2.2. paragrafą):

1) Pirmiausia, negalima kategoriškai teigti, kad bendrinėje kalboje eilės pabaigą rodo krintanti intonacija – vienu atveju eilės pabaigoje užfiksuotas kylantis galimas akcentas ir pabaigos tonas. Kita vertus, daugumai pavyzdžių būdingas intonacijos nuolydis. Dažniausiai jis buvo susijęs su akcentuojamu elementu, tačiau taip pat pasitaikė ir ETV pabaigoje, po kylančio akcento. Taigi, pavyzdžiuose iš dalies matoma pirmoji tendencija.

2) Antroji tendencijos teigė, kad aukštas krintantis akcentas yra vienas dažniausiai vartojamų kalbos pabaigos signalų, jis gali būti kombinuojamas su įvairiais pabaigos tonais. Pavyzdžių analizė tai patvirtino. Dauguma atvejų pavartotas aukštas krintantis akcentas, po jo užfiksuoti šiek tiek krintantis, žemai krintantis ir kylantis pabaigos tonas.

3) Trečioji tendencija nepatvirtinta, kadangi nė vienu iš nagrinėtų atvejų nepavartotas kylantis akcentas ir krintantis pabaigos tonas. Tai galėtų rodyti, kad tokia kombinacija eilės pabaigoje nėra būdinga – linkstama intonacijos nuolydį pradėti dar kirčiuotame skiemenyje. Tačiau tai, kad tokių atvejų nepasitaikė šiuose pavyzdžiuose nerodo, jog jie visai nevartojami bendrinėje kalboje.

Apibendrinant pirminio tendencijų tyrimo (žr. 2.2.1., 2.2.2. paragrafus) ir pavyzdžių analizės rezultatus (žr. 2.2.12 paragrafą), matoma, kad bendrinėje kalboje su EPV susijęs krintantis paskutinis galimas akcentas. Tam tikri akcento intonacijos aspektai gali varijuoti: nuolydžio pabaigos intonacijos aukštis, nuolydžio intervalas ir konkretaus akcento tipo pasirinkimas. Šie požymiai siejami su kontekstu. Taip pat, pavyzdžių analizė papildė ankstesnes tendencijas – pastebėta, jog eilės pabaigoje gali būti pasakomas ir nedidelio intervalo kylantis akcentas. Daroma prielaida, jog bendrinėje kalboje EPV siejama su akcento nuolydžiu arba nedideliu pakilimu paskutiniame eilės ETV.

Pavyzdžių analizė parodė, kad baigiant eilę bendrinėje kalboje vartojami įvairūs pabaigos tonai. Remiantis šiuo aspektu bei išryškintomis paskutinio galimo akcento ypatybėmis kalbos pabaigoje, manoma, jog akcentas yra svarbesnis eilės pabaigos signalas nei pabaigos tonas.

§2.2.14. Lyginant rytų aukštaičių vilniškių tarmės ir bendrinės kalbos sklandaus eilės perdavimo pavyzdžių analizės rezultatus, galima pastebėti sutapimų ir skirtumų.

Abiem atvejais pastebėta tendencija eilės pabaigoje vartoti krintantį akcentą. Tokio akcento pavyzdžių abiejuose kalbos variantuose buvo daugiausia. Dar vienas bendrumas susijęs su baigtiniu tonu – nei tarmės nei bendrinės kalbos pavyzdžių analizė neparodė tokio tono svarbos

signalizuojant EPV. Labai panašiai abiem atvejais vartotas intensyvumas – jis linkęs silpnėti kalbos pabaigoje, paryškindamas intonacijos nuolydį.

Su akcentų vartojimu taip pat susiję ir tam tikri skirtumai: bendrinėje kalboje paskutinis akcentas siejamas ne tik su krintančia intonacija, bet ir su nedidelio intervalo pakilimu. Taip pat bendrinėje kalboje įvairiau vartotas pabaigos tonas, dėl variantų gausos nebuvo nustatyta su juo susijusių tendencijų. Kita vertus, rytų aukštaičių vilniškių tarmėje krintanti arba lygi pabaigos tono tendencija laikoma vienu iš galimų EPV signalų.

§2.2.15. Atlikta analizė leido daryti keletą prielaidų. Pirmiausia, rezultatai rodo, jog paskutinio galimo akcento požymiai yra šiek tiek pastovesni nei pabaigos tono. Tai leistų patvirtinti pirmąją tyrimo pradžioje keltą hipotezę. Antra vertus, baigtinis tonas nagrinėtuose pavyzdžiuose pasitaikė labai retai, tai suteikia pagrindo paneigti antrąją hipotezę. Manoma, jog baigtinis tonas nėra vienas iš EPV signalų. Šie pastebėjimai toliau nagrinėjami aptariant ankstyvos pradžios tyrimo rezultatus.

2. 3. Ankstyva pradžia. Rytų aukštaičiai vilniškiai

§2.3.1. Turimoje medžiagoje iš viso buvo užfiksuotas 31 atvejis, kai tarmės atstovai buvo nutraukti prieš paskutinio ETV pabaigą. Išnagrinėjus šiais atvejais pavartoto akcento požymius, pavyzdžiai pasiskirstė taip (žr. 7 lentelę):

grupė	A (L↓)	B (L↑)	C (H↓)	D (H↑)
skaičius	12	8	5	6

7 lentelė. RAV ankstyvos pradžios pavyzdžių pasiskirstymas į grupes.

7-oje lentelėje matoma, kaip pasiskirstė rytų aukštaičių vilniškių tarmės pavyzdžiai pagal paskutinio galimo akcento intonaciją. Šalia grupės pavadinimo (A, B, C, D) nurodoma jos charakteristika: aukšta arba žema intonacija (H/L) ir krintantis ar kylantis jos pobūdis (↑ / ↓). Iš lentelės matoma, kad daugiausia užfiksuota atvejų su žemu krintančiu akcentu pabaigoje (12), o mažiausiai – su aukštu kylančiu (5). Kiti akcento tipai taip pat pastebėti maždaug perpus rečiau nei žemas krintantis akcentas. Tai galėtų rodyti polinkį vartoti krintantį akcentą ankstyvos pradžios atveju. Šie rezultatai toliau tikslinti detaliau nagrinėjant paskutinio galimo akcento intonacijos požymius (žr. 8 lentelę).

	žemas (L)	aukštas (H)	suma:
↓ akcentas	12	5	17
↑ akcentas	8	6	14
suma:	20	11	31

8 lentelė. RAV ankstyvos pradžios pavyzdžių paskutinio galimo akcento intonacija.

8-oje lentelėje iliustruojama, kaip turimi pavyzdžiai pasiskirstė pagal atskirus akcento intonacijos požymius. Pateikti duomenys rodo, kad daugiausia kartų užfiksuotas žemas krintantis galimas paskutinis akcentas (12/31). Rečiau vartotas krintantis aukštas akcentas (5/31). Žemo ir aukšto kylančio akcento rezultatai pasiskirstė panašiai: 8 kartus akcentas buvo žemas, 6 kartus – aukštas. Apskritai, matoma, kad turimoje medžiagoje dažnesni buvo žemi akcentai – iš viso jie užfiksuoti 20 kartų, palyginus su aukštais, kurie pastebėti 11 kartų. Krintantis akcentas užfiksuotas kiek dažniau nei kylantis (17/31 ir 14/31).

§2.3.2. Remiantis šiais pirminės analizės duomenimis, galima būtų išryškinti tokias tendencijas: 1) eilės pabaigoje akcento intonacija paprastai yra žema; 2) linkstama vartoti krintantį akcentą; 3) dažniausiai kalboje pasakomas žemas krintantis akcentas, nors pastebėta ir kitų variantų.

§2.3.3. Tolesnėje dalyje nagrinėjama, kaip šios tendencijos taikytos realiuose pavyzdžiuose.

§2.3.4. A grupė, rytų aukštaičiai vilniškiai.

23 ištrauka³²

1. K4: = IR | (0.06 LENkiškai | ir MOkytis reikėjo | (0.25) =

2. K2: = L[ENkiškai mo...]

3. K3: [nu TAI | kai prie lenKŪ] gi li ti | (0.07)

<p p>

→ 4. niekas tau lieTUviškai | **neDUOS**↓ | (0.13) [šneKĖT]

<H><L L>

5. K4: [o per PER]traukas | (0.53)

³² K4: Ir lenkiškai ir mokytis reikėjo?

K2: Lenkiškai mo...

K3: Nu tai kai prie lenkų gi li ti niekas tau lietuviškai **neduos** [šnekėt].

K4: O per pertraukas?

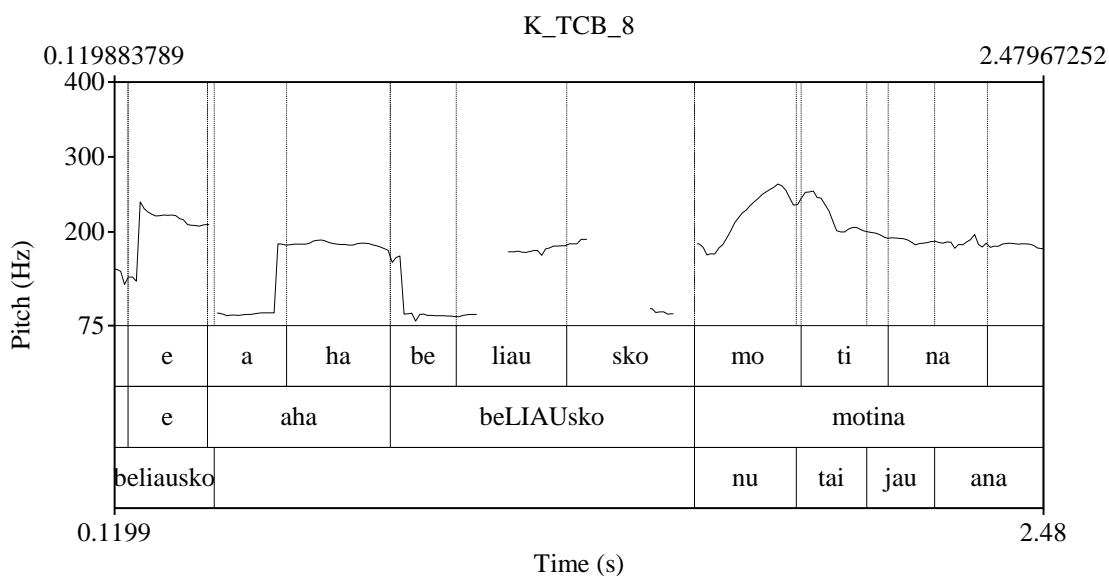
6. K3: = a beLIAUs[ko]

< DEC >

→ 7. K2: [e a]ha beLIAU↑sko↓ [motina]

<L L>

8. K3: [NU | tai jau ana] se[NA jau <ns_kalba>]

17 paveikslas. B grupės RAV pavyzdžio pagrindinio tono grafikas. ETV *e aha beLIAUsko motina*.

24 ištrauka ir 17 paveikslas atspindi kylančio žemo akcento vartoseną. Nagrinėjamas akcentas šiuo atveju yra ETV viduryje (žr. 24 ištrauką, 7 eilutę). Kalbėtojas eilę perima ne iš karto po akcentuojamo skiemens, bet akcentuoto žodžio, *beliausko*, pabaigoje. Šis žodis interpretuojamas kaip kalbėtojo eilės pabaiga. Jis yra pats informatyviausias visame ETV, kadangi atsako į ankstesnį K3 klausimą (6 eilutė). Toliau pasakomas žodis *motina* pašnekovui nebėra aktualus, kadangi ši informacija žinoma iš ankstesnio konteksto, patvirtinti prašoma tik tai, apie kieno motiną kalbama. Tai lemia, jog pašnekovas savo eilę pradeda anksti (žr. 24 ištrauką).

Eilės pabaigą signalizuoja kalbėtojo intonacija. Iš pateikto grafiko matoma, kad paskutinis galimas akcentas čia kylantis tačiau pakilimas neaukštas – jo pabaigoje pagrindinis tonas beveik lygi ETV pradžios pagrindiniam tonui (181 Hz akcento pabaigoje ir 183 Hz ETV pradžioje) (žr. 17 paveikslą). Tolesnėje dalyje pagrindinis tonas leidžiasi iki pašnekovo įsiterpimo. Šis nuolydis žemas: nuo 189 Hz iki 90 Hz., jį galima būtų sieti su baigtiniu tonu.

Kalbos pabaigos įspūdį taip pat sustiprina krintantis intensyvumas kalbėtojo eilės pabaigoje (žr. 24 ištrauką, Priede: 16 paveikslą).

§2.3.6. C grupė, rytų aukštaičiai vilniškiai.

25 ištrauka³⁴

1. K3: [karz...] [karZYNka | neŽInot kas] yra | =

2. K4: = [krepšys] =

3. K2: [po to...]

4. K3: = A | (0.1) =

5. K4: = krepšy[s]

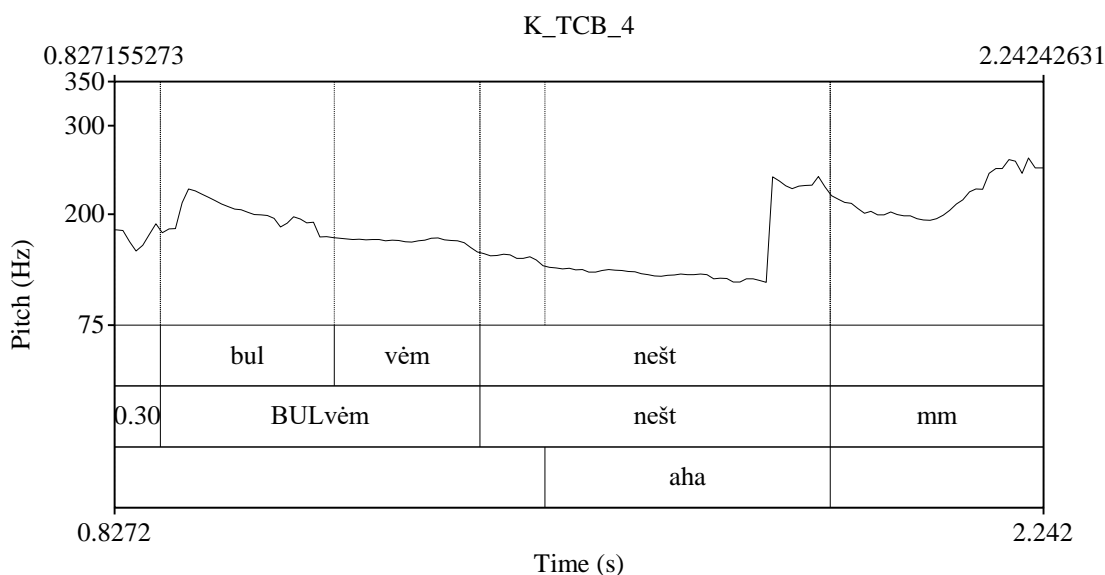
6. K1: [toks] [šiauDInis]

< DEC >

→ 7. K3: [ku:r...] (0.30) **BUL**↓**vėm ne**↓[št]

<H H><L>

8. K4: [Aha]

18 paveikslas. C grupės RAV pavyzdžio pagrindinio tono grafikas. ETV **BULvėm nešt**.

C grupės akcentui būdingas aukšta krintanti intonacija (žr. 25 ištrauką, 18 paveikslą). Ištraukoje kalbėtojas K3 užduoda klausimą (1 eilutė), į kurį atsakoma 2-oje ir 3-ioje eilutėse. Toliau pokalbyje diskutuojama apie pateikto atsakymo teisingumą. 4-oje eilutėje K3 prašo pakartoti, tačiau 7-oje eilutėje jis nutraukia kalbėtojus ir pats pateikia teisingą atsakymą. K1 supranta K3 eilę kaip

³⁴ K3: Karz... Karzynka nežinot kas yra?
 K4: Krepšys.
 K2: Po to...
 K3: A?
 K4: Krepšys.
 K1: Toks šiaudinis.
 K3: Kur... **Bulvėm ne**[št].
 K4: Aha.
 K2: Mhm. Nu tai vi...

klausimą, ar turima galvoje tas pats objektas ir kaip savo atsakymo teisingumo patvirtinimą. Todėl iš karto po to, kai pašnekovas pastebi, jog kalbėtojas neketina toliau tęsti eilės ir perduoda kalbėtojo vaidmenį, K1 patvirtina, jog kalbama apie tą patį (8 eilutė). Dėl šios priežasties atsiranda persidengimas K3 kalbėtojo eilės pabaigoje (žr. 25 ištrauką).

Remiantis pateiktu kontekstu, matoma, kad pašnekovas įsiterpia po informatyviausio elemento, kaip ir ankstesniais atvejais (plg. 23, 24 ir 25 ištraukas). Kalbėtojas K3 pateikia krepšio apibūdinimą. Jo paskirtį atspindi žodis *bulvėm*. Iš grafiko matoma, kad šis žodis pasakomas krintančiu pagrindiniu tonu (žr. 18 paveikslą). Nuolydžio intervalas didesnis kirčiuotame skiemenyje, po jo pagrindinis tonas tęsiasi beveik lygus. Žodžio *nešt* pradžioje pagrindinis tonas dar labiau krinta.

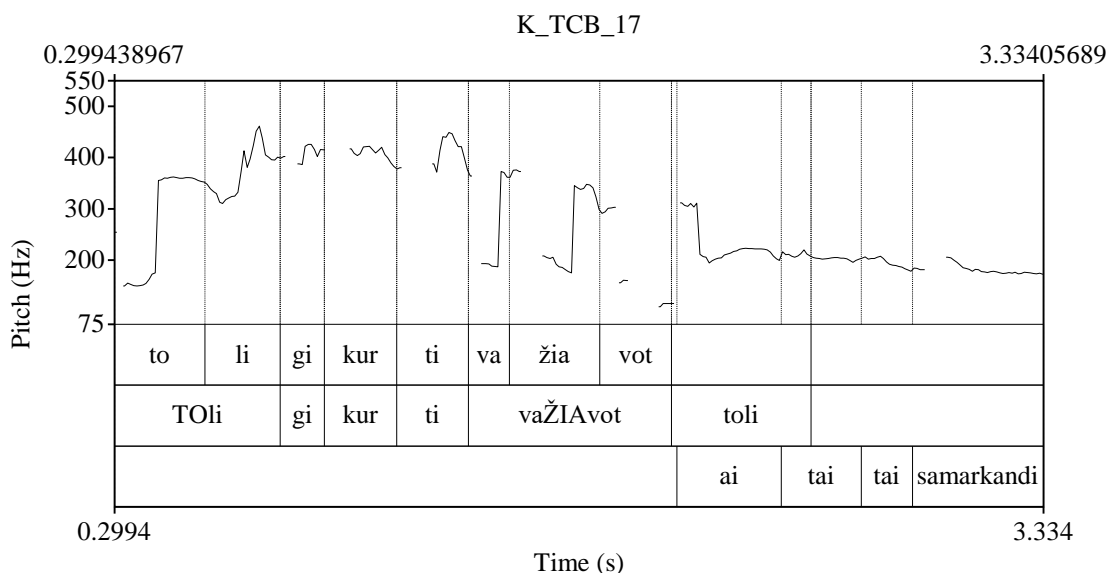
Pagrindinio tono nuolydį sustiprina ir mažėjantis intensyvumas (žr. 25 ištrauką, Priede: 17 paveikslą). Tokia prozodija sudaro sąlygas pašnekovui įsiterpti.

§2.3.7. D grupė, rytų aukštaičiai vilniškiai.

26 ištrauka³⁵

1. K2: [ne BE...] (0.31) ne belaRUsijoj | <ns_kalba> [nu] |
2. K3: [ka]taKOMbos | (0.07) =
3. K2: = NU | (0.61) TO:li | =
4. K4: = mm | (0.31) =
5. K2: =to[LI gi] (0.2) či ČVEkai | viSOki va | (0.85) =
6. K3: [ns_kalba]
7. K2: = KUR gi | tav[o BUvo | i NUOtraukos] (0.71)
8. K4: [<ns_kalba>]
- <p p>< DEC ><CRES>
- 9. K2: NE | NE | (0.27) gi toLI | **gi kur ti vaŽIA**↑vot↓ to[li]
- <H H><L><H>
10. K3: [A:i] tai tai samarKAN[di
11. nebent buvom | tai TI | ne]kataKOMbos | (0.16)

³⁵ K2: Ne Be... Ne Belarusijoj <ns_kalba>. Nu.
 K3: Katakombos?
 K2: Nu. Toli.
 K4: Mm.
 K2: Toli gi, či čvekai visoki va.
 K3: <ns_kalba>.
 K2: Ne ne, gi toli, **gi kur ti važiavot** to[li].
 K3: Ai tai Samarkandi nebent buvom, tai ti ne katakombos.

19 paveikslas. D grupės RAV pavyzdžio pagrindinio tono grafikas. ETV *gi kur ti vaŽIAvot toli*.

26 ištrauka ir 19 paveikslas iliustruoja kylantį aukštą akcentą kalbos pabaigoje. Pašnekovas įsiterpia pačioje tiriamo ETV pabaigoje, toliau nuo paskutinio galimo akcento (žr. 26 ištrauką, 9 eilutę). Pokalbio dalyviai ginčijasi dėl ekskursijos vietos. K2 prieštarauja K3 ir bando apibūdinti ekskursiją (9 eilutė). Pašnekovas įsiterpia pačioje pabaigoje, patvirtindamas, jog suprato kalbėtojo presupoziciją apie ekskursiją į Samarkandą (10 eilutė). Dėl to atsiranda persidengimas kalbėtojo K2 eilės pabaigoje (žr. 26 ištrauką).

Kalbėtojo intonacija sukuria pašnekovui galimybę įsiterpti prieš pabaigą. Iš grafiko matoma, kad akcentas yra kylantis (žr. 19 paveikslą). Pakilimo intervalas didelis (nuo 175 Hz iki 345 Hz), tačiau viršūnė nedaug aukštesnė už ETV pradžią (398 Hz). Link pačios akcento pabaigos intonacija staigiai krenta iki 115 Hz, taigi, akcentas čia yra kylantis-krintantis. Nuolydį galima sieti su EPV signalizavimu.

Jį sustiprina ir intensyvumas, žemėjantis link ETV pabaigos (žr. 26 ištrauką, Priede: 18 paveikslą). Šie požymiai kartu sukuria frazės pabaigos išpūdį.

§2.3.8. Apibendrinimas. Apžvelgus rytų aukštaičių vilniškių tarmės pavyzdžius su ankstyva pradžia matoma, kad paskutinis galimas akcentas pasakomas įvairia intonacija. Ne visuose pavyzdžiuose užfiksuota atkarpa tarp akcentuoto skiemens ir pašnekovo įsiterpimo – tai susiję su paskutinio galimo akcento vieta ETV ir akcento intonacija. Visais atvejais pašnekovas eilę pradeda ten, kur intonacija lygi arba krinta.

Užfiksuoti tokie akcento tipai: krintantis (žr. 16, 18 paveikslus), kylantis (žr. 17 paveikslą) ir kylantis-krintantis (žr. 19 paveikslą). Tuo atveju, kai akcentas krinta, nuolydis prasideda akcentuojamame skiemenyje ir tęsiasi iki pašnekovo įsiterpimo pradžios (žr. 16, 18 paveikslus). Kai pasakomas kylantis akcentas, jo viršūnė nepakyla aukščiau negu ETV pradžios pagrindinis tonas.

Nagrinētu atveju pašnekovas įsiterpia ne iš karto po akcento, baigiamo lygia atkarpa, o tolesnėje dalyje, po ryškaus intonacijos nuolydžio (žr. 17 paveikslą). Kylantis-krintantis akcentas taip pat nepakyla aukščiau už ETV pradžios pagrindinį toną. Nuo kylančio jis skiriasi nedidele krintančios intonacijos atkarpa pačioje pabaigoje. Tačiau pašnekovas įsiterpia dar toliau, po to, kai intonacija nusileidžia labai žemai ir pastebima lygi atkarpa (žr. 19 paveikslą). Intensyvumo požymiai pabrėžia intonacijos nuolydį – jis eilės pabaigoje taip pat yra krintantis.

§2.3.9. Remiantis atlikta analize galima patikslinti anksčiau išryškintas tendencijas (žr. 2.3.2. paragrafą):

1) Visų pirma, pavyzdžių analizė nerodo, jog eilės pabaigai būtinas žemas krintantis akcentas – gali būti pasakomas ir aukštas pakilimas. Taigi, pavyzdžiai paneigia tendenciją, jog pabaigai būdinga žema akcento intonacija.

2) Kita vertus, buvo patvirtinta krintanti intonacijos tendencija eilės pabaigoje. Dauguma atvejų akcentas krinta arba kyli-krinta, o kylantis akcentas baigiasi žemesniame aukštyje negu ETV pradžia ir tolesnėje dalyje krinta. Pastebima nuolydžio svarba – pašnekovas nė karto neįsiterpė kylančioje dalyje.

3) Trečioji tendencija teigia, jog pabaigoje gali būti vartojami įvairūs akcentai, nors dažniausiu laikomas žemas nuolydis. Pavyzdžių analizė patvirtina tik akcentų įvairovę. Iš turimų duomenų sudėtinga daryti išvadą, jog dažniausias yra žemas nuolydis, kadangi jis buvo pastebėtas tik vieną kartą.

Taigi, galima išryškinti intonacijos nuolydžio svarbą signalizuojant EPV. Priklausomai nuo konteksto, kalbėtojas gali rinktis aukštą arba žemą krintantį akcentą, taip pat gali būti pavartojamas ir žemas kylantis akcentas – jis užfiksuotas viename iš pavyzdžių. Tačiau pašnekovas įsiterpia tik ten, kur intonacija krinta arba yra lygi – nė vienu atveju ankstyva pradžia nepasitaikė kylančios intonacijos atkarpoje.

§2.3.10. Apibendrinant sklandaus eilės perdavimo ir ankstyvos pradžios analizę rytų aukštaičių vilniškių tarmėje, matoma, jog paskutinis galimas akcentas yra svarbus eilės pabaigos rodiklis. Tai, koks akcentas pavartojamas priklauso nuo konteksto – buvo užfiksuoti įvairūs paskutinio galimo akcento variantai (žr. 4 ir 7 lenteles). Remiantis M. Selting ir J. Steensigu galima būtų teigti, jog tai, kuris akcentas kalboje bus paskutinis, pašnekovas nusprendžia remdamasis ne tik prozodija, tačiau tai pat ir gramatinėmis bei pragmatinėmis kalbos ypatybėmis (Selting 1996a: 383, 384; Steensig 2004: 259).

Vienas iš ryškiausių pastebėtų signalų, siejamų su eilės pabaiga, buvo intonacijos pakilimo nebuvimas prieš pašnekovui perimant eilę. Krintanti pabaigos tono tendencija pirmiausia buvo pastebėta sklandaus eilės perdavimo pavyzdžiuose (žr. 4 lentelę, 2.1.2. paragrafą), ją patvirtino ir ankstyvos pradžios pavyzdžių analizė (žr. 2.3.9. paragrafą). Toks pastebėjimas prieštarautų

ankstesniai teiginiui, jog pabaigos tonas nėra toks svarbus EPV rodiklis kaip paskutinis galimas akcentas ir kartu suteikia pagrindo paneigti pirmąją tyrimo pradžioje keltą hipotezę. Remiantis ankstyvos pradžios pavyzdžių analize galima būtų prieštarauti ir antrajam teiginiui, jog baigtinis tonas nėra būdingas rytų aukštaičių vilniškių tarmėje: nagrinėtuose ankstyvos pradžios pavyzdžiuose prieš pašnekovo įsiterpimą matomas ryškus intonacijos nuolydis. Šiuo atveju būtų galima patvirtinti antrąją darbo pradžioje keltą hipotezę (plg. 2.2.15 paragrafą).

Taigi, remiantis sklandaus eilės perdavimo ir ankstyvos pradžios atvejų tyrimu, manoma, kad EPV signalai šioje tarmėje galėtų būti paskutinis galimas akcentas ir lygi arba krintanti tolesnė intonacija. Ši tendencija sustiprinama intensyvumo mažėjimu.

§2.3.11. Tolesnėje dalyje aptariami ankstyvos pradžios pavyzdžiai bendrinėje kalboje.

2.4. Ankstyva pradžia. Bendrinė kalba

§2.4.1. Iš viso užfiksuota 16 pavyzdžių, kuriuose į bendrinės kalbos atstovo kalbą pašnekovas įsiterpė šiam neužbaigus savo ETV. Jie suskirstyti į grupes pagal paskutinio galimo akcento intonacijos požymius (žr. 9 lentelę):

grupė	A (L↓)	B (L↑)	C (H↓)	D (H↑)
skaičius	3	4	3	6

9 lentelė. BK ankstyvos pradžios pavyzdžių pasiskirstymas į grupes.

9-a lentelė atspindi, kaip bendrinės kalbos pavyzdžiai pasiskirstė pagal paskutinio galimo akcento intonaciją. Matoma, kad daugiausia kartų pavartotas aukštas kylantis akcentas (6 kartus). Kiti akcento tipai vartoti panašiai: aukštas ir žemas krintantis akcentas užfiksuoti po 3 kartus, o žemas kylantis – 4. Galima būtų daryti išvadą, kad bendrinėje kalboje krintantis paskutinis galimas akcentas retesnis negu kylantis. Šie rezultatai tikslinti detaliau nagrinėjant akcento intonaciją (žr. 10 lentelę).

	žemas (L)	aukštas (H)	suma:
↓ akcentas	3	3	6
↑ akcentas	4	6	10
suma:	7	9	16

10 lentelė. BK ankstyvos pradžios pavyzdžių paskutinio galimo akcento intonacija.

Iš 10-oje lentelėje pateiktų duomenų matoma, kad bendrinės kalbos atstovai daugiau kartų pavartojo kylantį negu krintantį galimą paskutinį akcentą (10/16 ir 6/16). Akcento intonacijos

aukštis, remiantis šiais duomenimis, neturi didelės svarbos: žemas ir aukštas akcentai vartojami panašiai (7/16 ir 9/16). Sprendžiant iš bendro pavyzdžių pasiskirstymo, galima būtų teigti, kad kiek dažniau vartojamas D grupei būdingas kylantis aukštas akcentas (6/16).

§2.4.2. Remiantis pateiktais duomenimis ryškėja tokios tendencijos:

1) Eilės pabaigoje linkstama vartoti kylantį akcentą. Taip pat matoma, jog dažniau pasakomas aukštas nei žemas akcentas. Daugiausia kartų užfiksuotas aukštas kylantis paskutinis galimas akcentas. Taigi, galima būtų teigti, jog ankstyva pašnekovo pradžia susijusi pirmiausia su šiomis paskutinio galimo akcento ypatybėmis.

2) Antra, pastebima, jog vienodai vartotas aukštas ir žemas krintantis akcentas. Šis aspektas galėtų rodyti, jog krintančio akcento atveju intonacijos aukštis nėra reikšmingas.

Tolesnėje dalyje nagrinėjama, kaip šios tendencijos vartojamos konkrečiuose pavyzdžiuose.

§2.4.3. A grupė, bendrinė kalba.

27 ištrauka³⁶

1. K6: o ČIA | (0.03) [PASKUI] | (0.66)

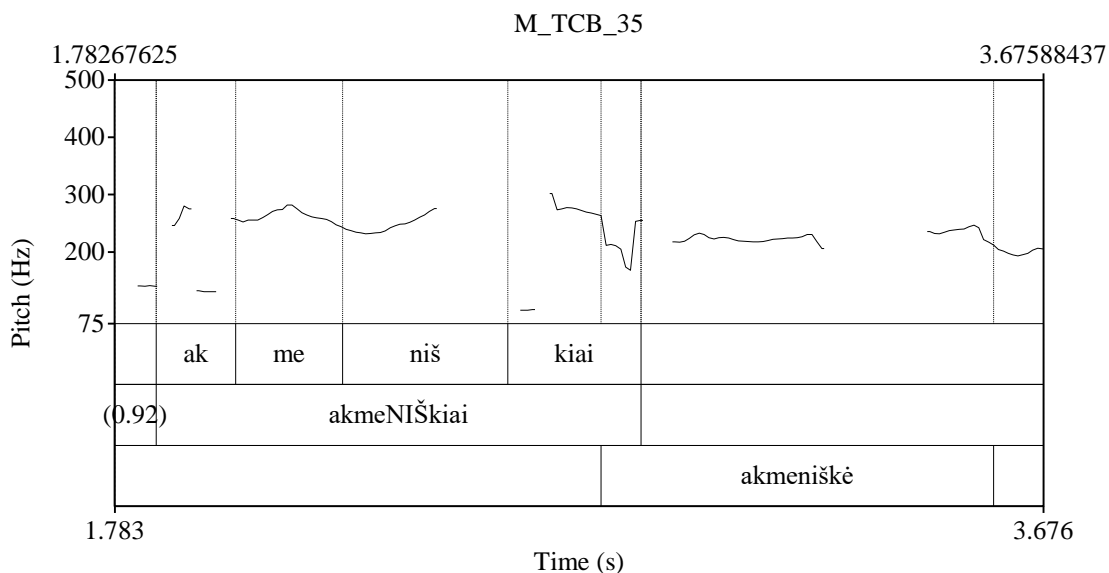
2. K8: [skausminga]

<f f>

→ 3. K6: akmeNIŠ↓kia↓[i] |

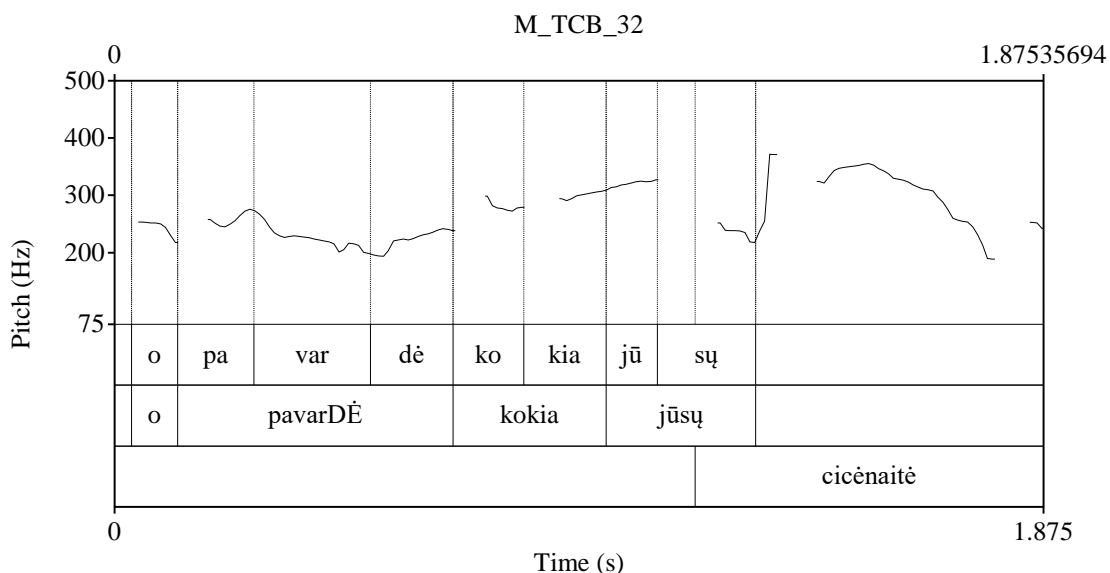
<H H><L><H>

4. K7: [a]kmeNIŠ[kè | va CIA va] | (1.19)

20 paveikslas. A grupės BK pavyzdžio pagrindinio tono grafikas. ETV *akmeNIŠkia*.

³⁶ K6: O čia paskui...
K8: Skausminga.
K6: Akmeniškia[i].
K7: Akmeniškė va čia va.

21 paveikslas. **B grupės BK pavyzdžio pagrindinio tono grafikas. ETV o pavarDĖ kokia jūsų.**

27 ištrauka ir 21 paveikslas iliustruoja kylantį žemą paskutinį galimą akcentą. K6 pateikiamoje ištraukoje užduoda klausimą, norėdamas sužinoti asmeninę informaciją (1 eilutė). 2-oje eilutėje pašnekovas pateikia atsakymą iš karto kai pasidaro aišku, jog kalbėtojas baigia savo eilę (žr. 28 ištrauką). Taigi, matomas ankstyvos pradžios atvejis.

Grafikas rodo , kad tiriamo ETV akcentuojamas skiemuo pasakomas kylančiu pagrindiniu tonu (nuo 193 Hz iki 241 Hz) (žr. 20 paveikslą). Pakilimas neaukštas – jis nepasiekia ETV pradžios pagrindinio tono aukščio.

Tolesnėje dalyje pagrindinis tonas toliau kyla ir tik prieš pat pašnekovui perimant kalbėjimo eilę šiek tiek krinta (žr. 21 paveikslą).

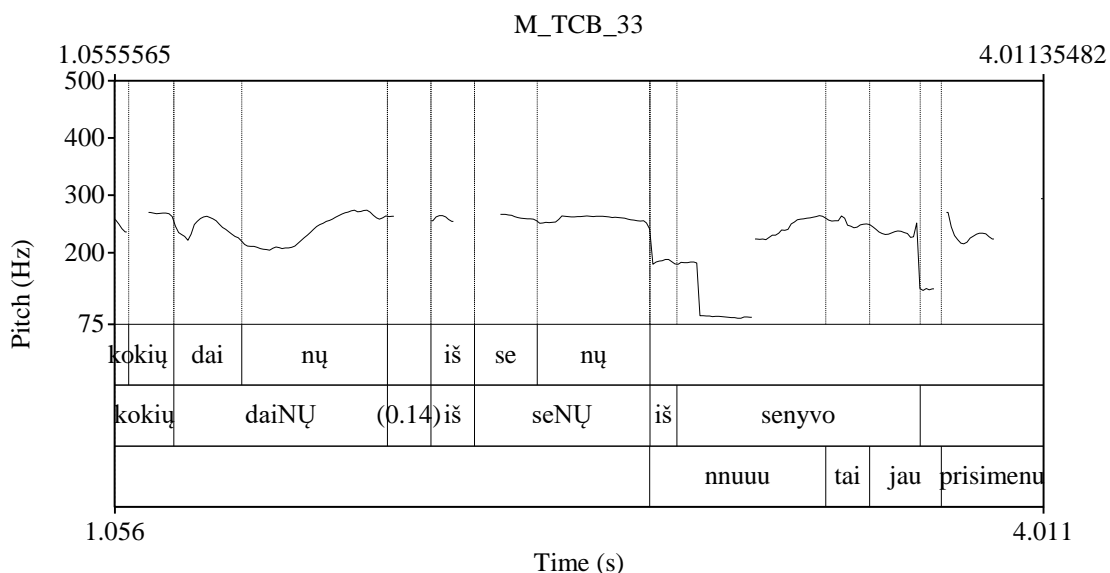
Intensyvumas šiuo atveju taip pat yra krintantis, taigi, sustiprina eilės pabaigos įspūdį (žr. 28 ištrauką, Priede: 20 paveikslą).

§2.4.5. C grupė, bendrinė kalba.

29 ištrauka³⁸

- <f f> <p><DEC>
- 1. K6: GAL jūs prisimenat | kokių daiNŪ: | (0.14) iš seNŪ:↓ | [iš seNYvo] +<e> |
 <H H><L><H H>
2. K7: [NU | tai jau] priSImenu |
- BET 3. e... | (0.27)

³⁸ K6: Gal jūs prisimenat kokių dainų iš senų, [iš senyvo].
 K7: Nu tai jau prisimenu, bet e...

22 paveikslas. C grupės BK pavyzdžio pagrindinio tono grafikas. ETV iš *seNŲ*.

C grupės pavyzdys iliustruoja aukštą krintantį paskutinį galimą akcentą (žr. 29 ištrauką, 22 paveikslą). Ištraukos 1-oje eilutėje pateikiamas K6 klausimas, kurį sudaro dvi dalys, skiriamos pauze. Pašnekovas K7 neperima eilės po šios pauzės, todėl K6 pratęsia ir patikslina savo klausimą, pridėdamas ETV iš *senų*, iš *senyvo*. Šioje vietoje pašnekovas interpretuoja kalbėtojo eilę kaip baigtą, ir perima kalbėtojo vaidmenį prieš K6 pabaigiant eilę (2 eilutė). Taigi, pavyzdyje užfiksuota ankstyva pradžia (žr. 29 ištrauką)

Sąlygas jai sudaro kalbėtojo K6 eilės prozodinės ypatybės. 1-oje eilutėje eilės pradžioje K6 klausimą užbaigia aukštu kylančiu akcentu (žr. 29 ištrauką, 22 paveikslą). Palyginus su šiuo ETV, tolesnis pasakomas tokio pat aukščio pagrindiniu tonu, kaip ankstesnio ETV pabaiga, tačiau baigiasi lygia atkarpa. Po lygios intonacijos atkarpos pašnekovas pradeda savo eilę, nepaisydamas, kad kalbėtojas dar priduria iš *senyvo* (žr. 22 paveikslą).

Intensyvumas šiame pavyzdyje taip pat pasitelkiamas rodant kalbos pabaigą. Ankstesnio ETV pabaiga pasakoma dideliu intensyvumu, o prieš pat pašnekovui įsiterpiančiam jis krinta (žr. 29 ištrauką, Priede: 21 paveikslą).

§2.4.6. D grupė, bendrinė kalba.

30 ištrauka³⁹

1. K2: [kas RY]tas | VIS e... | (0.38) raŽANčių | aBA e... | VAlandas | gieDOdavo | prieš miŠIAS | (0.95) NU i | (0.12) KAImas | gieDOdavo | (0.79) SANis strūnaitis | vienu sakMAdienį | kitų NAUjas strūnaitis | (0.77) NU | (0.2) a VA | pasKUI | per miŠIAS | (0.14) tai nepasdaLINDavo | (0.76)

2. K4: m | (0.33) =

3. K2: = kuRIAM | gieDOT | =

4. K4: = <ns_kalba> | =

5. K2: = ir VĖL | ŠŪkaudavo | i BARdavos [i | (0.19) i] kas neBŪdavo bažnyčioj | (0.08) =

6. K1: [mhm |]

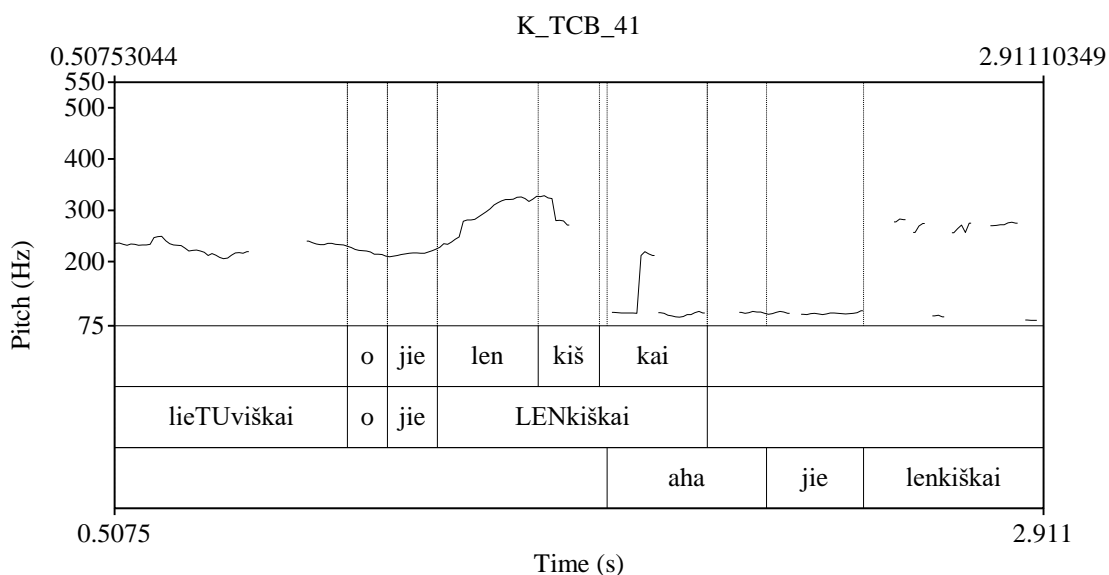
7. K2: = [VA |]

<f f><DEC><CRES>

→ 8. K4: [a tai jūs] lieTUviškai | **o jie LEN**↑kiš[kai |]

<H H>

9. K2: [aHA] jie | LENkiškai | (0.29) =

23 paveikslas. D grupės BK pavyzdžio pagrindinio tono grafikas. ETV *o jie LENkiškai*.

³⁹ K2: Kas rytas vis e... Ražančių aba e... Valandas giedodavo prieš mišias. Nu i kaimas giedodavo sanis Strūnaitis vienų sakmadienį, kitų naujas Strūnaitis. Nu a va paskui per mišias tai nepasdalindavo.

K4: M.

K2: Kuriam giedot.

K4: <ns_kalba>.

K2: Ir vėl šūkaudavo i bardavosi i... I kas nebūdavo bažnyčioj.

K1: Mhm.

K2: Va.

K4: A tai jūs lietuviškai, **o jie lenkiš**[kai].

K2: Aha, jie lenkiškai.

D grupės pavyzdys, iliustruojamas 30 ištraukoje ir 23 paveiksle, atspindi aukštą kylantį akcentą kalbėtojo eilės pabaigoje. Pateiktoje ištraukoje 8-oje eilutėje K4 užduoda klausimą, kurį sudaro pagrindinis ir šalutinis sakinio dėmenys, sujungti priešpriešiniu jungtuku *o* (žr. 30 ištrauką). Klausime išryškinama priešprieša tarp to, kokiomis kalbomis kalbėjo abiejų tautų atstovai. Ši informacija pašnekovui K2 žinoma iš ankstesnio pokalbio konteksto. Tai paaiškintų, kodėl pašnekovas gali į klausimą atsakyti iš anksto, prieš kalbėtojo eilės pabaigą (žr. 30 ištrauką, 9 eilutę).

Sąlygas pašnekovui įsiterpti sukuria K4 paskutinio ETV prozodija. Paskutinis galima akcentas šiuo atveju yra kylantis ir aukštas, tačiau tolesnėje dalyje pagrindinis tonas krenta iki pat pašnekovo įsiterpimo (žr. 23 paveikslą).

Krintantis intensyvumas akcentuojamame skiemenyje taip pat signalizuoja eilės artėjimą link pabaigos (žr. 30 ištrauką, Priede: 22 paveikslą).

§2.4.7. Apibendrinimas. Apibendrinant bendrinės kalbos ankstyvos pradžios pavyzdžių analizę galima pastebėti, kad visais atvejais akcentui būdingas pakilimas. Pašnekovas nagrinėtuose pavyzdžiuose įsiterpia iš karto po akcento arba šiek tiek toliau. Tai iš dalies priklauso nuo konteksto ir akcento intonacijos. Įsiterpimas siejamas su lygia arba krintančia kalbėtojo intonacija.

Pavartoti tokie akcento variantai: kylantis (žr. 21, 23 paveikslus) ir kylantis-krintantis (žr. 20, 22 paveikslus). Remiantis pavyzdžiais, kylantis akcentas gali būti aukštas (žr. 23 paveikslą) arba žemas (žr. 21 paveikslą). Abiem atvejais tolesnėje dalyje pagrindinio tono pakilimas tęsiasi ir krinta tik pačioje pabaigoje. Tuomet pašnekovas perima kalbėtojo vaidmenį. Kylantis-krintantis akcentas siejamas su žemu pakilimu, o po jo einantis nuolydis gali būti dvejopas: didelio intervalo (žr. 20 paveikslą) arba beveik nepastebimas (žr. 22 paveikslą). Po akcento pagrindinis tonas gali toliau tęstis lygus iki tol, kol įsiterpia pašnekovas (žr. 22 paveikslą) arba dar kartą pakilti (žr. 20 paveikslą). Pastaruoju atveju pabaigoje, prieš pašnekovui perimant kalbėtojo vaidmenį, taip pat būdingas nuolydis.

Taigi, visais atvejais eilės pabaigoje vartojama kylanti intonacija. Nepaisant to, negalima teigti, kad šis paskutinio ETV požymis bendrinėje kalboje sudaro sąlygas pašnekovui perimti kalbėjimo eilę. Tokią tendenciją paneigia intonacijos nuolydis ETV pabaigoje prieš pašnekovui įsiterpant. Be to, C grupės pavyzdyje matoma, kad pašnekovas neįsiterpia į kalbą po priešpaskutinio ETV, baigiamo aukšta intonacija, nors po jo ir atsiranda pauzė (žr. 22 paveikslą).

Apžvelgus intensyvumo požymius, matoma mažėjimo tendencija. Nagrinėtuose pavyzdžiuose ETV pabaigoje intensyvumas paprastai mažesnis nei pradžioje. Tokią intensyvumo charakteristiką taip pat galima sieti su EPV signalizavimu.

§2.4.8. Pavyzdžių analizės rezultatai patikslina anksčiau nustatytas tendencijas (žr. 2.4.2. paragrafą):

1) Pirmiausia, aukštas intonacijos pakilimas užfiksuotas tik viename pavyzdyje. Tai rodo, jog aukštas akcentas nėra būtinas signalizuojant EPV. Kita vertus, negalima paneigti, jog toks akcentas dažnas bendrinėje kalboje, kadangi tam reikėtų didesnio pavyzdžių kiekio.

2) Antroji tendencija pasitvirtino iš dalies. Pavyzdžiuose neužfiksuota nė vieno atvejo su krintančiu akcentu, tik su kylančiu-krintančiu. Nepaisant to, nuolydžio ypatybės gali būti įvairios: pastebėtas žemas didelio intervalo nuolydis ir aukštas nedidelis kritimas. Tai galėtų rodyti, jog krintančio akcento intervalas ir aukštis nėra reikšmingi.

Remiantis atlikta analize taip pat matoma, kad tam tikros paskutinio galimo akcento ypatybės priklauso nuo konteksto: akcento tipo pasirinkimas, pakilimo ir nuolydžio intervalas. Apibendrinant, ankstyva pradžia bendrinėje kalboje galėtų būti siejama su kylančia akcento intonacija ir tolesne lygia arba krintančia atkarpa.

§2.4.9. Tokie rezultatai patvirtintų sklandaus perdavimo pavyzdžių analizės metu pastebėtą tendenciją vartoti ne tik krintantį, bet ir kylantį paskutinį galimą akcentą (žr. 6 lentelę, 2.2.13. paragrafą). Remiantis tuo, galima teigti, jog bendrinėje kalboje paskutinis galimas akcentas yra svarbus eilės pabaigos signalas, tačiau konkretaus akcento tipo pasirinkimas priklauso nuo konteksto. Paskutinį galimą akcentą pašnekovai nustato remdamiesi kitais gramatiniais ir pragmatiniais signalais.

Analizės rezultatai nepatvirtina tyrimo pradžioje keltos hipotezės, jog paskutinis galimas akcentas yra svarbesnis eilės pabaigos signalas nei pabaigos tonas. Iš ankstyvos pradžios pavyzdžių analizės matoma, jog visais atvejais prieš pašnekovui įsiterpiančią užfiksuotas intonacijos nuolydis arba lygi atkarpa. Tokie rezultatai patikslina ir sklandaus eilės perdavimo bendrinėje kalboje rezultatus, kurie nerodė ryškesnės pabaigos tono tendencijos. Daroma išvada, jog eilės pabaigą signalizuoja ne vien paskutinis galimas akcentas, tačiau jo kombinacija su tolesnėmis intonacijos ypatybėmis (plg. 2.2.15. paragrafą).

Kita vertus, ankstyvos pradžios rezultatai sutampa su sklandaus perdavimo kalbant apie baigtinį toną. Nė vienu atveju nagrinėti ankstyvos pradžios pavyzdžiai nebuvo susiję su baigtiniu tonu. Tai patvirtina iš sklandaus perdavimo analizės kilusią prielaidą, kad baigtinis tonas nėra būtinas EPV signalas (žr. 2.2.15. paragrafą). Kartu, suteikia pagrindą paneigti antrąją tyrimo pradžioje keltą hipotezę.

Taigi, apibendrinant sklandaus eilės perdavimo ir ankstyvos pradžios analizę bendrinėje kalboje, manoma, jog EPV joje signalizuoja galimas paskutinis akcentas ir krintantis arba lygus pabaigos tonas. Šią tendenciją papildė intensyvumo charakteristika – jis eilės pabaigoje yra mažėjantis.

§2.4.10. Palyginus rytų aukštaičių vilniškių tarmės ir bendrinės lietuvių kalbos ankstyvos pradžios analizės rezultatus matomi tam tikri skirtumai. Pirmiausia, nesutapo kalbos variantuose

užfiksuotos paskutinio galimo akcento intonacijos tendencijos. Tarmėje dažnesni buvo krintantys, o bendrinėje kalboje – kylantys akcentai.

Antra, tam tikri rytų aukštaičių vilniškių tarmės ir bendrinės kalbos skirtumai pastebėti nagrinėjant intonacijos ypatybes prieš pašnekovo ankstyvą pradžią. Tarmėje prieš įsiterpimą intonacija paprastai buvo labai žema, o bendrinei kalbai tokia tendencija nebūdinga. Remiantis šiais pastebėjimais tarmėje EPV siejamas su baigtiniu tonu, o bendrinėje kalboje tam nėra pagrindo.

Nepaisant to, pastebėta, jog ankstyva pradžia abiem atvejais būdinga tik ten, kur kalbėtojo intonacija lygi arba krinta. Tai leido abiem atvejais paneigti hipotezę, jog paskutinis galimas akcentas yra svarbesnis eilės pabaigos rodiklis tiriamuose lietuvių kalbos variantuose.

§2.4.11. Palyginus abiejų kalbos variantų ankstyvos pradžios ir sklandaus eilės perdavimo rezultatus, galima pastebėti, jog nustatytos panašios su EPV siejamos intonacijos ir intensyvumo tendencijos.

Pirmiausia, pastebėta, kad paskutinis galimas akcentas yra svarbus eilės pabaigos signalas abiejuose variantuose, nors konkrečios šio akcento tendencijos nesutapo. Rytų aukštaičių tarmėje sklandaus eilės perdavimo ir ankstyvos pradžios atvejais dažniau užfiksuotas krintantis akcentas, o bendrinėje kalboje – kylantis (plg. 4, 7, 8 ir 6, 9, 10 lenteles). Nepaisant to, sudėtinga būtų daryti išvadą, jog tarmėje eilės pabaigą rodo akcento intonacijos nuolydis, o bendrinėje kalboje – pakilimas. Tokiai išvadai prieštarauja tendencijų analizės duomenys, kur matoma, jog abiem atvejais buvo užfiksuoti kylantys ir krintantys akcentai (plg. 4 ir 6 lenteles). Šias tendencijas galima paaiškinti tirtos medžiagos interviu pobūdžiu. Bendrinės kalbos atstovai pokalbyje paprastai uždavė klausimus, o tarmės atstovai – atsakinėjo į juos, todėl kylantį akcentą galima būtų sieti su klausimais, o krintantį – su teiginiais. Taigi, eilės pabaiga abiejuose kalbos variantuose nesiejama su konkrečiomis akcento ypatybėmis (plg. Fox 2004). Jų pasirinkimas priklauso nuo kalbėjimo konteksto. Kalbėtojas gali pavartoti įvairius akcento tipus, kuriuos pašnekovas interpretuoja kaip paskutinius kalboje remdamasis papildomais pragmatiniais ir gramatiniais signalais.

Antra, pastebėta, kad nei tarmės nei bendrinės kalbos atveju pašnekovas neįsiterpia kylančios intonacijos atkarpoje. Tuo remiantis patvirtinta pabaigos tono svarba abiejuose kalbos variantuose. Skyrėsi kai kurios pabaigos tono intonacijos tendencijos tarminėje ir bendrinėje kalboje. Tarmėje užfiksuota ryškesnė krintančio pabaigos tono tendencija nei bendrinėje kalboje (plg. 4 ir 6 lenteles), be to, ankstyvos pradžios atveju tarmėje pastebėtas žemas kritimas prieš pašnekovo įsiterpimą, kurį būtų galima sieti su baigtiniu tonu (žr. 2.3.10. paragrafą). Bendrinės kalbos pabaigos tono tendencijos nebuvo tokios ryškios, kadangi užfiksuota daugiau jo variantų (plg. 4 ir 6 lenteles). Ankstyvos pradžios pavyzdžiuose prieš pašnekovo įsiterpimą bendrinėje kalboje intonacija nebuvo linkusi ryškiai leisti (žr. 2.4.9. paragrafą). Kaip ir paskutinio galimo akcento atveju, šie tirtų kalbos variantų skirtumai galėtų būti susiję su klausimo – teiginio perskyra, o konkrečios pabaigos tono

ypatybės būti siejamos su kontekstu. Nepaisant jų, abiem atvejais išryškėjo krintančio arba lygaus pabaigos tono tendencija eilės pabaigoje.

Trečia, abiejuose tirtuose kalbos variantuose pastebėta mažėjančio intensyvumo tendencija eilės pabaigoje.

Taigi, manoma, jog rytų aukštaičių vilniškių tarmėje ir bendrinėje lietuvių kalboje būdingi tie patys eilės pabaigos ir EPV signalai: paskutinis galimas akcentas ir lygi arba krintanti intonacija ETV pabaigoje bei mažėjantis intensyvumas.

IŠVADOS

Atlikus sklandaus eilės perdavimo ir ankstyvos pradžios atvejų analizę dviejuose lietuvių kalbos variantuose, pastebėta, kad EPV susijusi su paskutiniu galimu akcentu ir pabaigos tonu. Tokie rezultatai leido paneigti pirmąją tyrimo pradžioje keltą hipotezę.

Antroji hipotezė nebuvo patvirtinta, nors jai visiškai paneigti reikėtų didesnės apimties tyrimo. Rytų aukštaičių vilniškių tarmėje baigtinis tonas nevarojamas sklandaus eilės perdavimo pavyzdžiuose, tačiau buvo užfiksuotas nagrinėjant ankstyvą pradžią. Bendrinėje kalboje baigtinis tonas nebūdingas, tačiau buvo pastebėtas viename iš nagrinėtų sklandaus eilės perdavimo pavyzdžių.

Ieškant lietuvių kalbos intonacijos variantiškumo, užfiksuoti tarmės ir bendrinės kalbos skirtumai buvo susiję su pabaigos tonu. Rytų aukštaičių vilniškių tarmėje abiem tirtais atvejais matomos ryškesnės tendencijos: sklandžiai perduodant eilę pabaigos tonas dažniau buvo krintantis ir pačioje pabaigoje visada turėjo lygią atkarpą, o ankstyvos pradžios pavyzdžiuose pastebėtas baigtinis tonas. Bendrinėje kalboje sklandžiai perduodant eilę vartoti įvairūs pabaigos tonai, o ankstyvos pradžios atveju nuolydis nebuvo toks ryškus kaip tarmėje. Tačiau šiuos skirtumus galėjo lemti taip pat ir pokalbio interviu pobūdis.

Kita vertus, abiejų variantų tyrimo rezultatai leido suformuluoti tokią bendrą tendenciją: EPV signalizuojama paskutinio galimo akcento ir krintančios arba lygios intonacijos eilės pabaigoje kombinacija. Papildomai užfiksuoti intensyvumo požymiai, būdingi abiem lietuvių kalbos variantams: EPV galėtų būti siejama su mažėjančio arba nedidelio, palyginus su aplinkiniais ETV, intensyvumo tendencija.

LITERATŪRA

1. 't Hart, J. 1984, A Phonetic Approach to Intonation: from Pitch Contours to Intonational Patterns, *D. Gibbon, H. Richter (Eds.) Intonation, Accent and Rhythm*, Berlin/New York: de Gruyter, 193–203.
2. 't Hart, J., Collier, R. 1975, Integrating different levels of intonation analysis, *Journal of Phonetics* 3: 235–55.
3. 't Hart, J., Collier, R., Cohen, A. 2006, *A perceptual study of intonation. An experimental-phonetic approach to speech melody*. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Asu, E. L. 2005, Intonational Contour Alignment in Saaremaa and Standard Estonian, *Linguistica Uralica* 2, 107–112.
5. Asu, E. L. 2006, Rising intonation in Estonian: an analysis of map task dialogues and spontaneous conversations,
<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.122.6317&rep=rep1&type=pdf#page=7> .
6. Asu, E. L. 2009, Rising Intonation in Native and Non-Native Estonian, *A. Leskauskaitė, V. Meiliūnaitė (Sud.) Garsas ir jo kokybės aspektai: metodologija ir praktika*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 34–57.
7. Asu, E. L., Nolan, F. 2003, Testing a Model of Estonian Intonation,
https://www.internationalphoneticassociation.org/icphs-proceedings/ICPhS2003/papers/p15_1249.pdf .
8. Asu, E. L., Salveste, N. 2012, The phonetic and phonological analysis of the fall-rise intonation pattern in the Kihnu variety of Estonian,
http://kirj.ee/public/Linguistica_Uralica/2012/issue_3/ling-2012-3-171-179.pdf .
9. Balčiūnienė, I., Kamandulytė-Merfeldienė, L. 2016, Dabartinės sakytinės lietuvių kalbos pasakymų ilgis ir struktūra, *Lietuvių kalba* 10, <http://www.lietuviukalba.lt> .
10. Balčiūnienė, I., Miklovytė, I. 2011, Lietuvių vaikų ir suaugusiųjų kalbos vidutinis pasakymo ilgis, *Res Humanitaria* X, 302–313.
11. Balčiūnienė, I., Simonavičienė, L. 2009, Kiekybinis klausiamųjų šnekamosios lietuvių kalbos pasakymų tyrimas, *Lietuvių kalba* 3, <http://www.lietuviukalba.lt> .
12. Balkevičius, J. 1963, *Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė*, Vilnius: Valstybinės politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
13. Baumann, S., Grice, M. 2006, The intonation of accessibility,
<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.540.2279&rep=rep1&type=pdf> .

14. Beckman, M. E., Hirschberg, J., Shattuck-Hufnagel, S. 2004, The original ToBI system and evaluation of the ToBI framework, <http://academiccommons.columbia.edu/item/ac:164008> .
15. Bikulčienė, P. 1970a, Skatinamosios intonacijos suvokimas, *Kalbos garsai ir intonacija. Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kolokviumo medžiaga*, t. 4, Vilnius: Vilniaus valstybinis pedagoginis institutas, 130–146.
16. Bikulčienė, P. 1970b, Gramatinių formų įtaka skatinimo suvokimui, *Kalbos garsai ir intonacija. Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kolokviumo medžiaga*, t. 4, Vilnius: Vilniaus valstybinis pedagoginis institutas, 147–154.
17. Bikulčienė, P. 1972, Skatinamosios intonacijos ir skatinimo gramatinės raiškos santykis, *Garsai, priegaidė, intonacija. Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kolokviumo medžiaga*, t. 5, Vilnius: Vilniaus valstybinis pedagoginis institutas, 146–160.
18. Bikulčienė, P. 1975, *Lietuvių kalbos skatinamoji intonacija*, Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas.
19. Bitinienė, A. 2001, Grožinio stiliaus prozos tekstų tiesioginės kalbos sakinio ilgis ir struktūra, *Kalbotyra* L (1), 17–28.
20. Bitinienė, A. 2002, Administracinio stiliaus tekstų sakinio ilgio ir struktūros pokyčiai, *Filologija* 7, 4–8.
21. Bitinienė, A. 2003, Lietuvių ir latvių kalbų publicistinio stiliaus tekstų sakinio ilgis, *Lituanistica* 3, 85–95.
22. Bloomfield, L. 1933, *Language*, Chicago: University of Chicago Press.
23. Bolinger, D. 1998, Intonation in American English, *D. Hirst, A. Di Cristo (Eds.) Intonation Systems. A survey of twenty Languages*, Cambridge: Cambridge University Press, 45–55.
24. Botinis, A., Granström, B., Möbius, B. 2001, Developments and paradigms in intonation research, https://www.researchgate.net/publication/223752884_Developments_and_paradigms_in_intonation_research .
25. Chun, D. M. 2002, *Discourse Intonation in L2. From Theory and Research to Practice*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company
26. Couper-Kuhlen, E. 1996, The prosody of repetition: on quoting and mimicry, *E. Couper-Kuhlen, M. Selting (Eds.) Prosody in conversation*. Cambridge: Cambridge University Press, 366–405.
27. Couper-Kuhlen, E. 2001a, Intonation and Discourse: Current Views from Within, *D. Schiffrin, D. Tannen., H. E. Hamilton (Eds.) The Handbook of Discourse Analysis*. Great Britain: Blackwell Publishers, 13–34.

28. Couper-Kuhlen, E. 2001b, Interactional prosody: High onsets in reason-for-the-call turns, *Language in Society* 30, 29-53.
29. Couper-Kuhlen, E., Selting, M. 1996, Towards an interactional perspective on prosody and a prosodic perspective on interaction, *E. Couper-Kuhlen, M. Selting (Eds.) Prosody in conversation*. Cambridge: Cambridge University Press, 11–56.
30. Couper-Kuhlen, E., Selting, M. 2004, Introducing Interactional Linguistics, *E. Couper-Kuhlen, M. Selting (Eds.) Studies in Interactional Linguistics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1–22.
31. Crespo-Sendra, V., del Mar Vanrell, M., Prieto, P. 2010, Information-seeking questions and incredulity questions: gradient or categorical contrast?, http://20.210-193-52.unknown.gala.com.sg/archive/sp2010/papers/sp10_164.pdf .
32. Cruttenden, A. 1997, *Intonation*, Cambridge: Cambridge University Press.
33. Degand, L., 2006, Speech Acts and Grammar, *K. Brown (Ed) Encyclopedia of Language and Linguistics, 2nd Edition, vol 5*, Oxford: Elsevier, 673–679.
34. del Mar Vanrell Bosch, M. 2007, A tonal scaling contrast in Majorcan Catalan interrogatives, *Journal of Portuguese Linguistics*, 5/6, 147–178.
35. Edwards, J. A. 2007, The Transcription of Discourse, http://www.cs.columbia.edu/~sbenus/Teaching/APTD/Edwards_transcription_Handbook_of_DA.pdf .
36. Falé, I., Faria, I. H. 2006, Categorical Perception of intonational contrast in European Portuguese, http://20.210-193-52.unknown.gala.com.sg/archive/sp2006/papers/sp06_171.pdf .
37. Ford, C. E. 2004, At the intersection of turn and sequence: Negation and what comes next, *E. Couper-Kuhlen, M. Selting (Eds.) Studies in Interactional Linguistics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 51–80.
38. Ford, C. E., Thompson, S. A., 1996, Interactional units in conversation: syntactic, intonational and pragmatic resources for the management of turns, E. Ochs, E. A. Schegloff, S. A. Thompson (Eds.) *Interaction and Grammar*, Cambridge University Press, Cambridge, 134–184.
39. Fox, B. A. 2004, An exploration of prosody and turn projection in English conversation, *E. Couper-Kuhlen, M. Selting (Eds.) Studies in Interactional Linguistics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 287–316.
40. Girdenienė, D. 1971, Aktualioji skaida ir jos vaidmuo bei reiškimo būdai lietuvių kalboje, *Kalbotyra* 22(1), 35–47.
41. Girdenis, A. 1996, *Taip šneka tirkšliškiei*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

42. Girdenis, A. 2003, *Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
43. Girdenis, A. 2008a, Intonacija, V. Ambrazas (Ed.) *Lietuvių kalbos enciklopedija (Antrasis patikslintas leidimas)*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 224.
44. Girdenis, A. 2008b, *Žemaičių dzūkai. Tekstai su komentarais*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
45. Girdenis, A. 2012, *Šiaurės žemaičių Skuodo zona. Tekstai su komentarais*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
46. Grice, M. 2006, Intonation, K. Brown (Ed) *Encyclopedia of Language and Linguistics, 2nd Edition, vol 5*, Oxford: Elsevier, 778–788.
47. Grice, M., Baumann, M. 2007, An introduction to intonation – functions and models, http://charles.larosse.net/media/School/UdS/Speech%20Science/Grice_Baumann_2007.pdf.
48. Gussenhoven, C. 2004, *The Phonology of Tone and Intonation*, Cambridge: Cambridge University Press.
49. Gussenhoven, C., Rietveld, T. 2000, The Behavior of H* and L* Under Variations in Pitch Range in Dutch Rising Contours, http://www.estudiosfonicos.cchs.csic.es/asig2/137/Gussenhoven_Rietveld.pdf.
50. Hakulinen, A. 2004, On some uses of the discourse particle ‘kyl(lä)’ in Finnish conversation, E. Couper-Kuhlen, M. Selting (Eds.) *Studies in Interactional Linguistics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 171–199.
51. Halliday, M. A. K. 1967, *Intonation and grammar in British English*, The Hague: Mouton.
52. Hirst, D., Di Cristo, A. 1998, A survey of intonation systems, D. Hirst, A. Di Cristo (Eds.) *Intonation Systems. A survey of twenty Languages*, Cambridge: Cambridge University Press, 1–44.
53. Huang, Y. 2007, *Pragmatics*, Oxford: Oxford University Press.
54. Jablonskis, J. 1957, *Rinkiniai raštai I*, J. Palionis (sud.) Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
55. Katinaitė-Kalčiūnienė, E. 2008, Obligatory contour principle: similarity as a principle in creating the contour, *Žmogus ir žodis / Svetimosios kalbos* 10 (3), 16-21.
56. Katinaitė-Kalčiūnienė, E. 2010, Anglų kalbos intonacija: tyrimo istorija, dabartis ir perspektyvos, *Žmogus ir žodis / Svetimosios kalbos* 12 (3), 19–27.
57. Katinaitė-Kalčiūnienė, E. 2015, Violation of Onset Constraint in Word-Initial Syllable (Analysis in English and Lithuanian), *Žmogus ir žodis / Svetimosios kalbos* 17 (3), 54–65.
58. Kazlauskaitė, R. 2015, Loginis ir frazės kirtis informaciniuose tekstuose, *Žmogus ir žodis / Didaktinė lingvistika* 17 (1), 37–50.

59. Kazlauskienė, A. 2013, Kai kurie akustiniai lietuvių kalbos ritmiškumo parametrai, <http://www.baltistica.lt/index.php/baltistica/article/viewFile/2182/2105> .
60. Kazlauskienė, A. 2015, Pirminio lietuvių kalbos ritmo dėsningumai, <http://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:8285639/datastreams/MAIN/content> .
61. Kazlauskienė, A., Fokaitė, I. 2005, Dėl lietuvių kalbos teksto prozodijos, http://www.biblioteka.vpu.lt/zmogusirzodis/PDF/didaktinelingvistika/2005/kazlauskiene_fokaitė.pdf .
62. Kazlauskienė, A., Raškinis, G. 2013, Intonuoto garsyno kūrimo principai, *Žmogus ir žodis / Didaktinė lingvistika* 15 (1), 101–110.
63. Kim, K. 2004, Confirming intersubjectivity through retroactive elaboration: Organization of phrasal units in other-initiated repair sequences in Korean conversation, *E. Couper-Kuhlen, M. Selting (Eds.) Studies in Interactional Linguistics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 345–372.
64. Krapikaitė, N., 2015, The Adaptation of the ToBI System for Lithuanian Pitch Change, *Žmogus ir žodis / Didaktinė lingvistika* 17 (1), 67–75.
65. Kundrotas 1991 – Кундротас, Г. 1991, Фонетические характеристики интонационных конструкций русского языка в сопоставлении с литовским, *Языкознание* 42(2), 14–25.
66. Kundrotas, G. 2004, Lietuvių kalbos intonacija: teorija ir praktika, *Žmogus ir žodis / Didaktinė lingvistika* 6 (1), 13–19.
67. Kundrotas, G. 2008, Lietuvių kalbos intonacinių kontūrų fonetiniai požymiai (eksperimentinis-fonetinis tyrimas), *mogus ir žodis / Didaktinė lingvistika* 10 (1), 43–55.
68. Kundrotas, G. 2010, Lietuvių kalbos intonacinių kontūrų funkcinės galimybės, *Žmogus ir žodis / Didaktinė lingvistika* 12 (1), 42–47.
69. Laury, R., Etelämäki, M., Couper-Kuhlen, E. 2014, Introduction: Approaches to grammar for interactional linguistics, http://ipra.ua.ac.be/main.aspx?c=*HOME&n=1481 .
70. Lennes, M., Aho, E., Toivola, M., Wahlberg, L. 2006, On the use of the glottal stop in Finnish conversational speech, <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.122.6317&rep=rep1&type=pdf#page=7> .
71. Leonavičienė, A. 2010, Sakinių ilgis – publicistinio ir šnekamojo stiliaus sandūros tekstuose požymis, *Kalbotyra* 62 (3), 95–107.
72. Lindström, J. 2009, Interactional Linguistics, https://www.researchgate.net/profile/Jan_Lindstroem3/publication/281290004_Interactional_linguistics/links/55e042d508aecb1a7cc2adfa.pdf .

73. Linkevičienė, N. 1993, *Šiaurės žemaičių morfologijos statistinė struktūra ir jos santykis su intonacija*, Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas.
74. Markūnaitė, O. 2002, Grožinis stilius: teksto formos ir sakinio ilgis, *Filologija* 1 (7), 27–32.
75. Mazeland, H., Huiskes, M. 2004, Dutch ‘but’ as a sequential conjunction: Its use as a resumption marker, *E. Couper-Kuhlen, M. Selting (Eds.) Studies in Interactional Linguistics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 141–170.
76. O’Connor, J. D., Arnold, G. F. 1978, *Intonation of colloquial English: a practical handbook*,
77. Öhman, S. 1967, Word and sentence intonation: A quantitative model, http://www.speech.kth.se/prod/publications/files/qpsr/1967/1967_8_2-3_020-054.pdf .
78. Pabrėža, J. 1984, Kirčio atitraukimo ir sakinio intonacijos ryšys šiaurinėse žemaičių šnektose, *Kalbotyra* 35(1), 61–71.
79. Pakerys, A. 2003, *Dabartinės lietuvių kalbos fonetika*, Vilnius: Enciklopedija.
80. Pierrehumbert, J., Hirschberg, J. 1990, The Meaning of Intonational Contours in the Interpretation of Discourse, <http://faculty.wcas.northwestern.edu/~jbp/publications/PierrehumbertHirschberg1990.pdf>
81. Pike, K. L. 1963, *The Intonation of American English*, Ann Arbor: University of Michigan Press.
82. Pukelis, V. 1968, Komunikatyvinė dabartinės lietuvių kalbos bendrojo klausimo sakinių intonacijos reikšmė, *Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kolokviumo medžiaga*, t. 3, Vilnius: Vilniaus valstybinis pedagoginis institutas, 31–54.
83. Pukelis, V. 1972a, *Dabartinės lietuvių kalbos patikrinamojo klausimo intonacija (eksperimentinės fonetikos tyrimas)*, Filologijos mokslų kandidato disertacija, Lietuvos žemės ūkio akademija.
84. Pukelis, V. 1972b, Kai kurie fiziniai pagrindinio tono požymiai lietuvių kalbos patikrinamuosiuose klausimuose, *Garsai, priegaidė, intonacija. Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kolokviumo medžiaga*, t. 5, Vilnius: Vilniaus valstybinis pedagoginis institutas, 161–183.
85. Pukelis, V. 1974, Frazės kirčiu pabrėžto žodžio ir jo kirčiuoto skiemens akustiniai požymiai lietuvių kalbos patikrinamuosiuose klausimuose, *Eksperimentinė ir praktinė fonetika. Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kolokviumo medžiaga*, t. 6, Vilnius: Vilniaus valstybinis pedagoginis institutas, 199–217.
86. Roach, P. 2009, *English Phonetics and Phonology. A practical course*, Cambridge: Cambridge University Press.
87. Rossi, M. 1997, Intonation: past, present, future, http://www.isca-speech.org/archive_open/archive_papers/int_97/inta_001.pdf .

88. Sacks, H., Schegloff, A., Jefferson, G. 1974, A Simplest Systematics for the Organization of Turn-Taking for Conversation,
http://www.cs.columbia.edu/~julia/cs4706/Sacks_et_al_1974.pdf .
89. Savino, M., Grice, M. 2007, The Role of Pitch Range in Realising Pragmatic Contrasts –The Case of Two Question Types in Italian,
<http://icphs2007.de/conference/Papers/1093/1093.pdf> .
90. Savino, M., Grice, M., Gili Fivela, B., Marotta, G. 2006, Intonational cues to discourse structure in Bari and Pisa Italian: perceptual evidence,
<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.603.1410&rep=rep1&type=pdf> .
91. Scheutz, H. 2004, On causal clause combining: The case of ‘weil’ in spoken German, *E. Couper-Kuhlen, M. Selting (Eds.) Studies in Interactional Linguistics*.
 Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 110–140.
92. Schneider, K., Lintfert, B. 2003, Categorical Perception of Boundary Tones in German,
http://www.ims.uni-stuttgart.de/institut/mitarbeiter/katrinsr/documents/ICPhS_0139.pdf .
93. Selting, M. 2004, Fragments of units as deviant cases of unit production in conversational talk, *E. Couper-Kuhlen, M. Selting (Eds.) Studies in Interactional Linguistics*.
 Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 229–259.
94. Selting, M. 1996a, On the interplay of syntax and prosody in the constitution of turn-constructive units and turns in conversation,
<http://journals.linguisticsociety.org/elanguage/pragmatics/article/download/477/477-795-1-PB.pdf> .
95. Selting, M. 1996b, Prosody as an activity-type distinctive cue in conversation: the case of so-called ‘astonished’ questions in repair intonation, *E. Couper-Kuhlen, M. Selting (Eds.) Prosody in conversation*. Cambridge: Cambridge University Press, 231–270.
96. Steedman, M. 2000, Information Structure and the Syntax-Phonology Interface,
https://www.utexas.edu/courses/jbaldrid/2006/computational-syntax/papers/ccg-is_spi.pdf
97. Steensig, J. 2004, Notes on turn-construction methods in Danish and Turkish conversation, *E. Couper-Kuhlen, M. Selting (Eds.) Studies in Interactional Linguistics*.
 Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 259–286.
98. Talandienė, M. 1970a, Alternatyvinių klausimų loginiai ir komunikaciniai sanykiai, *Kalbos garsai ir intonacija. Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kolokviumo medžiaga*, t. 4, Vilnius: Vilniaus valstybinis pedagoginis institutas, 155–160.
99. Talandienė, M. 1970b, Alternatyvinių klausimų intonacijos suvokimas, *Kalbos garsai ir intonacija. Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kolokviumo medžiaga*, t. 4, Vilnius: Vilniaus valstybinis pedagoginis institutas, 161–169.

100. Talandienė, M. 1972, Alternatyvinių klausimų trukmės ypatybės, *Garsai, priegaidė, intonacija. Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kolokviumo medžiaga*, t. 5, Vilnius: Vilniaus valstybinis pedagoginis institutas, 184–197.
101. Talandienė, M. 1974, Alternatyvinio klausimo porūšių trukmės bendrumai ir skirtumai, *Ekperimentinė ir praktinė fonetika. Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kolokviumo medžiaga*, t. 6, Vilnius: Vilniaus valstybinis pedagoginis institutas, 248–264.
102. Tankevičiūtė, M. 1982, Kirčiuoto skiemens priebalsių trukmė ir jos santykis su loginiu kirčiu, *Kalbotyra* 32(1), 106–120.
103. Tatham, M., Morton, K. 1995, *Speech Synthesis in Dialogue Systems*, http://www.morton-tatham.co.uk/publications/from_1995/Tatham_Morton_1995.pdf .
104. Toivanen, J. 2006, The fall-rise intonation in the English of highly proficient non-native speakers, <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.122.6317&rep=rep1&type=pdf#page=7> .
105. Trager, G. L., Smith, H. L. 1951, *An outline of English structure*, Norman, OK: Battenburg Press.
106. Uhmann, S. 2004, Some arguments for the relevance of syntax to same-sentence self-repair in everyday German conversation, *E. Couper-Kuhlen, M. Selting (Eds.) Studies in Interactional Linguistics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 373–404.
107. von Heusinger, K. 2003, *Intonation and information structure*, <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.161.6533&rep=rep1&type=pdf> .
108. von Heusinger, K. 2004, Focus Particles, Sentence Meaning, and Discourse Structure, <http://gerlin.phil-fak.uni-koeln.de/kvh/pub/pub04/Heusinger-2004-Focus-particles.pdf> .
109. von Heusinger, K. 2007, Discourse Structure and Intonational Phrasing, interneto šaltinis: <http://gerlin.phil-fak.uni-koeln.de/kvh/pub/pub07/Heusinger-2007-Discourse-structure-intonational-phrasing.pdf>
110. Wells, B., Peppé, S. 1996, Ending up in Ulster: prosody and turn-taking in English dialects, *E. Couper-Kuhlen, M. Selting (Eds.) Prosody in conversation*. Cambridge: Cambridge University Press, 101–130.
111. Wells, J. C. 2006, *English Intonation. An Introduction*, Cambridge: Cambridge University Press.
112. Zaperckaitė-Talandienė, M. 1968, Dėl pasirenkamųjų (alternatyvinių) klausimų struktūros ir intonacijos dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje, *Eksperimentinės fonetikos*

ir kalbos psichologijos kolokviumo medžiaga, t. 3, Vilnius: Vilniaus valstybinis pedagoginis institutas, 55–68.

113. Zuraidah, M. D, Knowles, G. 2006, Prosody and turn-taking in Malay broadcast interviews, <http://repository.um.edu.my/4928/1/Prosody%20and%20turn-taking%20in%20Malay.pdf> .
114. Žiugžda J., Gailiūnas P. 1964, *Lietuvių kalbos gramatika, II dalis. Sintaksė*, Kaunas: Šviesa.

SUMMARY

In order to investigate prosodic cues, used for signaling turn relevance place (TRP) in spoken Lithuanian, the analysis of one dialect and standard language data was conducted. Two cases were analyzed: turn completion and early beginnings. Based on the examples of prosodic cues research in other languages and on the primary analysis of the data, it was hypothesized, that: 1) the last possible accent is a more important cue than the terminal pitch movement; 2) at the end of TCU final tones are used in order to signal turn completion. Final results of the analysis refute the first hypothesis, however, it was not sufficient to either confirm or reject the second hypothesis. In addition, a possible pattern of intonation and intensity features, signaling EPV was noticed. Moreover, few possible differences between the signals of EPV in the two variants of Lithuanian are suggested, although they might be influenced by the type of conversation that was used for analysis.